

Területfejlesztés és Innováció

TARTALOM

HORECZKI RÉKA – LADOS GÁBOR – NAGY DÁVID

A határhelyzetből adódó lehetőségek és korlátozó tényezők vetületei Magyarország és a szomszédos országok példáján

ZSIBÓK ZSUZSANNA

Árak, infláció és a megélhetési költségek regionális különbségei Magyarországon a 2020-as években

HARDI TAMÁS – SMAHÓ MELINDA – BARSZ BOGLÁRKA

Az örökségturizmus jó gyakorlatai és határon átnyúló összekapcsolása a Komárom-Komárno várospár esetében

USZKAI ANDREA

A permakultúra, mint természetalapú gazdálkodási forma magyarországi jellemzői és vizsgálati lehetőségei a regionális tudományban

REMENYIK BULCSÚ – FEKETÉNÉ BENKÓ KATA – SZABÓ LAJOS – BALOGH ANDREJ – VETRÓ RICHÁRD

A Palóc út szerepe és jelenlegi helyzete Palócföld vidéki turizmusában

FOLYÓIRATUNKKAL KAPCSOLATOS FONTOS INFORMÁCIÓK

1. Folyóiratunk lektorált folyóirat. Valamennyi közlésre benyújtott tanulmányt két, PhD vagy DSc fokozattal rendelkező kollégával lektoráltat a Szerkesztőbizottság. A tanulmányok csak támogató, pozitív lektori vélemények esetén kerülnek publikálásra. A lektorálás ún. dupla vak lektorálás!
2. A Területfejlesztés és Innováció a következő MTA tudományterületek által elfogadott folyóiratlistákon szerepel:
 - MTA X. Földtudományok Osztálya – A
 - MTA IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya, Regionális Tudományok Bizottsága – hazai D
3. Folyóiratunkat az alábbi hazai szakirodalmi adatbázisok referálják:
 - EPA (Elektronikus Periodika Archívum és Adatbázis)
4. Folyóiratunk korábbi számai elektronikus formában, teljes terjedelemben az alábbi helyeken érhetők el:
 - <https://journals.lib.pte.hu/index.php/terinno/index>
 - <https://www.terinno.hu/>
 - <https://journals.lib.pte.hu/index.php/terinno/issue/archive>
5. Folyóiratunk az OJS rendszerét használja, ahol a korábbi számok is elérhetőek:
 - <https://journals.lib.pte.hu/index.php/terinno/issue/archive>
6. Folyóiratunk évente kétszer jelenik meg.

IMPRESSZUM

A szerkesztőbizottság elnöke:

Pap Norbert – egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földrajzi és Földtudományi Intézet

Főszerkesztő:

Csapó János – egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Marketing és Turizmus Intézet

A szerkesztőbizottság tagjai:

Ács Marianna – egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Neveléstudományi Intézet

Gonda Tibor – habilitált egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Marketing és Turizmus Intézet, a Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok c. folyóirat főszerkesztője

Horeczki Réka – tudományos munkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete

László Mária – ny. egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földrajzi és Földtudományi Intézet, alapító főszerkesztő

Máté Andrea – tanszékvezető, tudományos munkatárs, Pécsi Tudományegyetem, Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, Élelmiszergazdasági és Turisztikai Tanszék

Merza Péter – egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet

Nagy Dávid – tudományos munkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete

Pirisi Gábor – habilitált egyetemi docens, tanszékvezető, Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földrajzi és Földtudományi Intézet

Reményi Péter – habilitált egyetemi docens, tanszékvezető, Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földrajzi és Földtudományi Intézet

Trócsányi András – habilitált egyetemi docens, dékán, Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földrajzi és Földtudományi Intézet

Technikai szerkesztő:

Mészáros Boglárka Ágnes – PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Marketing és Turizmus Intézet

A folyóirat neve: Területfejlesztés és Innováció (TERINNO)

Kiadó: A folyóirat a CampInvest Kft. gondozásában jelenik meg a Pécsi Tudományegyetem Földrajzi és Földtudományi Intézet Poltikai Földrajzi, Fejlődési és Regionális Tanulmányok Tanszéke, valamint Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszéke szakmai támogatásával.

A kiadó címe: 7623 Pécs, Petőfi Sándor u. 29/1.

ISSN: 1789–0578 (Online)

DOI prefix: 10.15170

E-mail cím: info@campinvest.hu

Online elérhetőség: <https://journals.lib.pte.hu/index.php/terinno>

Tartalomjegyzék

Horeczki Réka – Lados Gábor – Nagy Dávid: A határhelyzetből adódó lehetőségek és korlátozó tényezők vetületei Magyarország és a szomszédos országok példáján.....	4
Zsibók Zsuzsanna: Árak, infláció és a megélhetési költségek regionális különbségei Magyarországon a 2020-as években.....	21
Hardi Tamás – Smahó Melinda – Barsi Boglárka: Az örökségturizmus jó gyakorlatai és határon átnyúló összekapcsolása a Komárom-Komárno várospár esetében.....	39
Uszkai Andrea: A permakultúra, mint természetalapú gazdálkodási forma magyarországi jellemzői és vizsgálati lehetőségei a regionális tudományban	59
Remenyik Bulcsú – Feketéné Benkó Kata – Szabó Lajos – Balogh Andrej – Vetró Richárd: A Palóc út szerepe és jelenlegi helyzete Palócföld vidéki turizmusában.....	73

A HATÁRHELYZETBŐL ADÓDÓ LEHETŐSÉGEK ÉS KORLÁTOZÓ TÉNYEZŐK VETÜLETEI MAGYARORSZÁG ÉS A SZOMSZÉDOS ORSZÁGOK PÉLDÁJÁN

¹Horeczki Réka – ²Lados Gábor – ³Nagy Dávid

¹tudományos főmunkatárs, HUN-REN Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; horeczki.reka@krtk.hun-ren.hu; ORCID: 0000-0003-3131-681X

²tudományos munkatárs, HUN-REN Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; lados.gabor@krtk.hun-ren.hu; ORCID: 0000-0002-7530-6667

³tudományos munkatárs, HUN-REN Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; nagy.david@krtk.hun-ren.hu; ORCID: 0000-0002-4702-5614

DOI: 10.15170/terinno.2024.17.02.01

Absztrakt: Az Európai Unió fejlesztéspolitikájában kiemelt szerep jut a határ menti együttműködéseknek, ahol az érintett felek, a határ menti városoktól és régióktól kezdve az Európai Területi Társulások vagy akár az eurorégiók is lehetnek. Az integrációs folyamatban a határok szerepe folyamatosan elmosódik, a nemzetállamok mellett a határrégiók megerősödése is megfigyelhetővé vált. A demokratikus helyi és regionális struktúrák, valamint az azonos érdekeltségű határ menti lokális és regionális kooperációk tovább mélyítik a decentralizációs folyamatokat. Az EU-s pénzügyi támogatások jelentős mértékben elősegítették a határ mentén intézményesült együttműködések létrejöttét és fennmaradását. Azonban megfigyelhető a támogatási folyamat egy negatív hatása is, a támogatott projektek idején létrejövő partnerségek a források elmúltával gyengülnek, megszűnnek. A tanulmány megírását két kérdés felmerülése indította el: mely tényezők vezethetnek az együttműködéshez és melyek az érdekeltség megszűnéséhez? A stratégiai partnerségek kiépülése erőteljesen kötődik egyénekhez, kulcsintézményekhez, ezen személyek összefogási hajlandóságához, kapcsolati hálójához és belső motivációihoz. A magyar határszakaszokon a közös történelmi örökség elősegítheti a kooperációt?

A térségi és települési együttműködések alaposabb megismeréséhez Magyarország és a szomszédos országok tekintetében a tanulmányban egy 2015-ben zajlott Eurobarometer és egy 2018-ban történt kérdőíves felmérés eredményei kerülnek ismertetésre¹. A felmérésekben a lakosság körében lekérdezésre került a határmenti, települési kooperáció, az együttműködési hajlandóság és a kapcsolatok aktivitása. A határszakaszokon található kooperációs attitűdök bemutatása arra kíván választ találni, hogy a Magyarország mely határszakaszán a legaktívabbak ezen kapcsolatok és milyen okok húzódnak e folyamatok mögött.

Kulcsszavak: határ, határmenti térség, Magyarország, Eurobarometer, együttműködés

THE OPPORTUNITIES AND BARRIERS OF THE BORDER SITUATION IN HUNGARY AND ITS NEIGHBOURING COUNTRIES

Abstract: In the European Union's development policy, cross-border cooperation plays a key role, where the actors involved can range from border towns and regions to European territorial partnerships or even Euroregions. In the integration process, the role of borders is becoming increasingly obscured, with the strengthening of border regions alongside nation states. Democratic local and regional structures, as well as local and regional cooperations with common interests along borders, further deepen the decentralisation process. EU financial support has significantly facilitated the establishment and maintenance of institutionalised cross-border cooperation. However, a negative effect of the funding process can also be observed: the partnerships established during the period of the funded projects are weakened and disappear as the funds are exhausted. The study was motivated by two questions: what factors can lead to cooperation and what factors can lead to the loss of interest? The development of strategic partnerships is strongly linked to individuals, key institutions, their willingness to work together, their network of contacts and their intrinsic motivations. Can a shared historical heritage on the Hungarian border facilitate cooperation?

To gain a better understanding of regional and municipal cooperation in Hungary and its neighbouring countries, the study presents the results of a Eurobarometer survey conducted in 2015 and a questionnaire survey in 2018. In the surveys, the population was asked about cross-border and municipal cooperation, willingness to cooperate and the activity of contacts. The presentation of the attitudes towards cooperation in border areas aims to answer the question of which border areas of Hungary are the most active in these relations and the reasons behind these processes.

Keywords: *border, border area, Hungary, Eurobarometer, cooperation*

Bevezetés

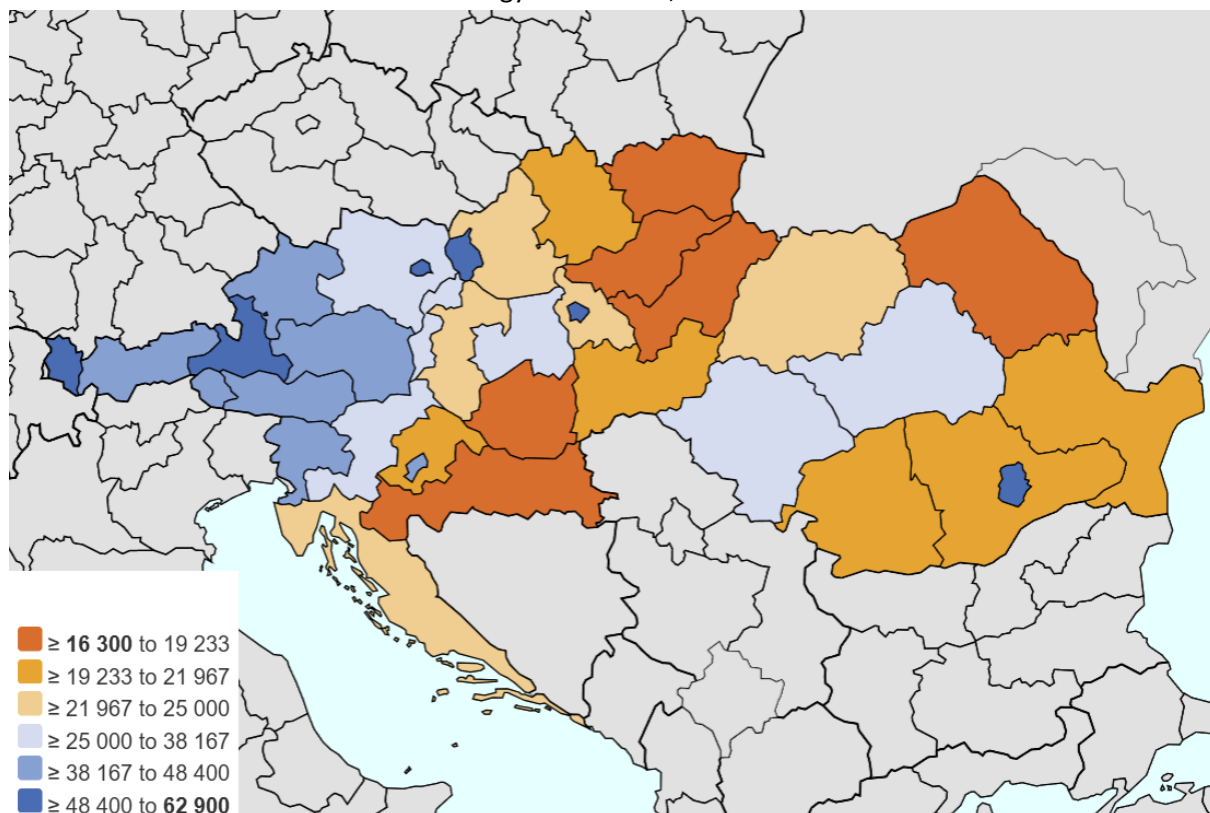
Közép- és Kelet-Európában a rendszerváltás, majd az uniós csatlakozás aktivizálta és elmélyítette a régió belüli és kívüli horizontális, határon túli interakciókat, gyakran az uniós forrásokhoz való hozzájutás érdekében. A területi különbségek mérséklését, és ezzel a periférikus sajátosságok negatív hatásainak csökkentését számos alapelv, fejlesztési módszer kívánja elősegíteni. Mindezek közül a fejlesztési források, pontosabban azok mértékét, allokációját, felhasználási módját meghatározó elvek és konkrét szabályok különösen fontosak, hiszen ezek összehangolt, optimalizált működtetése teremti meg az esélyét a hátrányos helyzetű térségek felzárkózásának. A fejlesztési források felhasználása során, a partnerség és a koncentráció elvének gyakorlata – illetőleg annak területi és forrásnagyságra, kritikus tömegre vonatkozó aspektusa – részben segíti csak elő a területi különbségek mérséklését. Emiatt hangsúlyozott ezen differenciák egy adott térbe való elhelyezése, a társadalmi és gazdasági folyamatok egy (vagy több) megjelölt helyhez, térséghez köthetők; amelyek olyan sajátosságokkal rendelkeznek, mint a táji, természeti adottságok, az ott élő emberek, az általuk működtetett gazdaságok, a hagyományok és kultúrák és mindezek különbözőségéből fakadó szinergiák (Nemes Nagy 2009).

A társadalomtudományok képviselői a 20. század közepén ismerték fel egy új tudományterület: a regionalitás jelentőségét a társadalmi és gazdasági problémák megoldási módozataként (Horváth 2003, Lengyel & Rechnitzer 2009). A regionalizmus fogalma többféleképp ismert, elsőként talán Isard (2003) meghatározása terjedt el: az olyan élő, működő szervezetek, emberek rendszere, amelyek egy területi egységbe tömörülnek, és a működési körülményeikre erősen hatnak a helyi viszonyok. A regionális tudomány gazdaságpolitikai hordereje Magyarországon a gazdasági struktúrák és a térszerkezet megváltozásával, valamint az Európai Unióhoz való csatlakozás és az alkalmazkodás során vált rendkívül értékké (Illés 2009). A regionalizmus és a decentralizáció folyamata a határon átnyúló állam gazdaságtámogató és közszolgáltató szerepének hatékonyságát emelheti (Pálné Kovács 2005, 2016). A globalizáció korában a regionalizmus egy új típusú fejlődési szakasza is megtapasztható, a határon átnyúló illetve, transznacionális együttműködések megvalósulása; amelyet az Európai Területfejlesztési Perspektíva is ösztönöz (European Commission 1999).

A fejlettségi különbségek mérséklése, az elmaradott térségek felzárkóztatása gyakran határmenti térségeket érint. Magyarországon a határmenti térségek kutatása az 1980-as évektől kapott új lendületet. Az egyik első rangos tudományos vizsgálat az Alföld határmenti területeit kutatta (Tóth & Csátri 1983), ebben megjelenik a centrum-periféria fogalompár, ezen belül az Alföld, mint periféria szerepel. Témánk szempontjából fontos megállapítás, hogy a határmenti fekvés nem jelent szükségszerűen periféria-jelleget, ezt számos tényező kölcsönhatása eredményezi. A téma átfogó vizsgálatának egyik kiinduló helye az MTA Regionális Kutatások Központja volt 1986-tól kezdődően. Az ennek kapcsán kialakult széles körű és interdiszciplináris tudományos párbeszéd egyik alapvető kérdése a határmenti térségek kutatásának módszertana, kiemelten a vizsgálati terület lehatárolása volt (Erdősi 1988). A kétpólusú világrend felbomlása merőben új helyzetet teremtett Közép-Európában és

még inkább annak határmenti területein. A határmenti és periférikus térségek hazai szakirodalma az elmúlt 35 évben folyamatosan bővült. Ennek áttekintéséhez számos összefoglaló munka ad megfelelő támpontokat (Erdősi & Tóth 1988, Szónóky 2002, Pál 2002, Kovács 2006, Nagy et al. 2012, Nagy & Timár 2017, Péntes & Demeter 2024). A határkutatás egyik legaktívabb korszaka éppen a 2004-ben megvalósuló európai uniós bővítési hullámhoz köthető. Ekkor értékelődik át a határok jelentősége, megjelenik a határon átnyúló fejlesztések és az Eurórégiók gondolata.

1. ábra: Magyarország és a szomszédos országok regionális GDP-je vásárlóerő-paritáson mért értékei, egy főre vetítve, 2022

Forrás: Eurostat nama_10r_2gdp adattábla alapján

(https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/nama_10r_2gdp__custom_12177816/default/map?lang=en)

A határmenti térségek sajátos és hangsúlyos helyet foglalnak el az EU fejlesztéspolitikájában. Az EU-s definíció szerint a határtól 25 km-re fekvő területek tekinthetők határmenti térségnek (EUROSTAT 2018). Ezek a térségek a népesség közel egyharmadát és az uniós GDP kevesebb, mint 30%-át adják. Számos nehézséggel kell szembenéznük az infrastruktúra, a munkahelyteremtés és a demográfia területén, így a határmenti régiók általános problémája a népesség megtartása (Tóth et al. 2020). A demográfiai kihívások a kelet-közép-európai térségben tovább hatványozódnak, a 2004 előtt és után csatlakozott EU-s országokban szignifikáns különbségek tapasztalhatók a határmenti és nem határmenti régiók esetében (Európai Bizottság 2017).

Az Európai Unió bővítésével járó változások új szükségletek és igények megjelenését hívták életre, így új pénzügyi eljárások és technikák kialakítását téve szükségessé. A pénzügyi

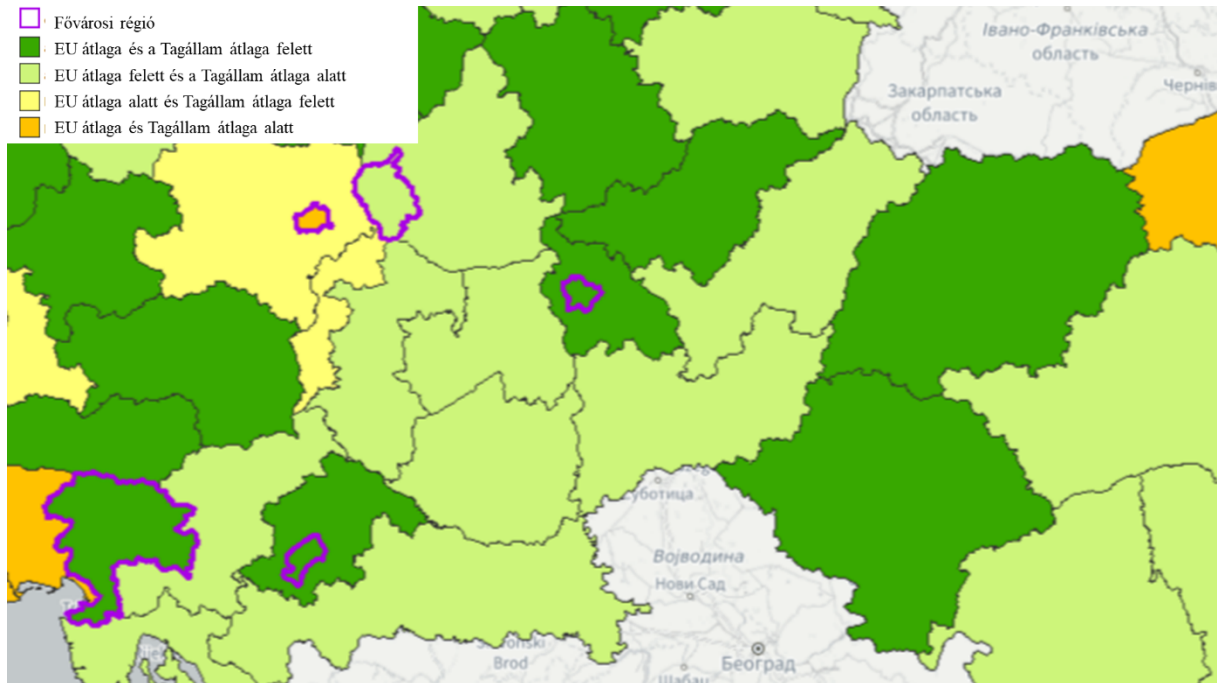
támogatási rendszerek legfőbb célja, hogy kiegyenlítse a területi különbségeket, mérsékelje a fejlettségi eltéréseket (Illés 2009); amelyek az Unió bővülésével mindinkább mélyültek (Artner 2018, Horváth 1998). A gazdasági fejlettség leggyakrabban használt mérőszáma a GDP, amelynek regionális értékei megmutatják, hogy nemcsak az Unión belül, hanem egyes országokon belül is milyen magasak a gazdasági, jövedelmi eltérések (1. ábra). Ausztria és Szlovénia a térségben a legmagasabb értékeket mutatja, a Pozsonyi régióval egyetemben. Romániában a Temesvár központú Nyugat-régió és a Közép-régió is már hasonló fejlettségi szintet mutat, mint a Közép-Dunántúl régió Magyarországon. A legkedvezőtlenebb gazdasági teljesítménnyel a külső határszakaszokon lévő régiókat találhatjuk: Ukrajnával, illetve Szerbiával közös területi egységeket. A támogatási programok segíthetnek – ezeknek a vidéki és határmenti régióknak – felzárkózni, versenyképességüket növelni mind regionális, mind makroregionális szinten (Horváth 2001, Finta 2022).

A fejlesztés- és támogatáspolitikai beavatkozások tervezése, kialakítása során korántsem közömbös az, hogy milyen eszköz, milyen módszer kiválasztására kerül sor, amely érdemileg képes elősegíteni a fejlesztési célok megvalósulását (Zsibók & Egyed 2024). Mindez fokozottan érvényes a határmenti térségek esetén, amelyek még sokkal inkább érzékenyek a beavatkozások differenciáltságára, hiszen számos területen olyan hiányosságok jellemzik (a kormányzási képességhez kötődő humánkapacitások, a helyi társadalom aktivitása, kezdeményezőképesége, a belső pénzügyi, külső fejlesztési források hiánya vagy a nem konvencionális turisztikai mobilitás (Michalkó et al. 2022) stb.), melyek orvoslására speciális fejlesztési módszerek alkalmasak. A vidéki és a határmenti térségek fejlődése szempontjából tehát különösen fontos, hogy az alkalmazott eszköz képes legyen reagálni a helyi igényekre, segítse elő a helyi kormányzási képesség erősödését, járuljon hozzá a fejlesztési források hatékonyabb felhasználásához (pl. a vidékfejlesztési források tekintetében Goda et al. (2022) ill. a városokra vonatkozóan Faragó (2019) tanulmánya).

1. A határmenti régiók kooperációja, avagy az együttműködés evolúciója

„Az utóbbi két évtizedben a hazai területi fejlődés meghatározó tendenciája az egyenlőtlenségek növekedése” írja Nemes Nagy (2005:141), amely kijelentés hazánk vidéki térségeire és határrégióira még húsz év elteltével is különösen helytálló. Az Európai Unióhoz való csatlakozás egyik értékes célja volt, hogy újra egyesítsék a közép- és kelet-európai térséget, megszüntetve a belső határokat, megkönnyítve a határátlépést, a személyek és áruk szabad mozgását biztosítsák. A határok szerepe egyfajta nemzeteket összekötő funkcióvá vált, amelyet mind a biztonságpolitika (Vas 2017), mind a támogatáspolitikai területén (Pámer 2018) is következetesen alkalmazható (pl. az Interreg Europe programok során). A határon átnyúló összefogás szükségességét mutatja, hogy a főbb problématerületre reflektálnak: projekt alapúak vagy stratégiai szerveződésűek.

2. ábra: Magyarország és a szomszédos országok regionális GDP változása 2001 és 2021 között

Forrás: 9. kohéziós riport alapján (https://ec.europa.eu/regional_policy/assets/scripts/map/regiono-gis-maps/9cr/9cr.html?lyrnum=18)

A határmenti partnerségek a Kárpát-medencében kiemelt jelentőségűek, mivel a területek többsége államhatárváltó terület volt az elmúlt száz év során (HAJDÚ 2023), így a partnerségek elősegítése a határok átjárhatóságával valamennyi gazdasági, társadalmi és kulturális szempontot is erősítheti (Faludi 2018, Pintér 2008); ezen felül a területi kohézió pillérévé válhat (Soós & Fejes 2009). A gazdasági teljesítményt az Európai Unióban prominens mértékben módosíthatja a támogatáspolitikai, kiegyenlítheti az egyenlőtlenségeket és új fejlődési pályára állíthatja a hátrányosabb helyzetben lévő térségeket. A 9. kohéziós jelentés bemutatta, hogy a kohéziós politika tovább tudta csökkenteni a régiók közötti differenciákat, ez határozottan szemléletes a regionális GDP elmúlt húsz éves változását végig követve (2. ábra).

A kelet-európai országok régiói – két kivételtől eltekintve (Burgenland és Nord-East) – az EU átlag feletti növekedést mutattak az elmúlt két évtizedben. A régiók többsége az országos átlag alatti növekedést ért el, azonban a fővárosi és nagyvárosi régiók mind az EU-s átlag, mind az országos átlag feletti értéket prognosztizáltak. A 2001-től történő növekedési ütem bemutatása a jelentésben némiképp csalóka, mivel mind az előcsatlakozási alapok, mind az azóta beérkező EU-s és egyéb fejlesztéspolitikai összegek beépülése is látható így az értékekben.

Magyarországon azt tapasztalhatjuk, hogy sok esetben a generációkon átívelő társadalmi értékek egyszerre segítik elő és gátolják az együttműködéseket (Keller 2010, Tóth 2009, 2010). A versenyképességre, gazdaságfejlesztésre is hatást gyakorolnak a társadalmi attitűdök, az egyének társadalmi tőkéje révén, amely tényezőkre a kormányzat csak korlátozottan tud hatni (Orbán & Szabó 2006, Horeczki 2024). A fejlesztéspolitikára is tevékeny szerepet gyakorol a társadalmi tőke, melynek nemzetközi trendjei az egyes szakpolitikai ajánlásokba, konkrét

stratégiai programokba is beépülnek (Kovách 2007). Ezáltal a gazdasági interakciókat, a piacgazdasági beágyazódást elősegíthetik a kialakuló hálózati kapcsolatokat (Savanya 2013), amelyek a Kárpát-medencében található töredezettséget és tagoltságot is enyhíthetik. A meglévő (gazdasági, baráti, rokoni) kapcsolatok erősítése, újak létrehozása egyben a közösségek meglétének kérdéseivé is válhatnak. A külhoni támogatáspolitikát kiegészítendő EU-s fejlesztéspolitika tevőlegesen is hozzájárulhatna a magyarság egyben tartásához. Az alapvető normák és attitűdök erősítésével a magyar-magyar kapcsolatok gazdasági és társadalmi előnyökké konfigurálhatók, a külhoni magyar részvétel elősegítésével.

A határon átnyúló együttműködések az EU csatlakozás előtt is számottevőek voltak a vizsgált térségben: 1978-tól az Alpok-Adria Munkaközösségben, 1993-tól kezdődően Eurorégiós kezdeményezésekben is nevesítve volt Magyarország. Elsőként a legnagyobb összefogással megvalósuló Kárpátok Eurorégió tagja lett az ország. Tíz év alatt minden határszakaszon (3. ábra) található lett olyan összefogás, amely egy magasztosabb gondolatot, közösen megoldandó problémát tűzött ki célként, híd szerepet betöltve (Czimre 2004). Ezen társulások inkább egyfajta EU-s csatlakozásra való előkészületi ütemek voltak, amelyeknek elsődlegesen a támogatások lehívása volt a feladata (Soós & Fejes 2009). A kezdeményezések különböző területi szinteket és közigazgatási struktúrákat kötöttek össze, teljesen eltérő intézményi kultúrával és szervezeti felépítéssel. Ennek kiküszöbölésére az Európai Határ Menti Térségek Szövetsége gyakorlati útmutatót adott ki, elősegítve az együttműködések fennmaradását (AEBR 1997). Magyarország gyorsan alkalmazkodott a megváltozott gazdaságpolitikai feltételekhez, a határon átnyúló kooperációkat több fronton építette ki: az eurorégiókhoz való csatlakozás után európai területi együttműködési csoportosulásokban (EGTC) és munkaközösségekben vett részt. Minden határszakaszon igyekezett kiépíteni valamilyen jellegű hálózatot akár városok, akár tájegységek vagy régiók közötti kapcsolatokról legyen szó. Ezen társulások fő kedvezményezettjeiként az AEBR (2012) a határrégiókban élőkét azonosította, így az itt élőknek a szomszédos régiókkal aktív kapcsolat kiépítésére kellene törekedniük. A magyar vonatkozású hálózatok kiépülése és bővülése teljes mértékben összhangban áll ezen stratégiával.

3. ábra: Határon átnyúló együttműködések Magyarország részvételével az EU csatlakozásig

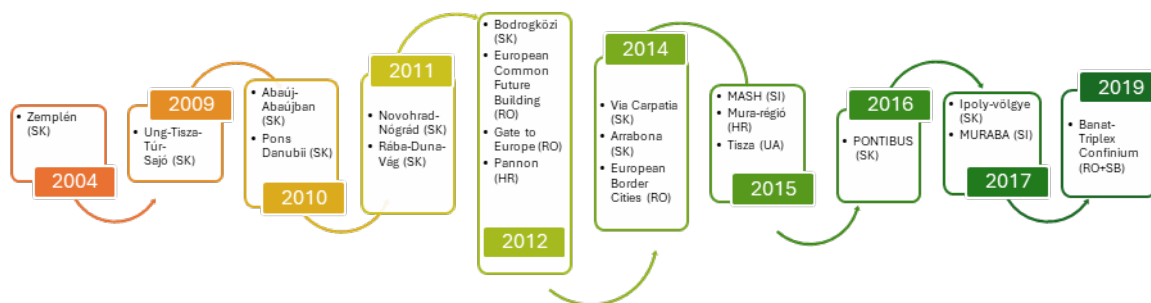
Forrás: saját szerkesztés Székely (2005) és Svensson & Ocskay (2016) alapján

Az EU csatlakozás után, a programozási időszakokhoz igazodva jöttek létre a már jogi személyiségű EGTC-k (4. ábra), amelyek hatékonyabbak és önállóbbak voltak akár a munkaközösségeknél, akár az eurorégióktól (Soós & Fejes 2009). Ezen három típusú

együttműködés működtetése érdekében a magyar fél létrehozta a kooperációt támogató fejlesztési ügynökségeket, illetve olyan operatív szerveket, amelyek döntéshozói jogkörrel is rendelkeztek a támogatást lehívó funkción felül. A bővülő körű hálózati kapcsolatok lehetővé tették speciális célok, pl. vonalas infrastruktúra vagy határátkelő fejlesztését, tájrekonstrukciót, helyi gazdaságfejlesztési vagy turizmusfejlesztési projektek megvalósítását (Horváth 2022).

Azt tapasztalhatjuk, hogy az összefogásra való törekvés, a határok átjárhatóságának elősegítése mindegyik határszakaszon célként jelent meg az elmúlt évtizedekben. A csatlakozás során Magyarország határainak jellege is változott, EU belső, hamarosan belső (tagjelölt országgal meglévő) és EU külső határszakaszok kerültek megkülönböztetésre. A 2007-2013-as programozási periódust elemezte Csapó et al. (2015), bemutatva a horvát-magyar vonatkozásban, hogy az akkor még EU külső határaként funkcionáló szakasz lényeges eltéréseket nem mutatott a már belső határszakaszok együttműködési moráljához, az elnyert támogatási összegekhez viszonyítva. A határok jellege befolyásolta a gazdasági, munkaerőpiaci helyzetét és közvetve a kisebbségi kérdésekre is hatást gyakorolt. Az EU csatlakozáskor a Magyar Kormány három határszakaszon minősítette kitüntetett kérdéssé a kisebbségi témát: a szlovák, az ukrán és a román szakaszokon. A közös nyelv ismerete a határszakaszokon a gazdasági helyzetet nem befolyásolta meghatározó mértékben, a román, horvát területeket inkább perifériális helyzetűnek minősítették, míg az osztrák-szlovák és szlovén területeket sikeresnek (Czimre 2004).

4. ábra: Határon átnyúló együttműködések (EGTC) az EU csatlakozás után

Forrás: saját szerkesztés <https://egtcmmonitor.cesci-net.eu/> alapján

A határ menti együttműködés motivációinak célzott vizsgálatára 2018 nyarán a Baranya megyei helyi akciócsoportok tagjai körében kérdőíves lekérdezést valósítottunk meg. A tagok közül egyenlő arányban válogattunk a hat baranyai HACs (első réteg), illetve a civil, üzleti és önkormányzati szféra tagjai (második réteg) között. A mintába egyszerű véletlen mintavétellel kerültek a lekérdezendő személyek. A mindenkor elérhető hivatalos taglisták (2018. március 8-án a HACs-ok honlapján elérhető) alapján vettük fel a kapcsolatot a tagokkal. A megyében 253 sikeres lekérdezés valósult meg. Az összefogáshoz kapcsolódó kérdések vizsgálata arra világított rá, hogy ezen közös munkák általánosságban egy közös érdek, közös kulturális örökség vagy közös használt nyelv mentén szerveződnek, ami az esetek döntő többségében egy EU-s pályázat előkészítését vagy a forrás felhasználásának körülményeit takarja.

Ezen együttműködések így projektekhez vagy az adott projektet előkészítő/megvalósító személyhez kötődnek. A személyi érdeklődés elmúltával a projektek befejeződnek. Azon projektek folytatódnak általánosságban, ahol „emberi és baráti” a kapcsolat az együttműködők között és „nincs alá-fölé rendeltség”; azaz hasonló értékek és attitűdök jellemzik a pályázó feleket. Hasonló következtetéseket fogalmazott meg Soós és Fejes (2009:44): „azok az együttműködések vannak előnyösebb helyzetben, amelyek közös történelmi tradíciókra, régóta működő településközi kapcsolatokra építenek, ezáltal képesek valódi tartalommal megtölteni az életre hívott intézményi kereteket.” Azt azonban látni kell, hogy a működtetéshez elengedhetetlen a közös cél finanszírozása is, amely a projekt időszaka és fenntartási kötelezettsége után – megfelelő pénzügyi forrás hiányában szintén megszűnik.

A megkérdezettek szerint egyre nehezebb közös célt találni, nehéz az összefogás, amennyiben nem csak két önkormányzat, hanem nagyobb pályázói körrel kell együttműködni. Furcsa, hogy bár a válaszolók a határ 30 km-es körzetéből kerültek ki, mégis csak helyi léptékekben gondolkodnak elsősorban, esetleg járáson belüli összefogásban; nagyon ritka az olyan szereplő, akik a határon átnyúló együttműködések elsődleges fontosságúnak tartotta. Ez amiatt is különös volt, mivel a nemzetiségek aránya Baranya megyében tradicionálisan magas, a kistelepülések körében is, nemcsak a városokban. Hardi (2004) kutatása rávilágított ennek lehetséges okaira: a határ két oldalán két különböző fejlesztési terv készül általában az országok/régiók/kisebb területi egységek vonatkozásában, amelyeknek fő célja és megvalósítási lehetőségei teljesen eltérőek. A határtérség ezáltal nehezen képes a közös céloknak megfelelő finanszírozást találni. Érdekesség, hogy a Covid időszakában a magyar határszakaszokon az összefogás mértéke növekedett, valamint a segítőkészség és korrektség magasabb szintje is beazonosíthatóvá vált Kucsra és Varga-Péterfi (2024) kutatása alapján.

2. A határon átnyúló együttműködések funkcionális vetülete

A közös interakciók az együttműködés tényén és annak motivációin kívül egyéb faktorokkal is meghatározhatóak. Egyszerű indikátorok alkalmasak az integráció mélységének és a társadalmi vetületnek a mérésére: a határokon átnyúló munkavégzés, lakóhelyi mobilitás, vásárlás, közszolgáltatásokhoz és egyéb ellátásokhoz való hozzáférés érdekében végzett határátlépés monitorozása (Decoville & Durand 2018). Ezt a szemléletet követve a magyar határtérségek esetében a változók Eurobarometer 422 kérdőívére adott válaszait hasonlítottuk össze (European Commission 2015a, 2015 b). A kérdőív a funkcionális integráció megítélését tűzte ki célul, 123 határ menti régióban végezték el a felmérést, beleértve a nem Uniós határ menti régiókat is, így Norvégia és Svájc is szerepelt a vizsgálatban. A felmérést 2015-ben valósították meg, több mint negyvenezer személy megkérdezése mellett. A magyar határtérségek esetében a kérdőívben öt határszakaszon kérdezték le a lakosságot, összesen 3024 főt. Az egyes határszakaszokon egyenletesen oszlott el a megkérdezettek száma, közel 600 főt kérdeztek le az egyes határtérségekben. A megkérdezettek korcsoportos megoszlásánál (1. táblázat) is az egyenletességre, nem a népességárányos eloszlásra törekedtek. Nagy hangsúlyt fektettek az aktív, potenciális együttműködő felek lekérdezésére (35-54 éves korosztály).

1. táblázat: A megkérdezettek száma (N) és korcsoportos megoszlása a magyar határtérségek viszonylatában

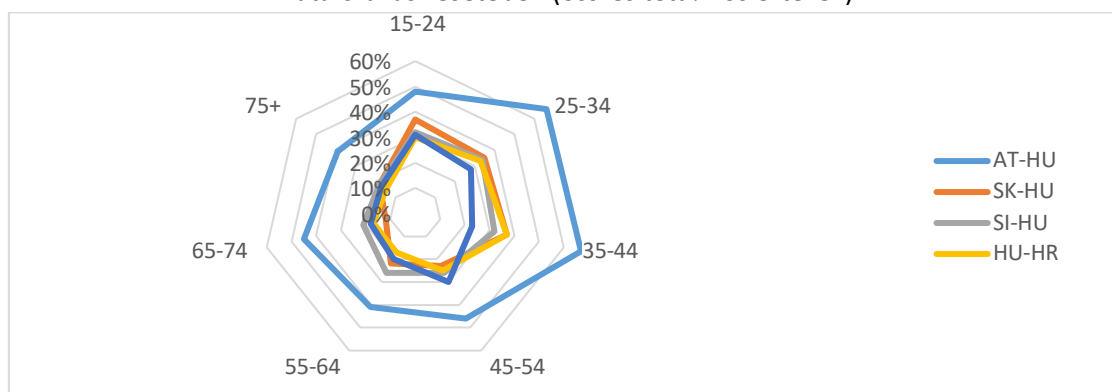
Ország-csoportok	N (fő)	Korcsoportos megoszlás (%)						
		15-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65-74	75+
AT-HU	605	14,4%	12,7%	16,7%	18,7%	13,7%	14,9%	8,6%
HR-HU	602	8,1%	13,0%	21,3%	17,8%	15,9%	16,1%	7,8%
RO-HU	608	13,3%	18,8%	14,3%	18,4%	15,3%	11,7%	8,1%
SI-HU	600	9,3%	15,3%	17,0%	18,7%	16,7%	14,5%	8,7%
SK-HU	609	11,8%	14,9%	22,2%	16,4%	13,6%	13,6%	7,4%

Forrás: saját szerkesztés

A határ-helyzet az ott élők térképzetét is befolyásolhatja, a határmentiség egyszerre jelenthet zártsgot és akadályt vagy alternatívák sorát (Newman 2006). Ezen mentális terek az egyének esetében az identitás részét képezik (Brubaker 2002). Az Eurobarometer kérdései között megtalálható egy, amely épp ezt a tényezőt vizsgálja, hogy a határ mentén élést lehetőségként vagy inkább akadályként élik meg a lekérdezettek. Nem meglepő, hogy az osztrák-magyar határszakasz esetében tekintenek a leginkább lehetőségként a válaszadók a határhelyzetre. A leginkább pozitív a 25-44 éves korosztály (67%), akik a leggyakoribb ingázói ezen határszakasznak. A vizsgált négy másik határszakasz értékei együtt mozognak, nagyon hasonló értékeket mutatnak, egy-két kisebb eltérés mentén. A szlovák-magyar határszakaszon a 25 év alattiak jelentették ki a legnagyobb arányban, hogy lehetőségként tekintenek a határmentiségre (37%). A horvát-magyar határszakaszon a 35-44 éves korosztály pozitív válaszai a kiugróak (szintén 37%). A román-magyar megkérdezettek közül a 15-24 és 45-54 évesek tekintenek inkább lehetőségként a határra (egyenként a válaszadók 30%-a). A lehetőség-akadály mellett a harmadik válaszlehetőség a nincs hatással/nem gyakorol számottevő hatást volt, amely választ hasonló arányban jelölték a válaszadók, mint azt, hogy lehetőségként tekintenek a határra. Minden határszakaszon és korosztályban a legkevesebb választ az akadály, korlátozó tényező kapta.

Itt említenénk meg, hogy a határon átnyúló együttműködések nem feltétlenül érintik a teljes lakosságot. Még az olyan szélesebb tömegeket érintő tevékenységek, mint a szomszédos országban való munkavállalás vagy bevásárlás, csak a népesség nagyobb mobilitással jellemezhető részét aktivizálja. Még szűkebb kört érint a határ mindkét oldalán zajló gazdasági tevékenységek, a turizmus és a határon átnyúló társadalmi és kulturális kapcsolatok. A határon átnyúló fejlesztési projektek konkrét résztvevői szintén egy szűk kör, ugyanakkor ezek eredményei sokszor látványosak, disszeminációjuk és eredményeik sokakat elérhetnek.

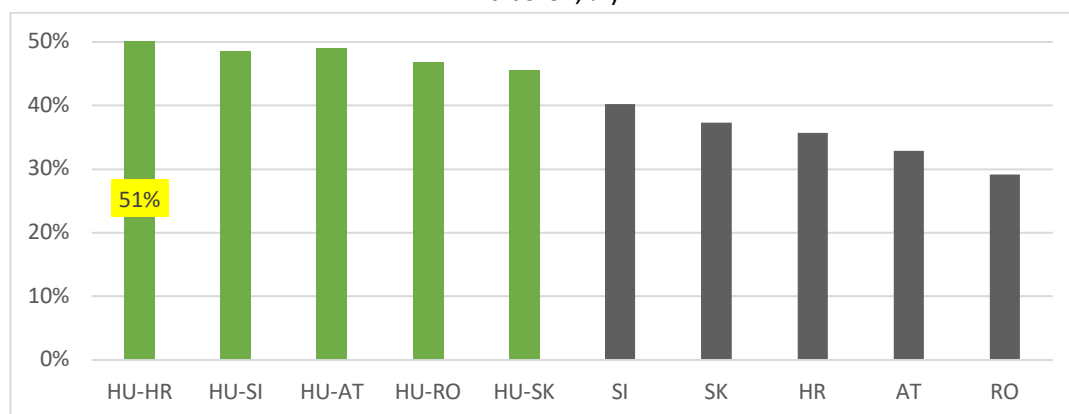
5. ábra: A határ mentén élésre inkább lehetőségként tekint, korcsoportos megoszlás öt magyar határszakasz esetében (összesített %-os értékek)

Forrás: saját szerkesztés Eurobarometer 422. tábla Q5 kérdése alapján

A határhelyzetből adódó lehetőségek között említhető a partnerségek kialakulása, a hálózatosodás. Erre vonatkozóan a kérdőívben rákérdeztek az együttműködésekkel való tájékozottságra is. Ennél a válasznál külön vizsgáltuk a határ két oldalát. Nagymértékű eltérés mutatkozott a határszakaszokon megkérdezettek tekintetében arra vonatkozóan, hogy hallottak-e már, ismerik-e a határon átnyúló együttműködések a lakóhelyükhöz közeli térségben. A magyar válaszadók mindegyik határszakaszon nagyobb mértékben tájékozottabbak, a horvát határszakaszon a válaszadók 51%-a jelölte, hogy hallott már ilyen jellegű szövetségekről, és közel harmaduk meg is tudta nevezni ezeket a hálózatokat. A válaszadók fele jelölte mind a szlovén, mind az osztrák határszakaszon, hogy hallott már ezekről a kezdeményezésekről, és meg is tudta nevezni ezeket. A határok másik felén lekérdezettek számottevő része nem hallott semmilyen határon átnyúló kezdeményezésről, támogatási formáról, a román megkérdezettek kevesebb mint harmada válaszolt erre a kérdésre igennel. A válaszok alapján arra lehet következtetni, hogy akik lehetőségként tekintenek a határhelyzetre, azok ismerik az kollaborációs lehetőségeket, valószínűleg keresik is ezeket az esélyeket.

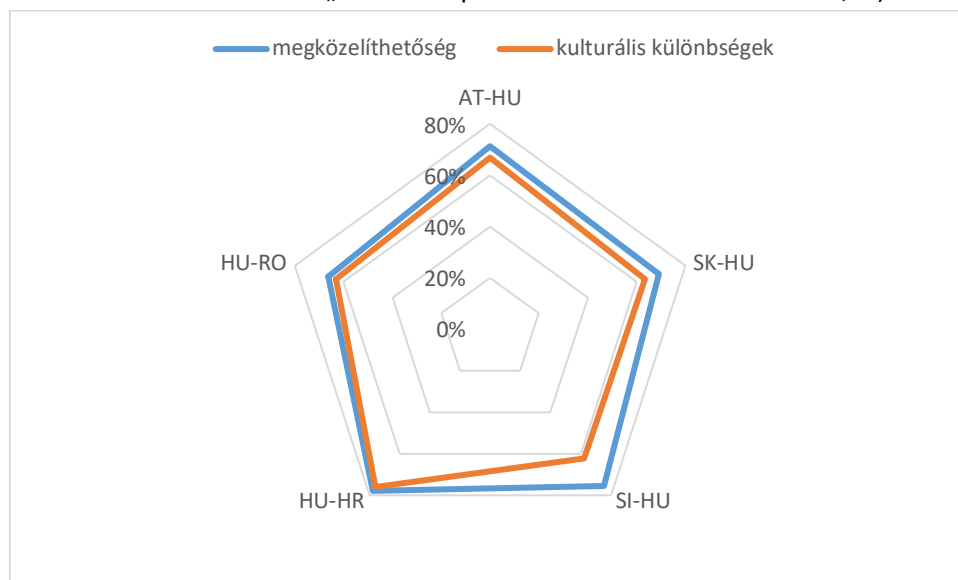
6. ábra: „Hallott-e már a lakóhelye szerinti régióban az EU által finanszírozott, határokon átnyúló együttműködési tevékenységekről?” kérdésre adott válaszok a határok mindkét oldaláról (összesített válaszok, %)

Forrás: saját szerkesztés az Eurobarometer 422. Q1 kérdése alapján

A határon átnyúló együttműködések tekintetében a leggyakoribb korlátok öt fő típusát határozták meg a kérdőívben, és arra voltak kíváncsiak, hogy mely határszakaszok esetében mit tekintenek a legnagyobb problémának és hogy ezek csupán szubjektív véleménynek tekinthetőek-e. Az öt fő korlátként határozták meg: a jogi és adminisztratív különbségeket, a megközelíthetőséget (például földrajzi akadályok vagy közlekedési infrastruktúra), nyelvi differenciák, társadalmi és gazdasági eltérések és kulturális különbségek. A három válaszlehetőség közül: nagy probléma, csekély mértékű probléma, egyáltalán nem okoz gondot; a kutatásban leginkább a nem okoz gondot-ra voltunk kíváncsiak; mivel előzetes feltételezésünk az volt, hogy azon magyar határszakaszokon, ahol a határ mindkét oldalán magyar nemzetiség él, sem a kulturális, sem a nyelvi, sem a társadalmi különbségek nem okoznak gondot az együttműködések kiépítése során. Az összevont válaszok alapján a megközelíthetőség a legkevésbé a horvát-magyar és szlovén-magyar viszonylatokban okozott gondot. Ezen válaszok alapján Horvátország Schengeni csatlakozása tovább növelheti az együttműködési készséget és hajlandóságot a térségben, mivel a kulturális különbségek a legkevésbé érintik ezt a határszakaszt. A válaszadók kevesebb mint negyede (24%) jelölte problémaként a kulturális különbségeket a horvát-magyar határszakaszon. Mindkét válasz esetében közel azonosan oszlott el a válaszadók aránya a korcsoportok között.

7. ábra: A határon átnyúló együttműködések során legkevésbé gondot okozó korlátok (a határ két oldalán lekérdezett „nem okoz problémát” válaszok összesítése, %)

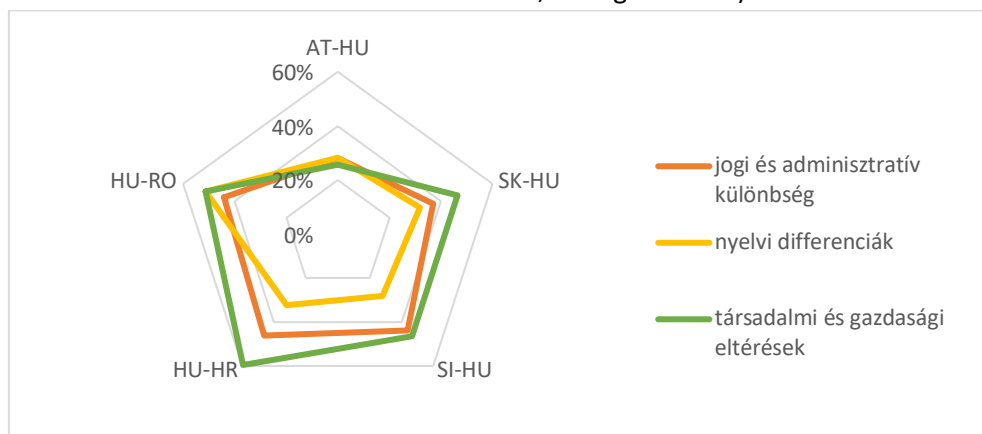

Forrás: saját szerkesztés az Eurobarometer 422. Q6.2, Q6.5 kérdése alapján

A korlátozó tényezők közül kiemelkedik a nyelvi eltérés és a jogi-adminisztratív korlátok, mint a határon átnyúló együttműködés akadályozó faktora. Az osztrák-magyar határtérségben megkérdezettek közel háromnegyede nyilatkozott úgy, hogy mind a nyelvi, mind a társadalmi-gazdasági és jogi-adminisztratív tényezők különbözősége jelentős problémát okoz az együttműködések során. Számottevő különbség mutatkozott a korcsoportok között is ebben a határtérségben: míg az idősebb korosztály (55 év feletti) kétharmadának számít problémának a nyelvi differencia, addig a fiatalabb generáció, jellemzően a 25 év alattiak 41%-

a nyilatkozott úgy, hogy egyáltalán nem tekinti ezt korlátnak. Mind a horvát-magyar, mind a román-magyar válaszadók több mint fele nyilatkozott úgy, hogy nem érzi problémának a társadalmi-gazdasági eltérést az együttműködések előmozdítása során. A nyelvi differenciák a román határszakasz kivételével rendkívüli nehézségként jelentkeznek.

8. ábra: Korlátozó tényezők a határon átnyúló együttműködésekben (a nem jelent problémát választ adók összesített értékei, országonként %)

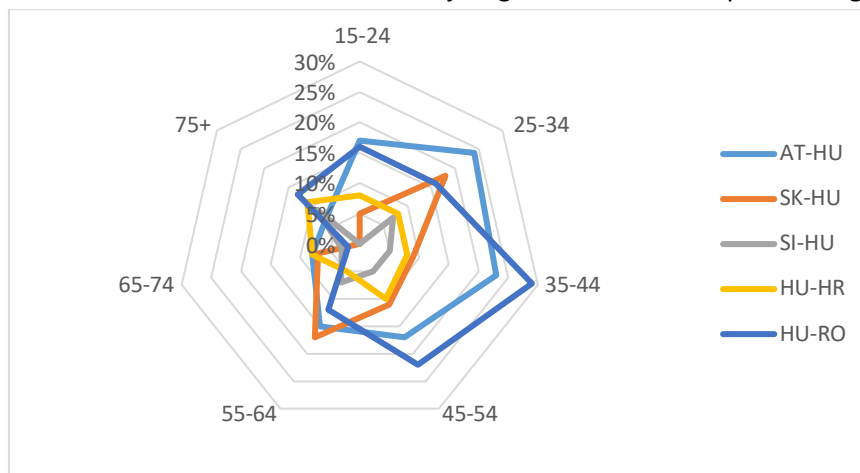

Forrás: saját szerkesztés az Eurobarometer 422. Q6.1, Q6.3, Q6.4 kérdése alapján

Az együttműködések egyik előmozdítója, mozgatórugója a mobilitás, azaz a határon való mozgás, annak gyakorisága, iránya és okai. Amennyiben a projekt jellegű határon átnyúló együttműködések miatti határátlépést, mint munka vagy üzleti jellegű áthaladást értelmezzük, akkor mind az Eurobarometer 422. kérdőív Q2.5. kérdését, mind az Nemzetstratégiai Kutatóintézet 2020-ban a globális járványügyi helyzettel kapcsolatos kutatás részeként lekérdezett új mobilitási minták (Megyesi & Péti 2022) fejezetben azonosított „a határt munkavégzés céljából átlépők” kategóriáját megvizsgálhatjuk. A két kutatás általános szempontú összevetése lehetséges csupán, mivel sem a lekérdezettek száma, korcsoportos megoszlása, a lekérdezés módja nem volt azonos.

2015-ben a munkavégzés vagy üzleti jellegű határátlépés gyakorisága mind az öt határszakaszon ritkának volt tekinthető, kevesebb mint 5 ember/határszakasz jelölte a havi vagy gyakrabban történő ingázást/mobilitást. 2020-ban a határátlépés egyik kiemelt okaként jelölték meg a napi, heti vagy havi szintű munkavégzés miatti ingázást. Mind az Eurobarometer, mind az NSKI kutatása alapján a leggyakoribb munkajellegű ingázók a magyar-román határtérségből kerülnek ki. Meglepő, hogy a Schengeni határszakasz ellenére milyen nagy arányban található határátlépés ezen indokkal. Az osztrák-magyar határtérségben többségében a 25-45 évesek ingáznak, a szlovák-magyar viszonylatban a még fiatalabb korosztály: 25-35 évesek. A szlovén és a horvát szakaszon várakozásainkkal ellentétesen, rendkívül kevés volt az ilyen jellegű mobilitás.

9. ábra: A határszakaszokon történő munkajellegű mobilitás korcsoportos megoszlása

Forrás: saját szerkesztés az Eurobarometer 422. Q2.5 kérdése alapján

3. Összefoglalás

Az elmúlt két évtizedben az EU-s támogatások figyelemre méltó mértékben hozzájárultak a magyarországi határtérségek fejlődéséhez. A fejlesztések hosszútávú hatásainak értékeléséhez jó alapot szolgáltatott az Eurobarometer adatbázisa és egy kisléptékben (megyei szinten) végzett kérdőíves felmérés. Az eredményekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a határmenti térségben élők nagy lehetőségként tekintenek az uniós fejlesztési forrásokra, ám a válaszadók között érdekes területi különbségek mutathatók ki pl. az osztrák-magyar határ mentén nagyobb a hatás. A határ mentén élők többsége már 2015-ben is ismerte a határon átnyúló együttműködési mechanizmusokat, ez 2024-re a tájékoztató kiadványok, a nyertes projektek és a digitalizálódó világ hatására valószínűsíthetően megsokszorozódott. A fejlesztési lehetőségek kiszélesedésével, az információk könnyebb elérhetősége révén nemcsak az együttműködés tényéről lehet tudomást szerezni, hanem számos projekthez csatlakozni és belülről megismerni ezeket a kooperációkat, hálózatokat.

A határon átnyúló együttműködéseknel még mindig érvényesül egy nyugatra tendáló törekvés, azonban az egységességre törekvés, a makroregionális gondolkodás is látható. Magyarország az Uniós csatlakozás előtt is törekedett a szomszédos országokkal történő együttműködések kiépítésére, majd a csatlakozás révén megnyíló források lehetővé tették és teszik ezen hálózatok életben tartását és fennmaradását. A határon átnyúló együttműködések céljai rendkívül szétágazóak, úgy véljük hasznosságuk megkérdőjelezhetetlen.

A tanulmány rámutat az egyes határszakaszok értékére, az EU belső határain történő kiegyensúlyozottabb mobilitás irányaira. A jelenleg bemutatott felmérés magyar nyelven még nem volt olvasható, így ezen vetületek alaposabb megismerése inspirációt jelenthet a további kutatások, határmenti térképzetek tanulmányozásához.

A kutatás folytatásaként a határ mentén élők együttműködési hajlandóságának alaposabb megismerését tűzték ki a szerzők, a határon átnyúló kooperációk vizsgálatát, mind a települési, mind a gazdasági szereplők által koordinált nyertes pályázatok fényében. A kutatás következő lépése a támogatási programok hatásvizsgálata és a helyi gazdaságfejlesztési joggyakorlatokhoz

való hozzájárulása. A további empirikus adatfelvétel elősegítheti a kooperációt gátló tényezők lebontását, a határszakaszokon található települések diplomáciai kapcsolatainak erősítését.

Köszönetnyilvánítás

A szerzők az alábbi projektekhez kötődően végezték a kutatómunkát: A 146411 számú projekt a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a K-23 pályázati program finanszírozásában valósult meg. A 146586 számú projekt a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a K-24 pályázati program finanszírozásában valósult meg.

Felhasznált irodalom

- AEBR=Association of European Border Regions=Európai Határ Menti Térségek Szövetsége (1997). *Gyakorlati Útmutató a határon átnyúló együttműködésekhez*. Gronau: AEBR
- AEBR=Association of European Border Regions=Európai Határ Menti Térségek Szövetsége (2012). *Information services for cross-border workers in European border regions. Overall report*. Gronau: AEBR.
- Artner, A. (2018). Aggasztó tendenciák az Európai Unió munkaerőpiacán. *Statistikai Szemle* 96(4): 341–374.
- Brubaker, R. (2002). Ethnicity without groups. *European Journal of Sociology* 43(2): 163-189.
- Czimre K. (2004). A bővítési szempontok és a határon átnyúló együttműködések kapcsolata, *Tér és Társadalom* 18(4): 117–134. DOI: 10.17649/TET.18.4.974
- Csapó J., Čelan, T. J. & Trócsányi A. (2015). A határmenti együttműködés hatásai a területi fejlődésre a magyar–horvát szakasz példáján az EU tervezési mechanizmusának tükrében (2007–2013). *Területfejlesztés és Innováció* 9(2): 22-31.
- Decoville, A. & Durand, F. (2019). Exploring cross-border integration in Europe. How do populations cross borders and perceive their neighbours? *European Urban & Regional Studies* 26(2): 134-157. DOI: 10.1177/0969776418756934
- Erdősi F. (1988). A határ menti térségek kutatásáról. In: Erdősi F. – Tóth J. (szerk.): *A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái*. Az 1986. november 4–5-én Szombathelyen tartott tudományos tanácskozás anyaga. Pécs-Budapest: MTA Regionális Kutatások Központja–Ts2/2 Programiroda, 18–30.
- Erdősi F. & Tóth J. (1988) (szerk.). *A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái*. Az 1986. november 4–5-én Szombathelyen tartott tudományos tanácskozás anyaga. Pécs-Budapest: MTA Regionális Kutatások Központja–TS2/2 Programiroda
- Faludi, A. (2018). Cross-Border Cooperation – Subverting Sovereignty? In: Scott, J. W. (ed.). *Cross-Border Review, European Institute of Cross-Border Studies*. Central European Service for Cross-border Initiatives. Budapest: CESCO, 7-22.
- Faragó L. (2019). A Modern Városok Program mint fejlesztéspolitikai rezsim helye a magyar területfejlesztési politikában. *Tér-Gazdaság-Ember* 7(2-3): 181-203.
- Finta I. (2022). Az Európai Unió átfogó fejlesztéspolitikai alapelveinek fejlődési trendjei és azok érvényesülése Magyarországon. *Új Magyar Közigazgatás* 15(2): 1-19.
- Goda P., Hamza E., Mezei K. & Rácz K. (2022). A vidékfejlesztés helye és szerepe a fejlesztéspolitikában. *Gazdálkodás* 66(6): 532-558.
- Hajdú Z. (2023). *Államosodási folyamatok a Kárpát-medencében a XX. században*. Budapest, Typotex Kiadó
- Hardi T. (2004). Az államhatárokon átnyúló régiók formálódása. *Magyar Tudomány* 49. 991-1001.
- Horváth A. (2022). A turizmusfejlesztésben rejlő felzárkózási lehetőségek az észak-alföldi határrégió kisvárosaiban. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok* 7(3): 46-60.
- Horváth Gy. (2003). *Európai Regionális Politika*. Dialóg Campus kiadó, Budapest-Pécs.
- Horváth Gy. (2001). A magyar régiók és települések versenyképessége az Európai gazdasági térben. *Tér és társadalom*. 15(2). 203-231.
- Illés I. (2009a). A területfejlesztés pénzügyi eszközei az Európai Unióban és Magyarországon. In: Lengyel I. & Rechnitzer J. (szerk.): *A regionális tudomány két évtizede Magyarországon*. Budapest: Akadémiai kiadó, 193-220.

- Illés I. (2009b): *Területfejlesztés Magyarországon a 20. században*. Miskolc: Miskolci Egyetemi Kiadó
- Isard, W. (2003). *History of Regional Science and the Regional Science Association International. The Beginnings and Early History*. Springer, 71-120.
- Keller T. (2010). Magyarország helye a világ értéktérképén. In: Kolosi T. & Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi riport 2010*. Budapest: TÁRKI, 227-253.
- Kovács Cs. (2006). *Az országhatár-mentiség értelmezésének földrajzi problémái*, PhD értekezés, Szegedi Tudományegyetem, Szeged
- Kucsera B. & Varga-Péterfi P. (2024). Társadalmi bizalom határ mentén és nem határ mentén Közép- és Kelet-Európában 2021-ben. Egy öt országra kiterjedő vizsgálat. *Kárpát-Haza Szemle* 1. 60-74.
- Lengyel I. & Rechnitzer J. (szerk.) (2009). *A regionális tudomány két évtizede Magyarországon*. Budapest: Akadémiai kiadó
- Megyesi Z. & Péti M. (2022). Nemzetközi mobilitási magatartás és lehetséges járványhelyzeti jövője a Kárpát-medencei magyarság körében. *Területi Statisztika* 62(6): 698-731.
- Michalkó G., Tömöri M. & Ilyés N. (2022). Utazók, kalmárok, szélhámosok: a határvidékek szerepe a kereskedelemorientált turisztikai tevékenységekben. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok* 7(1): 6-19.
- Nagy, E. & Timár, J. (2017). The (re-)production of peripherality in Central and Eastern Europe. *European Spatial Research and Policy* 24 (2): 5-16.
- Nagy, G., Nagy, E. & Timár, J. (2012). The changing meaning of core-periphery relations in a non-metropolitan "urban region" at the Hungarian-Romanian border. *DisP - The Planning Review* 48 (2): 93-105. DOI: 10.1080/02513625.2012.721613
- Nemes Nagy J. (2009). *Terek, helyek, régiók. A regionális tudomány alapjai*. Budapest: Akadémiai kiadó
- Nemes Nagy J. (2005) (szerk.). *Regionális elemzési módszerek*. MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport. ELTE TTK Regionális Földrajzi Tanszék, Budapest.
- Newman, D. (2006). The lines that continue to separate us: borders in our 'borderless' world. *Progress in Human Geography*, 30(2): 143-161. DOI: 10.1191/0309132506ph599xx
- Orbán A. & Szántó Z. (2005). Társadalmi tőke. *Erdélyi Társadalom* 3(2): 55–70.
- Pál Á. & Vörösmartiné Tajti E. (2002). A határmentiség földrajzának fogalmai. In: Pál Á. (2002) (szerk.): *Héthatáron. Tanulmányok a határ menti települések földrajzából*. Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 13–25.
- Pálné Kovács I. (2016) (szerk.). *A magyar decentralizáció kudarca nyomában*. Dialóg Campus kiadó, Budapest-Pécs.
- Pálné Kovács I. (2005). *Regionális reformok Európában*. TÖOSZ-IDEA, Budapest
- Pámer, Z. (2018). How governance counts? Comparative analysis of activity and funding patterns of central European cross-border cooperation programmes. *Europa XXI* 35: 111-126, <https://www.deturope.eu/pdfs/det/2021/02/08.pdf>
- Pénzes J. & Demeter G. (2024). Peripheral regions and their characteristics: The case of Hungary. *Moravian Geographical Reports*, 29(3): 217-230. DOI: 10.2478/mgr-2021-0016
- Pintér E. (2008). *Standard jogi modell a határon átnyúló regionális együttműködésekre*. Doktori értekezés. Széchenyi István Egyetem, Győr
- Savanya P. (2013). A társadalmi tőke jelentősége a gazdaságban, szerepe az innovációk társadalmi megformálásában. In: Bajmócy Z. – Elekes Z. (szerk.): *Innováció. a vállalati stratégiától a társadalmi stratégiáig*. Szeged: JATEPress. 140-159.
- Soós E. & Fejes Zs. (2009). *Határon átnyúló együttműködések Magyarországon*. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged <https://publicatio.bibl.u-szeged.hu/21570/> (2024.02.07.)
- Svensson, S. & Ocskay, Gy. (2016) (szerk.). *Overview of the EGTCs around Hungary*. https://budapest.cesci-net.eu/wp-content/uploads/_publications/EGTC_Overview_CESCI_.pdf
- Szónokyné Ancsin G. (2003). A határ menti térségek lehatárolásának elméleti kérdései. – In: Szónokyné Ancsin G. (szerk.): *Határok és az Európai Unió. Nemzetközi földrajzi konferencia*, Szeged, 2002. november 29.-december 1. Szegedi Tudományegyetem Természettudományi Kar Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszék, Szeged, pp. 184–189.
- Tóth, B., Vida, Gy., Lados, G. & Kovács, Z. (2020). The potentials of cross-border tourism development in the Lower-Tisza Valley. *GeoJournal of Tourism and Geosites* 28(1): 360-375. DOI: 10.30892/gtg.28128-475
- Tóth I. Gy. (2010). A társadalmi kohézió elemei. a bizalom, normakövetés, igazságosság és felelősségérzet. In: Kolosi T. & Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi riport 2010*. Budapest: TÁRKI
- Tóth I. Gy. (2009). *Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságérzet és paternalizmus a magyar társadalom értékstruktúrájában*. Budapest: TÁRKI
- Vas G. Zs. (2017). A változó határbiztonság Európában. *Hadtudományi Szemle* 10(2): 163-175. https://epa.oszk.hu/02400/02463/00035/pdf/EPA02463_hadtudomanyi_szemle_2017_2_163-175.pdf

Zsibók Zs. & Egyed I. (2024). Az alapozó gazdaság, mint kitörési pont a periférián: helyzetkép Baranya vármegye turisztikai ágazatáról. *Turisztikai És Vidékfejlesztési Tanulmányok* 9:(3) 28-49.

Egyéb források

European Commission (2024). *Ninth Report on Economic, Social and Territorial Cohesion*. https://ec.europa.eu/regional_policy/information-sources/cohesion-report_en

European Commission (2017). *My region, my Europe, my Future*. Seventh report on economic, social and territorial cohesion. Brussels: European Commission.

European Commission (2015a). *Cross-border cooperation in the EU*. Flash Eurobarometer 422. Aggregate report. <http://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/publicopinion/index.cfm/ResultDoc/download/DocumentKy/67980>

European Commission (2015b). *Flash Eurobarometer 422 (Cross-Border Cooperation in the EU)*. GESIS Data Archive, Cologne. ZA6586 Data file Version 1.0.0, DOI: 10.4232/1.12370

European Commission (1999). *European Spatial Development Perspective. Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the European Union*. <https://territorialagenda.eu/wp-content/uploads/ESDP.pdf>

Eurostat (2019). *Methodological manual on territorial typologies*. 2018 edition. Luxembourg: European Union Interreg Europe 2021-2027 Programme Manual. https://www.interregeurope.eu/sites/default/files/2023-02/IR-E_programme_manual_annexes.pdf (2024/05/23)

ÁRAK, INFLÁCIÓ ÉS A MEGÉLHETÉSI KÖLTSÉGEK REGIONÁLIS KÜLÖNBSÉGEI MAGYARORSZÁGON A 2020-AS ÉVEKBEN

¹Zsibók Zsuzsanna

¹tudományos főmunkatárs, HUN-REN KRTK Regionális Kutatások Intézete; zsibok.zsuzsanna@krtk.hun-ren.hu;
ORCID: 0000-0001-9383-1134

DOI: 10.15170/terinno.2024.17.02.02

Absztrakt: A 2020-as évek elején Magyarország komoly kihívásokkal nézett szembe: a járvány, az energiaválság, valamint az infláció, a megélhetési és fogyasztási sokkok együttes hatása alakította át a gazdasági és társadalmi viszonyokat. Ezek következményei az évtized közepére sem csengtek le, és a megváltozott körülmények között nem várható, hogy a gazdaság visszatérjen a 2010-es évek növekedési pályájára. Vitathatatlan, hogy e hatások a különböző társadalmi csoportokat eltérő módon érintették. Jelen tanulmány az árak és a megélhetés regionális különbségeinek az oldaláról vizsgálja meg a kérdést, és arra keresi a választ, hogy az országos folyamatok miként hatottak a megélhetési költségekre regionális szinten. Elsőként bemutatja Magyarország pozíciójának alakulását európai uniós összevetésben, majd megvizsgálja a hazai árdinamikát és a megélhetési költségek területi bontású trendjeit. Az eredmények jelentős főváros-vidék különbségekre utalnak, és látható az inflációs folyamatok nem szándékolt, kedvezőtlen jövedelem-újraelosztó hatása is.

Kulcsszavak: árak, infláció, megélhetési költségek, területi különbségek, Magyarország

REGIONAL DIFFERENCES IN PRICES, INFLATION AND THE COST OF LIVING IN HUNGARY IN THE 2020S

Abstract: At the beginning of the 2020s, Hungary faced serious challenges: the combined impact of the epidemic, the energy crisis, and inflation, livelihood and consumption shocks, transformed economic and social conditions. The consequences of these shocks have not abated by the middle of the decade and the economy is not expected to return to the growth path of the 2010s in the changed circumstances. It is undeniable that these effects have affected different social groups in different ways. The present paper looks at the issue from the perspective of regional differences in prices and living costs and seeks to answer the question of how national trends have affected the cost of living at the regional level. It starts by presenting the evolution of Hungary's position in an EU comparison, and then examines domestic price dynamics and cost of living differentials at the regional level. The results point to significant Capital versus rest of the country differences, and the unintended adverse income redistributive effect of inflationary trends is also evident.

Keywords: *prices, inflation, cost of living, spatial differentials, Hungary*

Bevezetés

A 2020-as években a magyar gazdaságnak számos kihívással kellett szembenéznie – a koronavírus-válság (Baranyai & Ferencz 2023) és a rákövetkező energiaválság (Brucker et al. 2024) letérítette a korábbi növekedési pályájáról és merőben új gazdasági környezethez kell alkalmazkodnia. A gazdasági szereplők széles rétegei számára az infláció felfutása volt a leginkább szembetűnő következménye a sokrétű válságjelenségnek. 2023-ban már megindult a dezinfláció, de a monetáris politika döntéshozói óvatosak a lazítással, ami a költségvetés helyzetére is negatívan hat, és összességében reálgazdasági áldozatokkal jár (Regős 2024). Az inflációs ráták megemelkedésére gyorsan reagáltak a háztartások a fogyasztás volumenének visszafogásával (MNB 2024), mivel a nominális bérnövekedés összességében az infláció alatt maradt, így romlottak a háztartások megélhetési körülményei (Éliás 2024). A dezinfláció időszakában ugyan kimutatható a reálbér-növekedés, de ez a különböző jövedelmi helyzetű háztartásokat eltérően érinti, ezért egyáltalán nem biztos, hogy a nominális jövedelemnövekedés a társadalom minden rétege – különösen a gyengébb alkupozíciójú, a változásokhoz kevésbé rugalmasan alkalmazkodó háztartások (Lőrincz & Káposzta, 2024) – számára kompenzálta az elszenvedett reálveszteségeket. A globális és az összeurópai folyamatok alól Magyarország sem tudta kivonni magát, egyes külső és belső sérülékenységek miatt (túlzott energiatüggőség, forintárfolyam-ingadozások, aszály, a gazdaságpolitika több ága által gerjesztett egyensúlytalanságok) az inflációs sokkhatás kifejezetten súlyosan érintette a gazdaságát (Cohn et al. 2023).

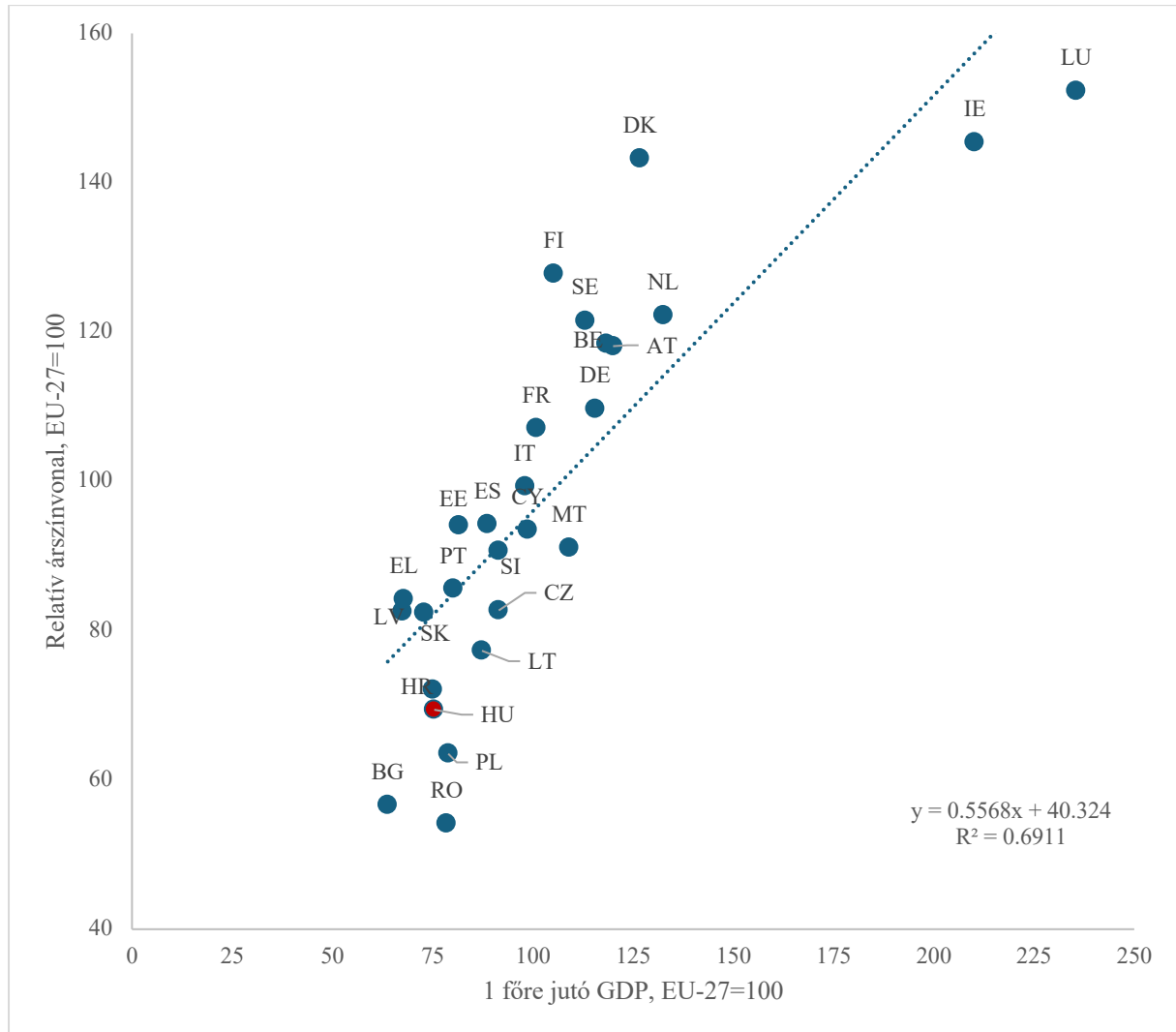
Magyarországon tartósan és viszonylag nagy mértékben vannak jelen az egyes társadalmi-gazdasági mutatókban a területi különbségek (Koós 2023), ezért feltételezzük, hogy az inflációs és megélhetési válság nem egyformán érintette a hazánk különböző térségeiben élő háztartásokat, és az különösen hátrálthatja az elmaradott területek felzárkózását (Nagy et al. 2023). A tanulmány kutatási kérdése, hogy miként illeszkednek a magyarországi árazási folyamatok az európai trendekbe, és hogy ezekre a hazai megélhetési költségek mennyiben reagáltak eltérően a különböző régiókban és településtípusokban. A tanulmány eredményei azt mutatják be, hogy Magyarországon milyen inflációs pálya volt megfigyelhető az európai árdinamika tükrében, majd regionális bontású adatokon megnézzük, hogy a megélhetési költségek miként reagáltak a hazai inflációra. A vizsgálat középpontjában a 2020-as évek tendenciái állnak, ugyanakkor fontosnak tartjuk áttekinteni, hogy milyen előzmények vezettek az elmúlt évek tapasztalataihoz.

1. Hazai országos szintű folyamatok az európai uniós árdinamika tükrében

Penn-hatásnak nevezzük az országok széles körén igazolt pozitív összefüggést a fejlettségi szint és az árszint között (Oblath 2021). Az egy főre jutó, vásárlóerő paritáson számolt bruttó hazai összterméket (GDP-t) és az EU-27 országok átlagos árszintjéhez viszonyított, relatív árszintet összemérve értékelhetjük ezt az összefüggést az Európai Unió tagállamainak körében. Az 1. ábra tanúsága, illetve a regressziós egyenes szerint erős, szignifikáns pozitív kapcsolat van a két mutató alakulása között ($p < 0,0000$), és a relatív gazdasági fejlettség körül-belül 69 százalékban

magyarázza a relatív árszínvonalak országok közötti eltéréseit. A két kiugró értéket mutató ország, Írország és Luxemburg nélkül a regresszió magyarázó ereje még nagyobb, 74% lenne, és a regressziós egyenes meredeksége is közel lenne az 1-hez (0,99).

1. ábra: Az EU-tagországok relatív egy főre jutó GDP-je (vásárlóerő-paritáson számolva) és relatív árszínvonala 2023-ban

Forrás: Eurostat adatok alapján saját szerkesztés

A relatív árszínvonal Magyarországon az európai uniós átlag 69,4%-án volt 2023-ban, ami az országnak a vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó GDP alapján kifejezett relatív fejlettségénél (ami 75,4% volt) alacsonyabb. A kevésbé fejlett kelet-közép-európai országokban a GDP termelése és a fogyasztás árszínvonala által reprezentált fejlettség nincs összhangban egymással, különösen igaz ez Romániára, valamint még Lengyelországra, Bulgáriára és Magyarországra. Ezekben az országokban tehát az egy főre jutó, vásárlóerő-paritáson számolt GDP által jelzett fejlettség magasabb (64–79 százalék közötti), mint a relatív árszínvonal által jelzett fejlettség (54–69 százalék közötti). A fejlett északi tagállamok (Finnország, Svédország, Dánia) viszont ellenkező irányban térnek el az általános összefüggéstől, tehát a relatív árszintjük magasabb (122–143 százalék), mint az egy főre jutó

GDP relatív nagysága (105—127 százalék). Írország és Luxemburg kiugró értékeit a sajátos GDP-szerkezetük indokolja (a nemzetközi vállalatok központjai miatt jelentős határon átnyúló teljesítmények jelennek meg a nemzeti számláikban). Míg az egy főre jutó GDP-jük relatív nagysága jóval több mint kétszerese az uniós átlagnak, addig a relatív árszínvonaluk csak körülbelül másfélszeres, tehát az északi tagállamokéhoz hasonló.

Az időbeli változást tekintve a magyarországi ár-felzárkózásnak egy jelentős része már korábban, 2000 és 2008 között ment végbe: 48 százalékról 66 százalékra nőtt a hazai relatív árszínvonal, majd a pénzügyi-gazdasági válság, illetve a gazdaságpolitika irányváltása (pl. a rezsicsökkentés) érezhető csökkentő hatást gyakorolt a relatív árakra (ld. Koós 2023). A mélypontot 2014-ben érte el a relatív árszínvonal (56%), majd 2017—2022 között tartósan 61—63 százalék között alakult, de 2023-ra 69%-ig nőtt.

1. táblázat: Az aktuális egyéni fogyasztás relatív árszínvonala Magyarországon fogyasztási főcsoportok szerint (EU-27 országok átlaga = 100)

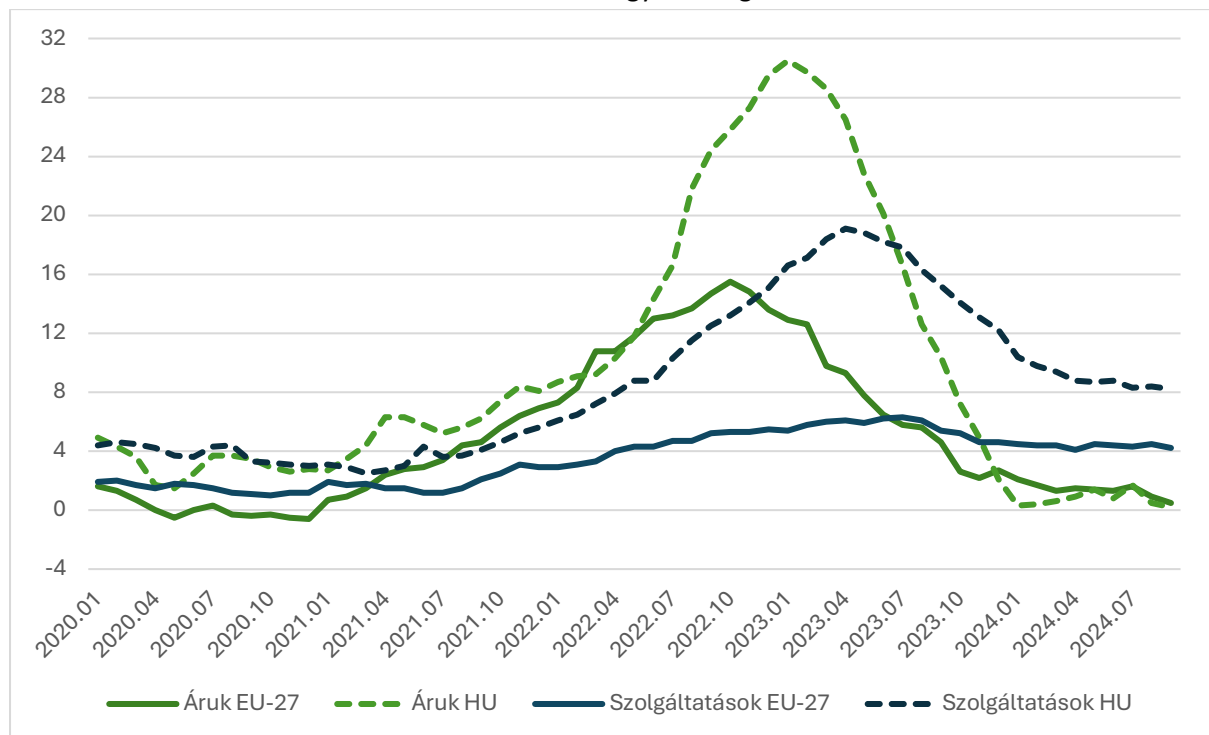
Fogyasztási főcsoportok	2015	2017	2019	2021	2023
Élelmiszerek és alkoholmentes italok	79,9	84,3	85,2	85,4	100,9
Szeszes italok, dohányárúk	71,9	73,5	75,3	79,4	85,7
Ruházat és lábbeli	83,3	88,4	85,5	87,4	88,3
Lakásszolgáltatás, víz, villamosenergia, gáz és egyéb tüzelőanyagok	43,8	49,7	54,5	56,3	65,1
Lakberendezés, lakásfelszerelés, rendszeres lakáskarbantartás	70,6	76,5	77,7	79,3	88,4
Egészségügy	39,0	48,6	48,0	43,5	42,0
Közlekedés és szállítás	78,1	80,8	77,9	77,7	82,1
Távközlés	85,5	90,5	98,8	93,0	92,9
Szabadidő és kultúra	62,6	64,8	64,7	65,1	71,5
Oktatás	48,9	55,8	58,7	58,0	66,0
Vendéglátás és szálláshely-szolgáltatás	60,7	61,3	62,4	61,8	72,1
Egyéb termékek és szolgáltatások	53,4	59,2	60,4	58,8	65,1
Aktuális egyéni fogyasztás	56,7	62,2	63,5	62,7	69,4

Forrás: Eurostat adatok alapján saját szerkesztés

A társadalom széles rétegei számára leginkább releváns élelmiszerárak esetében egy jelentős konvergencia ment végbe az elmúlt évtizedben az EU-országok között. Míg 2014-ben az átlaghoz viszonyítva 64% és 146% között szóródott az élelmiszerek relatív árszínvonala, addig 2023-ban már csak 74% és 119% között változott, de ha a három legalacsonyabb árszínvonalú országot (Románia, Lengyelország és Bulgária) nem vesszük figyelembe, akkor a 97% és 119% közötti, szűkebb sávban. Az eloszlás felső szélén lévő országokban (Dánia, Luxemburg, Írország, Finnország és Svédország) jelentősen csökkent a relatív ártöbblet. Az élelmiszerárak tekintetében az említett Penn-hatás emiatt jóval gyengébben érvényesül: a kevésbé fejlett országokban az élelmiszerek relatív árszínvonala csak Lengyelországban és Romániában felel meg az egy főre jutó GDP-vel mért fejlettségüknek, a többi kelet- és dél-európai országban többé vagy kevésbé elszakadt attól felfelé. A fejlettebb országokban az élelmiszerárak

közelítőleg megfelelnek a fejlettségüknek, kivéve a kiugró értékkel rendelkező Írországot és Luxemburgot, illetve a hagyományosan erős mezőgazdasággal és élelmiszeriparral rendelkező Hollandiát, ahol jelentősen elmaradnak az árak a modell előrejelzésétől.

2. ábra: A termékek és szolgáltatások harmonizált fogyasztói árindexének alakulása az Európai Unióban és Magyarországon

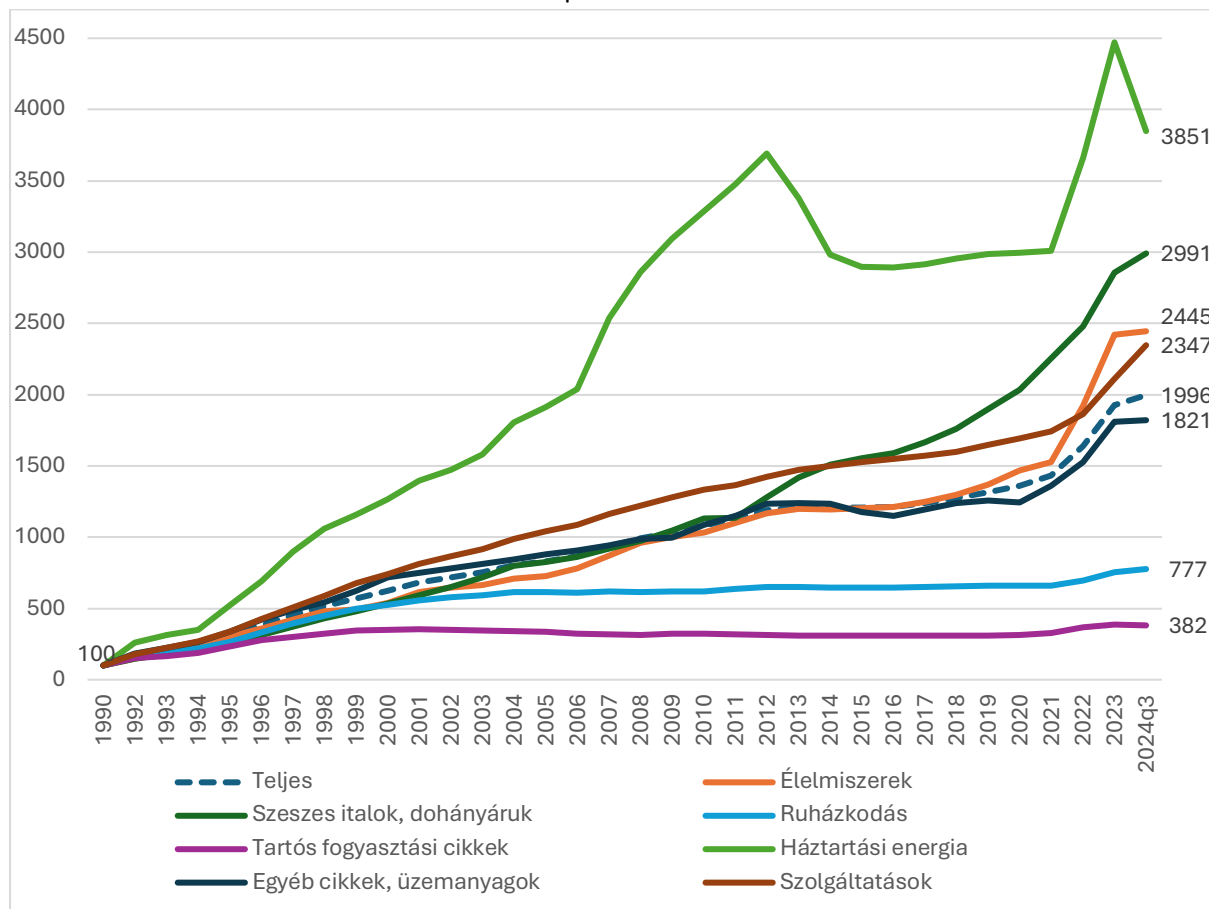
Forrás: Eurostat adatok alapján saját szerkesztés

Magyarországon a fogyasztási kategóriák között jelentős eltérések tapasztalhatóak a teljes fogyasztói kosár relatív árszínvonalához képest. Az 1. táblázat tanúsága szerint az élelmiszerek relatív árszínvonala közelítette meg a legjobban az európai uniós átlagot: míg 2021-ig annak 80–85%-a között alakult, addig 2022-ben már 90%-ra, 2023-ban pedig már 101%-ra ugrott fel. A fogyasztási kategóriák közül hosszú időn keresztül a távközlési szolgáltatások árai voltak a legközelebb az uniós átlaghoz (85-99% körül, korábban még akár afölött is), aminek Bauer (2015) szerint szabályozási és piacszerkezeti okai vannak (az ágazatot oligopol piacszerkezet jellemzi, ld. Quittner 2023). A ruházkodás szintén a 90%-ot közelíti, majd 2023-ra a közlekedés és szállítás, illetve a lakberendezés és a szeszes italok, dohányárak árszintje is a 80% feletti sávba zárkozott fel. A legerőteljesebb közeledés a lakásslolgáltatások (rezsi) és az oktatás csoportjaiban történt, ahol 2014-ben még 45% alatt volt a relatív árszint, de 2023-ra 65% közelébe ért, ami még mindig jelentős elmaradás az EU többi országától. Kifejezetten alacsony az egészségügy relatív árszínvonala, ami a 2000-es évek eleje óta eltelt időszakban az EU-átlag fele alatt maradt, sőt, 2010 és 2015 között annak 40 százalékát sem érte el, a 2017-es évben mért 49 százalékról a koronavírus-válság éveiben újra csökkenésnek indult, és 2023-ban is csak 42 százalék körül alakult.

A különböző termékcsoporthoz közti eltérő ütemű árfelzárkózásra elméleti magyarázatot adhat a széles körben hivatkozott Balassa-Samuelson-hatás (Balassa 1964, Samuelson 1964), ami szerint eltérő folyamatok zajlanak a kereskedelmi forgalomba kerülő javak (tradable, döntően ipari termékek) és a kereskedelmi forgalomba nem kerülő javak (non-tradable, elsősorban a szolgáltatások) áralakulásában. A Balassa-Samuelson-hatás szerint a szolgáltatások csoportjában erősebb az árnyomás, mivel a bérfelzárkózás – a kereskedelmi forgalomba kerülő javakkal ellentétben – itt alacsonyabb termelékenységnövekedés mellett történik. Ennek megfelelően az árszínvonalban megfigyelhető konvergencia a szolgáltatások inflációján keresztül valósul meg. Tengely (2020) kelet-közép-európai adatokon ellenőrizte e hatásnak a működését, és úgy értékelte, hogy a szolgáltatások nemzetközi piacának megváltozott természete (globalizálódás, digitalizáció, platform alapú szolgáltatások) miatt az utóbbi évtizedekben már nem érvényesül, „eltűnt” a Balassa-Samuelson-hatás. Magyarországon egyáltalán nem volt kimutatható, Romániában negatív volt, és Csehországban is jóval kisebb volt más tényezőkhöz viszonyítva. A hatás Szlovákiában volt a legerőteljesebb, ami az euró használatával is összefügghet. Ma már nem lehet azt sem kijelenteni, hogy az ipari termelés termelékenyebb lenne, mint a szolgáltatások, sőt, a gazdaság fejlődésével a bruttó hozzáadott értéknek egyre nagyobb hányada keletkezik a szolgáltatászektorban.

Az áremelkedés az európai országokban először az energia- és az élelmiszerárakban jelent meg, a szolgáltatások áraiba csak késleltetve gyűrűzött be (2. ábra). EU-szinten a szolgáltatások inflációjában inkább egy lassú, folyamatos emelkedést figyelhetünk meg (2021 eleje és 2023 nyara között 1 százalékról 6 százalékra nőtt), míg Magyarországon látható egy nagyobb kilengés, 2021 elején 3 százalékról indulva 2023 áprilisában 19 százalékra tetőzött. Míg a termékek inflációja meredekebben zuhan mind az EU-ban, mind hazánkban, addig a szolgáltatások ezt lassabban követik, így a teljes árindexet felfelé húzzák. Magyarországon ezt a jelenséget az egyes szolgáltatások (pl. banki, távközlési szolgáltatások) esetében jelen lévő visszatekintő átárazás is súlyosbítja. Ez olyan automatikus átárazási mechanizmust jelent, amelyben az árindexálás visszatekintő jellegű, az automatikus árváltozás mértéke minden esetben a megelőző év átlagos inflációján alapul. A Magyar Nemzeti Bank számításai szerint ez jelentősen hátráltatja a deflációt és nem feltétlenül indokolt, mivel nem közvetlenül tükrözi a vállalatok tényleges költségemelését. Az árakba olyan tényezők is beépülnek, amik kevésbé relevánsak az adott ágazat működési költségeiben. Ez elégtelen piaci verseny esetén a vállalati költségeket meghaladó áremelést eredményez, ami így a vállalati profitokat táplálja (MNB 2023).

3. ábra: Fogyasztói árindex Magyarországon 1990. évi bázison (=100) 1992 és 2024 között kiadási főcsoportok szerint

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

Az éves árindexeken kívül tanulságos a hosszú távú árváltozásokra is rátekinteni (3. ábra). Az 1990. évi bázison számolt árindex azt mutatja meg, hogy mennyibe kerülne adott időszakban egy olyan képzeletbeli átlagos fogyasztói kosár, amelyik 1990-ben 100 pénzegységbe került. Kivehető a transzformációs válság árszintnövelő hatása, ami után ütemesen mérséklődni kezdett az áremelkedés, viszont a pénzügyi-gazdasági válság időszakában újra magasabb inflációs rátákat figyelhettünk meg. A 2010-es évek közepén nulla közelébe szorult le az infláció, majd az évtized utolsó éveiben újra közeledett a jegybanki inflációs célhoz, egészen a 2021-es robbanásig. A számokra nézve indokolt ezt a jelenséget inflációs sokkhatásnak nevezni, hiszen míg 2021-ben 1430-as szinten volt az árindex, 2022-ben 1638-ra ugrott, és 2023-ban már 1926, 2024 III. negyedévében pedig már 1996 volt az értéke, ami még mindig szokatlanul nagy növekedés. 2021 és 2024 között tehát 566 egységet nőtt az árindex 1990. évi bázison – három év alatt akkora növekedés következett be, mint amekkora 2006 és 2021 között történt. Az élelmiszerek esetében pedig 2001 és 2021 között nőtt annyit az árindex, mint amennyi 2021 és 2024 között volt a növekedés (több mint 900 egység). Kiadási főcsoportonként nézve megállapíthatjuk, hogy a legnagyobb áremelkedés a háztartási energia csoportjában történt: a teljes fogyasztói árindexnek közel a duplája volt az áremelkedés. Szintén meghaladta a teljes fogyasztói árindex értékét a szeszesitalok, dohányárúk, az

élelmiszerek és a szolgáltatások árindexe. Jelentősen lefelé húzta az árindexet a tartós fogyasztási cikkek és a ruházat csoportja, miközben az egyéb cikkek, üzemanyagok csoportjában a hosszú távú áremelkedés kevéssel a teljes árindex alatt volt. Mindez arra utal, hogy az áremelkedés azokban a termékcsoportokban megy végbe a legerősebben, ahol a fogyasztóknak kevés az alkalmazkodási lehetőségük vagy a kereslet rugalmatlan, illetve az adótartalom magas.

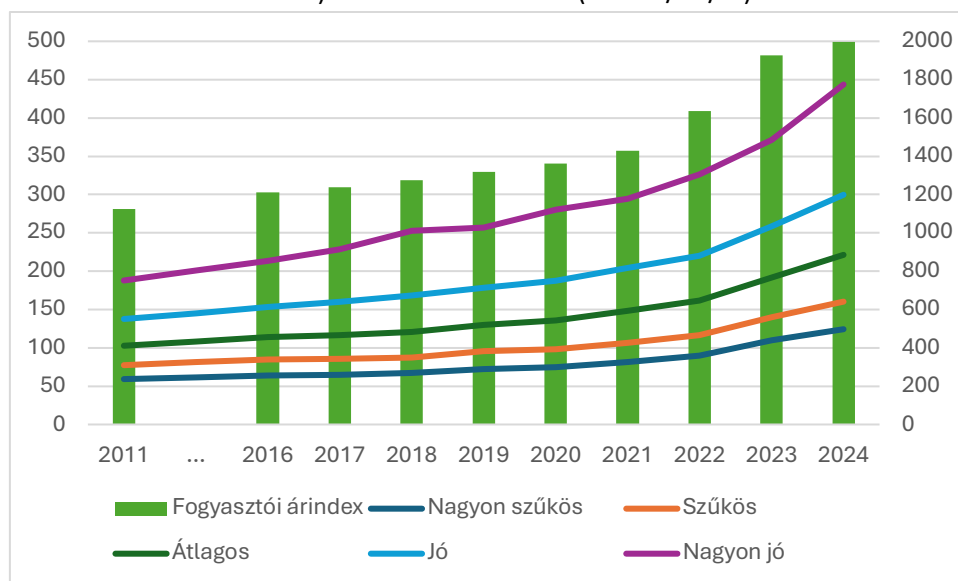
2. A megélhetési költségek területi különbségei Magyarországon

Az előző részben bemutatott inflációs sokkhatás igen kedvezőtlenül érintette a vállalkozások jövedelmezőségét, illetve a lakosság megélhetését, egyúttal a különböző társadalmi csoportok közötti – nem szándékolt – újraelosztási hatása is kedvezőtlen volt (Sipiczki et al. 2023). Úgy gondoljuk, hogy ezek az eltérő hatások területi szinten is kibontakoznak (Koós 2023). Magyarországon a KSH nem tesz közzé területi bontású inflációs adatokat, mivel az általa gyűjtött, megyékhez rendelhető árfelírások területileg nem reprezentatívak. Emiatt a monetáris folyamatok területi különbségeit a megélhetési költségeken keresztül tudjuk nyomon követni. A 2022-ig rendelkezésre álló legfrissebb KSH adatok szerint például a jövedelmek növekedésében is megfigyelhetők regionális, illetve településtípusok szerinti különbségek, amik korlátozhatják azt, hogy milyen alkupozícióval, milyen rugalmassággal tudnak az egyes térségek háztartásai reagálni az őket érintő áremelkedésekre. Míg Budapesten 2018 és 2022 között az egy lakosra jutó szja-alapot képező jövedelem 1,75-szörösére növekedett, Pest régióban 1,71-szeresre, addig a Közép-Dunántúlon és a Dél-Alföldön 1,6-szorosra, a többi régióban pedig ennél kisebb mértékben: 1,56-1,57-szeresre. Eszerint tehát a legfejlettebb térségekben erősebb volt a jövedelemnövekedés, mint a kevésbé fejlett térségekben. A városhierarchia mentén is hasonlóan kirajzolódnak a különbségek: a fővárosi 1,75-szörös növekedéssel szemben a megyei jogú városokban 1,64-szeres, a megyeszékhelyeken 1,62-szeres, a városokban és a nagyközségekben 1,60-szoros, és a községekben csak 1,58-szoros növekedés volt. E tekintetben tehát a különböző vidéki településtípusokon belül kisebbek voltak a különbségek, mint a főváros-vidék különbségek.

A KSH a Háztartási költségvetési és életkörülmény adatfelvétel keretében a magánháztartások tekintetében országosan reprezentatív lakossági, közvetlen adatgyűjtést végez, amely egész évben folyamatosan zajlik. Ebből képet kaphatunk a hazai megélhetési költségekről területi bontásban egyfelől NUTS2 régiók szerint, másfelől a települések jogállása szerint. Az elérhető legfrissebb (előzetes) adatok 2024-ig állnak rendelkezésre, amiben tehát már látszanak a koronavírus-válság hatásai, illetve a megélhetési válság területi következményei. A 4. ábrán összevetettük a lakossági felmérés szerint a különböző megélhetési szintekhez szükségesnek tartott jövedelmek alakulását a fogyasztói árak alakulásával (1990. évi bázison). Az adatok arra utalnak, hogy a lakosság által szükségesnek vélt jövedelmek erősebben reagálnak az árak változására, ugyanis míg 2011 és 2024 között a fogyasztói árindex 1,8-szorosára növekedett, addig a lakosság jövedelem-szükséglete megélhetési szinttől függően 2,1–2,4-szeresére nőtt. Az alacsonyabb megélhetési szinteken kisebb volt a növekedés, ugyanakkor minél jobb megélhetési szintet nézünk, annál jobban nőtt

a szükséges jövedelmi szint – a legnagyobb növekedés a nagyon jó megélhetési szintnél volt. Mindebből arra következtethetünk, hogy a lakosság a hivatalos inflációnál erőteljesebben érzékeli a megélhetési költségek változását. Az eredményekből látható, hogy némileg ellentmond az infláció kedvezőtlen nem szándékolt jövedelem-újraelosztási hatásáról ismert szakirodalmi eredményeknek az, hogy az alacsonyabb megélhetési szinteken kevésbé érzékenyen reagáltak a jövedelmi szükségletek, mint a magasabb megélhetési szinteken.

4. ábra: A különböző megélhetési szintekhez szükséges jövedelem és a fogyasztói árindex (1990. évi bázison) 2011 és 2024 között (ezer Ft/hó/fő)

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

A vizsgált összefüggés regresszioelemzéssel is kimutatható (2. táblázat), ahol a függő változó a különböző megélhetési szintekhez tartozó jövedelem volt (Ft/hó/fő), míg a magyarázó változó a fogyasztói árindex 1990. évi bázison. A becslési módszernek a legkisebb négyzetek módszerét (ordinary least squares, OLS) választottuk. Minden esetben legalább 1%-os szinten szignifikáns, pozitív együtthatót kaptunk és a modellek magyarázó ereje is kifejezetten magas. Észrevehető, hogy a magyarázó erő (R-négyzet) a magasabb jövedelmi szinteken enyhén csökken, tehát itt már más – a modellben nem szereplő – tényezők is egyre inkább szerepet kapnak a szükséges jövedelemszint megítélésében. Magasabb jövedelemszinteken az együtthatók értéke is magasabb, ami azt jelenti, hogy a háztartások érzékenyebben reagálnak az árak változására, ugyanakkor itt matematikai torzítás is előfordulhat, mivel a jövedelemszintek abszolút értékben szerepelnek az elemzésben, ezért az együtthatók nem közvetlenül a rugalmasságot, érzékenységet fejezik ki.

2. táblázat: A fogyasztói árindex (1990. évi bázison) és a különböző megélhetési szintekhez tartozó jövedelem közötti összefüggés 2011 és 2024 között

Változó	nagyon szűkös	szűkös	átlagos	jó	nagyon jó
fogyasztói árindex	0,0698***	0,0871***	0,1225***	0,1643***	0,2491***
p-érték	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
konstans	-20,6023	-21,2753	-33,3564	-41,8393	-75,8990
p-érték	0,0034	0,0166	0,0122	0,0271	0,0348
N	10	10	10	10	10
R-négyzet	0,9815	0,9766	0,9746	0,9685	0,9499

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

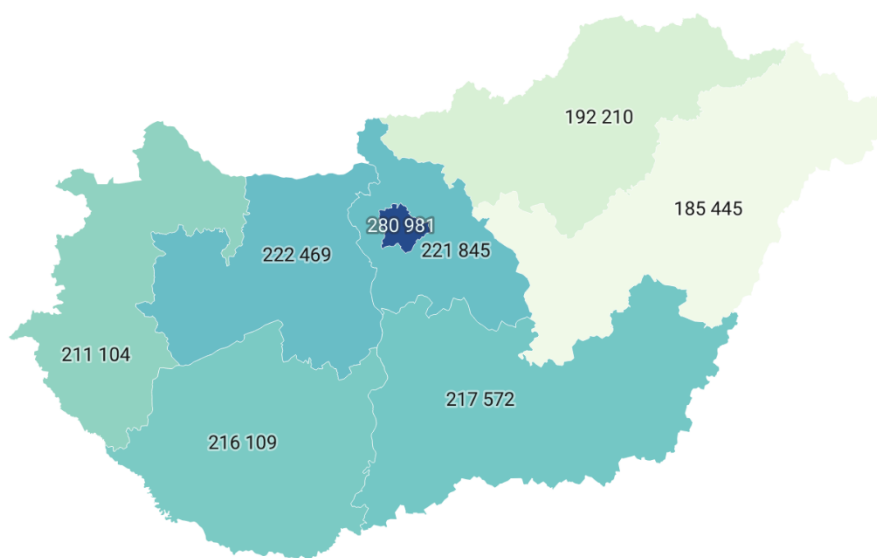
Megjegyzés: *** 1%-os szinten szignifikáns együttható

Az országos megélhetési költségviszonyok ismeretében rátérünk a területi különbségek vizsgálatára. Az 5. ábrán bemutatott jövedelemszintek alapján nemcsak egy erős főváros-vidék különbség rajzolódik ki Magyarország régióiban, hanem a vidéki térségekben is van egy észak-déli és kelet-nyugati megosztottság. Budapesten az országoshoz képest hozzávetőlegesen 20–48%-kal több jövedelemre van szükség, és minél magasabb megélhetési szintet nézünk, annál jobban eltávolodik az ország többi részétől (és magát az átlagot is feljebb húzza). Ez természetesen nem független a különböző térségekben rendelkezésre álló fogyasztási lehetőségektől. A legalacsonyabb jövedelemszükséglet az Észak-Alföldi régióban mutatható ki, itt az országos átlaghoz képest 15–20%-kal kevesebb jövedelemre van szükség a megélhetéshez, és e százalékos értékek a különböző megélhetési szintek között viszonylag szűk sávban szóródnak. Észak-Magyarországon is hasonló képet látunk, némileg magasabb megélhetési költségekkel, itt az országos átlaghoz képest 9–16%-kal vannak elmaradva a megélhetéshez szükséges jövedelemszintek. Négy NUTS2 régióban – Pest régióban, Közép-Dunántúlon, Nyugat-Dunántúlon és a Dél-Alföldön – az országos átlaghoz közel vannak a megélhetéshez szükséges jövedelemszintek, bár Pest régióban és a Dél-Alföldön a legmagasabb megélhetési szinten már érzékelhetően, 8-9%-kal elmarad az országos átlagtól a jövedelemszükséglet. A Dél-Dunántúl valamelyest különbözik a többi vidéki térségtől abból a szempontból, hogy itt viszonylag tág határok között szóródnak a megélhetési költségek a különböző szintek között: míg az alacsonyabb kategóriákban az országos átlaghoz vannak közel, addig a magasabb kategóriákban az országos átlagnál 7–17%-kal kevesebb jövedelem is elegendő a megélhetéshez.

Az európai országok viszonyában megfigyelt Penn-hatás, vagyis a gazdasági fejlettség és az árszínvonal közötti pozitív összefüggés a magyarországi régiók körében is kimutatható, de inkább csak a Budapest-vidék viszonylatban. Ez esetben nem az árszínvonalat, hanem a megélhetési költségeket tudjuk szembe állítani az egy főre jutó GDP-vel. Az országos átlaghoz képest az egy főre jutó GDP tágabb határok között szóródik, mint a megélhetéshez szükséges jövedelem: míg az előbbi 65% és 208% között (a vidéki térségeken belül 65% és 93% között), addig az utóbbi 85% és 123% között (a vidéki térségeken belül 85% és 104% között) változott.

Az összefüggést vizsgáló panelregressziós modellünkben a véletlen hatás (random effects) specifikációt választottuk, és az eredményváltozónk a megélhetési költségek országos átlaghoz viszonyított nagysága régióként 2018 és 2022 között (az átlagos színvonalon), a magyarázó változónk pedig az egy főre jutó GDP az országos átlaghoz viszonyítva. Az egy főre jutó GDP együtthatója 0,199 volt ($p < 0,001$), a modell magyarázó ereje kellően magas ($R^2 = 73\%$). Budapest nélkül, csak a vidéki térségeken belül vizsgálva az összefüggést azonban jóval bizonytalanabb eredményeket kaptunk. Az egy főre jutó GDP együtthatója ugyan magasabb, 0,24 volt, de csak 10%-os szinten volt szignifikáns ($p = 0,09$), míg a modell magyarázó ereje gyenge volt ($R^2 = 25\%$). A becslés alapjául szolgáló adatokat (8. ábra) és a becslés részletes eredményeit (5. táblázat) a mellékletben mutatjuk be.

5. ábra: Az átlagos megélhetési szinthez szükségesnek tartott jövedelem régióként 2024-ben (Ft/hó/fő)

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

A 3. táblázat adatai a város-vidék különbségekre is rávilágítanak. A régiók közötti különbségekhez hasonlóan e tekintetben is érvényes az, hogy minél magasabb megélhetési szintet nézünk, annál jobban szóródnak a jövedelemösszegek a különböző településtípusok között. Mint ahogy fentebb bemutattuk, a fővárosban távolodnak el a legjobban a megélhetési költségek az országos átlagtól. A vármegyeszékhelyeken az átlagosnál 2—7%-kal magasabbak a megélhetési költségek, míg a többi városban 2—10%-kal alacsonyabbak annál (a nagyon jó színvonalon van a nagyobb elmaradás). A községekben az országos átlaghoz képest 11—20%-kal kevesebb jövedelem szükséges az egyes megélhetési szinteken.

3. táblázat: A különböző megélhetési szintekhez szükségesnek tartott jövedelem régióként és településtípusonként Magyarországon 2024-ben* (ezer Ft/hó/fő)

Megélhetési szint	Nagyon szűkös	Szűkös	Átlagos	Jó	Nagyon jó
Budapest	149.8	194.3	281.0	399.5	655.5
Pest	127.0	160.4	221.8	292.4	404.7
Közép-Dunántúl	130.2	163.8	222.5	302.3	423.8
Nyugat-Dunántúl	124.6	160.3	211.1	283.5	443.7
Dél-Dunántúl	127.9	163.0	216.1	277.7	367.9
Észak-Magyarország	104.8	137.6	192.2	262.1	401.7
Észak-Alföld	102.7	135.8	185.4	247.9	354.0
Dél-Alföld	121.0	157.3	217.6	291.2	407.1
főváros	149.8	194.3	281.0	399.5	655.5
várm.székhely, m.j.v.	129.9	166.1	226.6	314.8	473.7
többi város	122.0	155.7	212.8	281.2	397.6
község	108.7	142.3	193.3	253.5	353.6
ország összesen	124.3	160.3	221.4	299.8	443.6

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

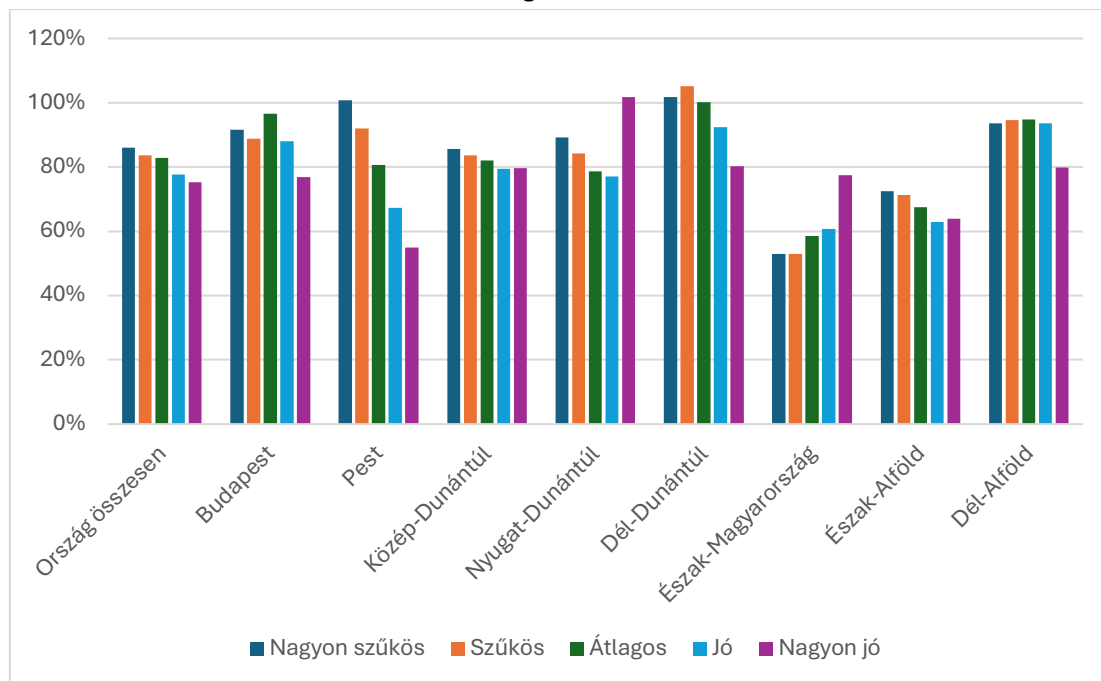
*előzetes adatok alapján

A jövedelmeknek nemcsak a szintjét, hanem azok változását is vizsgálhatjuk a különböző régiókban. A 6. ábra a különböző megélhetési szintekhez tartozó jövedelmek növekedését részletezi régiók szerint, míg a 7. ábra az átlagos megélhetési szinthez tartozó jövedelem növekedését mutatja térképen a 2018 és 2024 közötti időszakra. A növekedés a legalacsonyabb megélhetési költségekkel rendelkező térségekben volt a legkisebb, ugyanakkor Budapest mellett a Dél-Dunántúlon és a Dél-Alföldön volt a legnagyobb szinte minden megélhetési szinten, kivéve a legjobb életszínvonal-kategóriát, mert ez esetben a Nyugat-Dunántúlon mértük a legnagyobb növekedést (a vizsgált hat év alatt itt megduplázódtak a legjobb megélhetési szinthez tartozó jövedelmek). Az alacsonyabb megélhetési szinteken Pest régió is kiemelkedik, a legszűkösebb megélhetési szinten itt is a jövedelemszükséglet duplázódásáról beszélhetünk.

A vizsgált időszakban (2018–2024. évek) a fogyasztói árindex 1990. évi bázison 1274-ről 1996 egységre növekedett (lásd a 3. és a 4. ábrán), ami 57%-os növekedést jelent, így a KSH által közzétett fogyasztói árindex hat év alatt több mint másfélszeresére nőtt. A háztartások által érzékelt megélhetési költség növekedés azonban szinte minden régióban és minden megélhetési színvonalon ennél jelentősen több volt. Feltehetően ennek az az oka, hogy a háztartások a megélhetési költségekben figyelembe veszik a lakhatás kiadásait, miközben az a hivatalos fogyasztói árindexben csak korlátozott mértékben jelenik meg. Az infláció nem szándékolt, kedvezőtlen újraelosztó hatására utal, hogy a megélhetéshez szükséges jövedelemszintek országos összesítésben a nagyon szűkös kategóriában nőttek a legjobban (86%-kal), és minél jobb megélhetési szintet nézünk, annál kisebb volt a növekedés (a nagyon jó színvonalon már csak 75%-os). Ez a tendencia különösen markánsan érvényesült Pest régióban és a Dél-Dunántúlon, viszont Észak-Magyarországon éppen az ellenkezője történt: itt

ahogy nő a megélhetési színvonal, egyre magasabb volt a kiadások százalékos növekedése. Az összefüggés a Nyugat-Dunántúlon is érvényes, egyedül a legmagasabb megélhetési színvonal nem illeszkedik ebbe a trendbe.

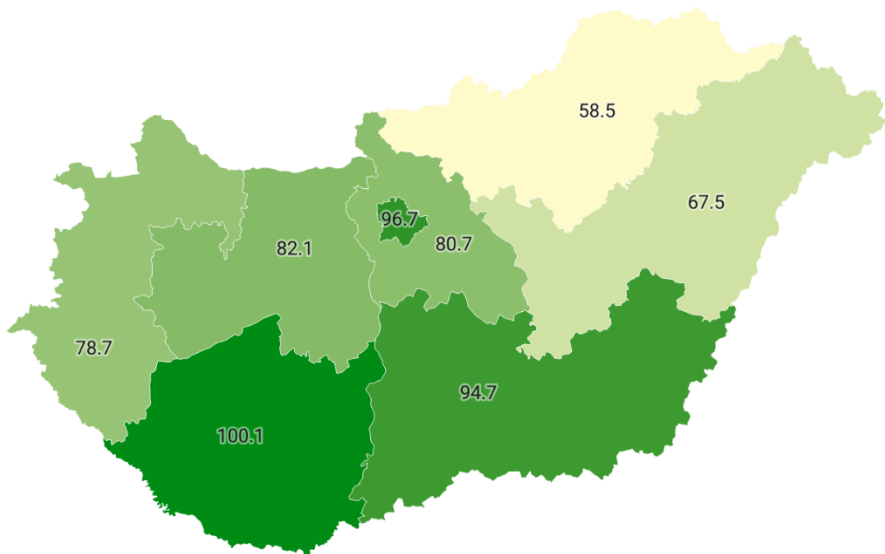
6. ábra: A különböző megélhetési szintekhez szükséges jövedelem növekedése 2018 és 2024 között régióként

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

Mint látható, a megélhetési költségek növekedése nem volt teljesen átfedésben a megélhetési költségek szintjével, ezért megvizsgáltuk, hogy volt-e területi konvergencia az elmúlt hat év során. A szigma-konvergencia tesztje szerint akkor beszélhetünk területi konvergenciáról, ha a keresztmetszeti szóródás csökkenő tendenciát mutat. A 2018 és 2024 közötti időszakban ez nem volt jellemző a régiókban, viszont az is látszik, hogy Budapest jelentősen eltérő pályát követ, mint a vidéki térségek. Budapest nélkül vizsgálva a szigma-konvergenciát már jobban kirajzolódik a megélhetési költségek térségek közötti közeledése, ami főleg a koronavírus-válság utáni időszakban volt markánsabb, és nagyjából mindegyik megélhetési szinten észlelhető: a relatív keresztmetszeti szórás értéke 8-11%-ról 7-9%-ra csökkent.

7. ábra: Az átlagos megélhetési szinthez szükséges jövedelem növekedése 2018—2024 között régiók szerint (%)

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

A megélhetési költségek növekedésének területi mintázatait megvizsgáltuk a települések jogállása szerinti bontásban is (4. táblázat). A számításaink arra utalnak, hogy e tekintetben is érvényesül az a tendencia, hogy minél magasabb megélhetési szintről van szó, annál kisebb volt a szükséges jövedelemszintek százalékos növekedése. A leghatározottabban ez a városok esetében rajzolódik ki, viszont a vármegyeszékhelyek esetében a tendencia éppen fordított: az alacsonyabb megélhetési szinteken a jövedelemigény hasonlóan, 65-67%-kal nőtt, viszont a nagyon jó megélhetéshez hat év elteltével már 92%-kal több jövedelemre volt szükség. Összességében a megélhetési költségek a vidéki városokban nőttek a legnagyobb mértékben az elmúlt hat év során (különösen a nagyon szűkös kategóriában, ahol több mint duplájukra nőttek), továbbá a fővárosban is az országosnál erősebb volt a növekedés, míg a legkisebb növekedés a vármegyeszékhelyeken és a községekben történt.

4. táblázat: A különböző megélhetési szintekhez szükséges jövedelmek növekedése 2018 és 2024 között a települések jogállása szerint, összehasonlítva a fogyasztói árindex növekedésével (%)

	Nagyon szűkös	Szűkös	Átlagos	Jó	Nagyon jó	Fogyasztói árindex
főváros	92%	89%	97%	88%	77%	57%
várm.székh., m.j.v.	66%	65%	67%	73%	92%	
többi város	105%	99%	92%	81%	76%	
község	79%	79%	76%	69%	62%	
ország összesen	86%	84%	83%	78%	75%	57%

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

3. Összegzés

Jelen tanulmányban a magyarországi árfolyamatokat vizsgáltuk egyrészt az európai tendenciák tükrében, másrészt területi bontásban. Arra a kérdésre kerestük a választ, hogy a 2020-as évek elején kibontakozó inflációs sokkhatás miként jelent meg a megélhetési költségekben Magyarország különböző térségeiben és településtípusaiban. Eredményeink megerősítették azt a szakirodalomban is tárgyalt jelenséget, hogy az Európai Unió közösségének tagjaként a hazai felzárkózási folyamatban nem tükröződik a Balassa-Samuelson-hatás, mivel egyéb, főleg piacszerkezeti torzítások felülírják azt, viszont a fejlettség és az árszínvonal viszonyát leíró Penn-hatást ki lehet mutatni. Magyarországon belül azonban ez inkább csak a főváros-vidék viszonylatban rajzolódik ki, a vidéki térségek körében jóval bizonytalanabb az összefüggés. A megélhetéshez szükséges jövedelemszintekben Magyarországon jelentős növekedést tapasztaltunk az elmúlt években, és ezek a fogyasztói árindexnél erősebb dinamikát mutattak. Ebből arra következtethetünk, hogy a lakosság számára a fogyasztói árindex nem reprezentálja jól a megélhetési költségeinek a változását. A megélhetési költségek szintjének és azok növekedésének területi mintázatai nagyjából követték a regionális fejlettségi különbségeket, illetve a településhierarchia szerint megfigyelhető a főváros-vidék különbség, de a vidéki térségeken belül nem egységes a kép. Úgy gondoljuk, hogy érdemes lenne az inflációs folyamatokat területi bontásban is nyomon követni, és a jövedelempolitikának figyelembe venni egyrészt a területi különbségeket, másrészt a hivatalosan kimutatott fogyasztói árindexnél jobban növekvő megélhetési költségeket.

Tanulmányunk újszerűsége abban áll, hogy Magyarországon kevés szakpolitikai figyelem fordul a regionális jövedelemkülönbségek vizsgálatára és az árazási folyamatok területi különbségeire. A kutatás korlátját jelenti a viszonylag rövid rendelkezésre álló időszak és az annak során bekövetkezett markáns változások a hazai gazdasági környezetben, illetve az, hogy a NUTS 2-es szintű területi bontás elfedheti a térségek részletesebb bontásában megfigyelhető különbségek egy részét. A megélhetési költségek területi különbségeit a KSH régiók szerint és településtípusok szerint is közli, viszont fontos, hiányzó információnak tartjuk az egyes régiókon belüli, településhierarchia szerinti tagozódást, hiszen nem mindegy, hogy egy város vagy község az ország mely pontján helyezkedik el. További kutatási irányként jelölhetjük ki a vizsgált adatok kiegészítését alternatív adatforrások bevonásával, például ingatlanárakkal és jövedelmi mutatókkal, valamint az eredményeink összevetését a tágabb, kelet-közép-európai országok hasonló trendjeivel.

Felhasznált irodalom

- Balassa, B. (1964). The Purchasing-Power Parity Doctrine: A Reappraisal. *Journal of Political Economy* 72(6), 584–596. DOI: 10.1086/258965
- Baranyai N. & Ferencz Z. (2023). A COVID-19 és a helyi válságkezelés jellemzői Magyarországon, *Tér és Társadalom* 37(2), 111–133. DOI: 10.17649/TET.37.2.3472
- Brucker B., Jóna L. & Szemerédi E. (2024). Magyarország energiapiacának átfogó elemzése az Európai Unió változó prioritásainak tükrében, *Tér és Társadalom* 38(1), 155–182. DOI: 10.17649/TET.38.1.3516.
- Éliás B.A. (2024). Magyarország élelmiszere válság idején. *Gazdálkodás* 68(2), 103–125. DOI: 10.53079/GAZDALKODAS.68.2.t.pp. 103-125

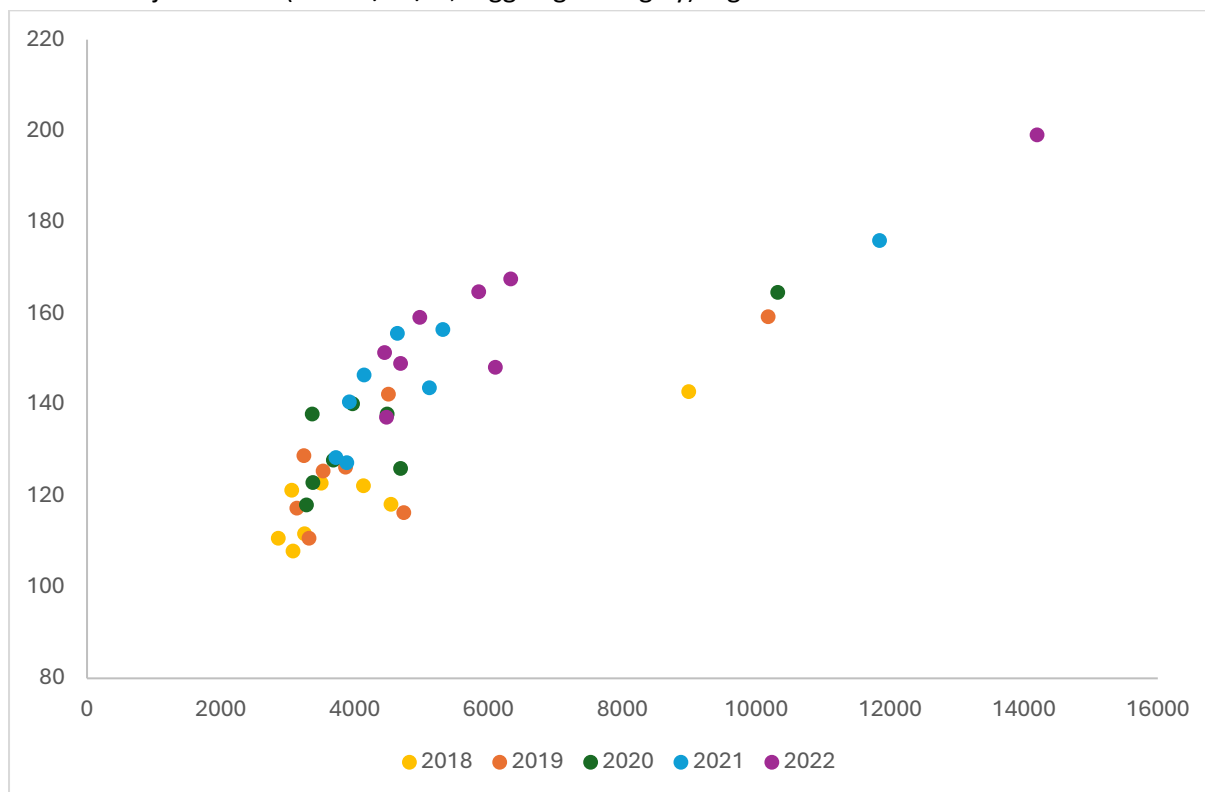
- Koós B. (szerk.) (2023). *Területi folyamatok Magyarországon 2021-2023*. Budapest: HUN-REN KRTK RKI, pp. 100-129.
- Lőrinc B. & Káposzta J. (2024). Az alacsony presztízsű foglalkoztatottak térbeli eloszlásának összefüggései Magyarországon, 2011-2022, *Tér és Társadalom* 38(3), 34–56. DOI: 10.17649/TET.38.3.3548
- Nagy D., Horeczki R. & Lados G. (2023). Turizmusra alapozott területfejlesztési modell kialakítása a határmenti térségekre vonatkozóan. *Területfejlesztés és Innováció* 16(2). DOI: 10.15170/terinno.2023.16.02.04
- Oblath G. (2021). A nominális felzárkózás időben változó összetevői: reálgazdasági és árszintfelzárkózás az Európai Unióban 1995 és 2019 között. *Külgazdaság* 65(7-8), 3–62. DOI: 10.47630/KULG.2021.65.7-8.3
- Regős G. (2024). Infláció vagy recesszió? *Külgazdaság* 68(1-2), 140-145. DOI: 10.47630/KULG.2024.68.1-2.140
- Samuelson, P. A. (1964). Theoretical Notes on Trade Problems. *The Review of Economics and Statistics* 46(2), 145–154. DOI: 10.2307/1928178
- Sipiczki, Z., Parádi Dolgos, A., & Varga, J. (2023). Analysis of the inflationary redistribution of consumption and wealth, evidence from Hungary. *Acta Oeconomica* 73(1), 129–143. DOI: 10.1556/032.2023.00008
- Tengely, V. (2020). Az eltűnt Balassa–Samuelson-hatás nyomában – A szolgáltatások változó szerepe a 21. században. *Hitelintézeti Szemle* 19(2), pp. 5-27. DOI: 10.25201/HSZ.19.2.527

Egyéb források

- Bauer, P. (2015). Az árfelzárkózás tényezői és mértékének becslése Magyarországra. MNB-tanulmányok 119. <https://www.mnb.hu/letoltes/mnb-tanulmany-hun-119.pdf> (Letöltés: 2024. 11. 19.)
- Cohn, E., Foda, K., Roitman, A. (2023). Drivers of Inflation, Hungary. IMF Selected Issues Paper (SIP/2023/004). Washington, D.C.: International Monetary Fund. <https://www.imf.org/en/Publications/selected-issues-papers/Issues/2023/02/27/Drivers-of-Inflation-Hungary-530224> (Letöltés: 2023. 10. 30)
- Magyar Nemzeti Bank [MNB] (2024). Miért alacsony a hazai lakossági fogyasztás? Strukturális okok, ciklikus hatások. MNB Mélyelemzések. <https://www.mnb.hu/kutatas/pareto-muhely/pareto-melyelemzesek/pareto-melyelemzes-miert-alacsony-a-hazai-lakossagi-fogyasztas> (Letöltés: 2024. 11. 19)
- Magyar Nemzeti Bank [MNB] (2023). Inflációs jelentés, 2023. szeptember. <https://www.mnb.hu/letoltes/hun-ir-digitalis-23.pdf> (Letöltés: 2024. 11. 19.)
- Quittner Péter (2023). Veszélyes árazási gyakorlat a telekommunikációs szektorban. MNB. <https://www.mnb.hu/letoltes/quittner-peter-veszelyes-arazasi-gyakorlat-a-telekommunikacios-szektorban-clean.pdf> (Letöltés: 2024. 11. 19)

Melléklet

8. ábra: Az egy főre jutó GDP (Ft/fő, vízszintes tengely) és az átlagos szintű megélhetéshez szükséges jövedelem (ezer Ft/hó/fő, függőleges tengely) régióként 2018 és 2022 között

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

5. táblázat: A relatív egy főre jutó GDP és az átlagos megélhetési színvonalhoz jutó jövedelem közötti összefüggés Magyarország NUTS2 régióiban (Budapesttel és Budapest nélkül)

Változó	Teljes	Budapest nélkül
relatív 1 főre jutó GDP	0,1991***	0,2454
p-érték	0,0000	0,0942
konstans	0,8009	0,7660
p-érték	0,0000	0,0000
Khí-négyzet	24,1851	2,8016
N	40	35
R-négyzet	0,7360	0,2544

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

Megjegyzés: *** 1%-os szinten szignifikáns együttható

AZ ÖRÖKSÉGTURIZMUS JÓ GYAKORLATAI ÉS HATÁRON ÁTNYÚLÓ ÖSSZEKAPCSOLÁSA A KOMÁROM-KOMÁRNO VÁROSPÁR ESETÉBEN

¹Hardi Tamás – ²Smahó Melinda – ³Barsi Boglárka

¹tudományos főmunkatárs, osztályvezető, HUN-REN KRTK RKI NYUTO, Széchenyi István Egyetem, Albert Kázmér
Mosonmagyaróvári Kar, Győr, Mosonmagyaróvár; hardi.tamas@krtk.hun-ren.hu; ORCID: 0000-0002-9778-
2840

²tudományos munkatárs, HUN-REN KRTK RKI NYUTO, Széchenyi István Egyetem, Albert Kázmér
Mosonmagyaróvári Kar, Győr, Mosonmagyaróvár; smaho.melinda@krtk.hun-ren.hu; ORCID: 0000-0002-4022-
3490

³tudományos munkatárs, HUN-REN KRTK RKI NYUTO, Széchenyi István Egyetem, Albert Kázmér
Mosonmagyaróvári Kar, Győr, Mosonmagyaróvár; barsi.boglarka@krtk.hun-ren.hu; ORCID: 0000-0002-0959-
2423

DOI: 10.15170/terinno.2024.17.02.03

Absztrakt: Tanulmányunk a SPOT Horizon 2020¹ kutatási projekt eredményeiből a Komárom-Komárno várospárra vonatkozó gyakorlati megállapításokat foglalja össze, az örökségturizmus fejlesztési lehetőségeire koncentrálna. A határon átnyúló turisztikai desztinációk az Európai Unióban jelentős fejlesztési lehetőségek előtt állnak, egyrészt az átjárható határoknak, másrészt az elérhető fejlesztési forrásoknak köszönhetően. Az örökségturizmus kiváltképp alkalmas arra, hogy megvalósítsa a határ két oldalának integrációs eszméjét, közös fejlesztését, s kihasználja a határtérségek színes és gazdag kulturális örökségének turisztikailag is vonzó adottságait. Jelen munka néhány jó gyakorlaton keresztül mutatja be a szlovák-magyar határon elhelyezkedő várospár eddigi fejlesztési eredményeit, s feltárja azokat a problémákat, amelyek az egységes desztinációvá fejlesztés útjában állnak. Megállapításunk szerint az egységes desztináció a jelenlegi nemzeti/regionális vonzerőt európai szintűvé avathatja, amennyiben sikerül a két oldal attrakcióit egy egységes kínálattá szervezni. Ennek elérése érdekében a tanulmány szakpolitikai ajánlásokat fogalmaz meg.

Kulcsszavak: határon átnyúló turisztikai desztináció, örökségturizmus, Komárom-Komárno, területfejlesztés, europaizáció

¹ Ez a tanulmány az alábbi projekt eredményein alapul: HORIZON 2020 Project Social and Innovative Platform on Cultural Tourism and its potential towards deepening Europeanisation (<https://cordis.europa.eu/project/id/870644>): ID 870644, funding scheme Research and Innovation action, call H2020-SC6-TRANSFORMATIONS-2019 Honlap: <https://www.spotprojecth2020.eu/>

GOOD PRACTICES AND CROSS-BORDER CONNECTIONS IN HERITAGE TOURISM: THE CASE OF THE KOMÁROM-KOMÁRNO CITY PAIR

Abstract: Our study summarizes the practical findings from the SPOT Horizon 2020 research project as they pertain to the twin cities of Komárom–Komárno, with a focus on opportunities for developing heritage tourism. Cross-border tourism destinations in the European Union face significant development prospects due to the permeability of borders and the availability of development funds. Heritage tourism, in particular, is well-suited to realize the integrative vision of the two sides of a border, fostering joint development and leveraging the colourful and rich cultural heritage of border regions for tourism purposes. This work illustrates the development achievements of the Slovak-Hungarian twin cities through several best practices while identifying the challenges hindering their development into a unified destination. We conclude that transforming these cities into a cohesive destination could elevate their current national or regional appeal to a European level, provided that the attractions on both sides are integrated into a unified offering. To this end, the study provides policy recommendations.

Keywords: cross-border tourism destination, heritage tourism, Komárom-Komárno, regional development, Europeanization

Bevezető

Tanulmányunk a Komárom-Komárno várospár turisztikai fejlesztései közül azokat a jó gyakorlatokat kívánja bemutatni, melyek alkalmasak arra, hogy a regionális, nemzeti szintű turisztikai célterület európai szintre emelkedhessen. A Duna menti várospár történelmi szerepe miatt jelentős hírnévvel rendelkezik. A fizikailag összefüggő, csak a folyó és az államhatár által elválasztott két város különleges fekvése, a várospár együttműködési törekvései miatt már a rendszerváltás előtt is felhívta magára a kutatók figyelmét. Minden mű hangsúlyozza, hogy a magyar és a szlovák oldal két kisvárosa együttesen alkot olyan potenciált, ami túlmutat jelenlegi szerepén (Kovács 2007, Hardi et al. 2009, Székely 2011).

A magyarországi húszeszes és a szlovákiai (történelmi) Komárom harminczeszes népessége együtt egy közepes város ötvenezer feletti népességével ér fel. Erre a gazdaság szereplői is bizakodva tekintenek, hiszen a kialakult ipari park a két város és vonzáskörzetük munkaerejére, a felépített kereskedelmi egységek hasonló terület fogyasztópiacára épültek ki (Kovács–Szabó 2008). A határ menti helyzet ugyanakkor sok nehézséget is okoz, hiszen a schengeni belső határ átjárhatósága még nem jelenti azt, hogy a két ország eltérő jogrendszere, gyakorlata sok mindenben akadályozza a méretgazdaságos fejlődést. Ennek turisztikai vetületéhez szeretnénk hozzátenni néhány elemet, bemutatva azokat a jó gyakorlatokat, melyek a két oldalon megszülettek, nem elhallgatva azokat a nehézségeket, amelyek akadályozzák a közös örökség hatékonyabb kihasználását. Munkánk egy Horizon 2020 projekt keretében végzett kutatáson alapul, melynek kutatási részét egy cikkben már publikáltuk (Hardi et al. 2021). Jelen tanulmányban a projekt által feltárt jó gyakorlatokat mutatjuk be.

1. Az örökségturizmus elméleti háttere és a komáromi várospár örökségturizmusa és turisztikai vonzerejének értékelése

A két kisváros turizmusa jelenleg elsősorban a kulturális, az etnikai- és az örökségturizmusra, valamint a termálfürdőkre épül. Kiemelt látványosságai magyar oldalon a Monostori erőd, az Igmándi erőd (kőtár), a Csillag erőd, a Brigetio Öröksége Látogatóközpont, a Klapka György Múzeum anyagával; szlovák oldalon az Öregvár és Újvár, az erődrendszer külső falai, benne az V. bástya római kőtára. A komáromi Duna Menti Múzeum Szlovákia legrégebbi múzeumai közé sorolható. A szellemi örökség révén turisztikai vonzerőt jelent Jókai Mór és Lehár Ferenc kötődése a városhoz. A kulturális vonzerők között ki kell emelni a magyar oldalon a Magyar Lovas Színházat, szlovák oldalon a Jókai Színházat, s az erőd udvarokon tartott kulturális programokat. A komáromi kiállítóhelyekhez kapcsolódva egyre jelentősebb a szerepe a közeli Izsán, Almásfüzitőn és magában Komáromban feltárt római emlékeknek.

Turisztikai vonzereje jellemzően a magyar oldalon országos, míg a szlovák oldalon regionális. A termálfürdők inkább versenyhelyzetet jelentenek. Mindkét oldalon a hazai vendégkörre számíthatnak elsősorban, de a forint és euró árfolyama függvényében erős a határt átlépő turizmus (a szlovákiai vendégkör megjelenése a magyarországi oldalon). A versenyhelyzet érdekes vetülete volt a COVID járvány alatti eltérő intézkedések

következtében kialakuló felemás helyzet. Míg szlovák oldalon betiltották a karácsonyi vásárokat, magyar oldalon engedélyezték azokat, így a szlovákiai kereslet a magyar vállalkozásoknál jelent meg az év azon időszakában, amely a kiskereskedelem szempontjából a legjelentősebb. Témánk szempontjából igazi jelentősége az örökségturizmusnak van. Az örökségturizmus aszimmetrikus, mivel a magyar nyelvre és a magyar történelmi hagyományokra épít.

Az örökségturizmusnak legalább három vetülete létezik a városokban és térségükben. A legismertebb talán a Duna mindkét partjára kiterjedő erődrendszer. A ma létező modern erődöket a XIX. század második felében építették meg, ennek megfelelően kevésbé látványos az építészetük, mint egy középkori vagy barokk erődítésnek. Ugyanakkor elődeik döntő szerepet játszottak a magyar történelemben, az oszmánok elleni küzdelemben, valamint a az 1848-49-es szabadságharcban. A ma látható hatalmas erődrendszert a Habsburg birodalom építtette Bécs védelmére. Csapó és Schultz (2024) empirikusan is bizonyította, hogy a háborúhoz, hadviseléshez kapcsolódó, megfelelő minőségben bemutatott múzeumi attrakciók alapvető fontossággal bírnak a városi turizmusban. A városhoz köthető a magyar irodalom talán legolvasottabb írója, Jókai Mór, valamint az magyar és osztrák zenei hagyomány kiemelkedő alakja, Lehár Ferenc. A második ma is látogatható, követhető örökség a Római birodalom határát, a Limest védő, napjainkra részben feltárt erődrendszer a Duna két oldalán. Ennek elemeit szlovák oldalon már az UNESCO világörökségi listájára tették, s egy jelentős európai hálózat részévé váltak, így európai léptékű tematikus utak metszéspontjának is tekinthető a két város. A tematikus utak pedig a kulturális örökség hasznosításának talán leginnovatívabb formája (Pentz 2023). Harmadik örökségi elem maga a Duna. Komárom a folyó egy jelentős kikötője ma is, de még inkább az volt a hajózás aranykorában, idevonzva számos népcsoportot a Balkánról (Hardi 2012). Később híressé vált a hajóépítés is. Mind a kikötő, mind a hajóépítés hozzátartoznak a két város kulturális örökségéhez, de turisztikai szempontból kihasználatlanok, pedig az ipari múlt hasznosítására kiváló példákat találunk (Csapó et al. 2010). Ez a színes és jelentőségteljes múlt, a dunai szerep és jelentőség ma alig-alig észlelhető a turista számára, kivéve, ha átsétál a két várost összekötő hídon, s gyönyörködik a tájképben.

Az örökségturizmus és a kulturális turizmus fogalma szoros kapcsolatban áll egymással, mindkettőt a legismertebb és legelterjedtebb turisztikai típusként tartjuk számon, és a legrégebbi utazási formák közé tartoznak. Ahogy azt a történelem is igazolja, már az ókori egyiptomiak és rómaiak, valamint a középkori nemesség is bejárta a kulturális jelentőségű történelmi helyeket (Towner 1996). Hall és Zeppel (1990) saját megközelítésük szerint szintén alkottak egy kulturális turizmus definíciót, amely alapul vette az élményt, amelyet a fesztiválok és kulturális események nyújtanak, de fontosabb, hogy az élményszerűség elemét, mint közös elemet figyelték meg a kulturális turizmus és az örökségturizmus között, és megjegyezték, hogy az örökségturizmus kapcsán a turista előnyben részesíti a tájak, történelmi helyszínek, épületek vagy műemlékek meglátogatását. Ez szintén élményturizmus (Hall & Zeppel 1990). Ez persze nem könnyítette meg a különbségtételt a két fogalmi meghatározás között,

ugyanakkor megfigyelhető esetükben az örökség konkrét megjelenése, amihez gyakorlatilag hozzákötötték az élményt.

Az örökség fogalma a mai napig nem tisztázott, azonban biztosan kijelenthetjük, hogy örökségnek azt tekinthetjük, ami a múltbeli generációk által létrehozott érték, s amit a mai generáció hasznosít (Ashworth 2003, Gászné Bósz 2024). Az örökség ezen meghatározása ugyanakkor nem irányul direkt a turisztikai felhasználásra, hanem általánosnak mondható, s nem is csak a kulturális értékekre vonatkozik. Az UNESCO is kiterjesztette a definíciót a természeti örökségre is. Ez utóbbi alatt azt a természeti tőkét érthetjük, melyeket a múltbeli generációk nem használtak fel, nem tettek tönkre, esetleg fejlesztettek, s melyeket a fenntarthatóság elvének figyelembevételével a mai generációk hasznosíthatnak.

Mindezek értelmezésében alkotta meg Timothy és Boyd (2006) saját definíciójukat az örökségturizmus kapcsán: Ez az utazási forma magában foglalja a történelmi jelentőségű helyszínek meglátogatását, beleértve az épített környezetet és a városi területeket, az ősi műemlékeket és lakóházakat, a vidéki és mezőgazdasági tájakat, a történelmi események helyszíneit, valamint az érdekes és jelentős kultúrákkal rendelkező helyeket (Timothy & Boyd 2006). Némi kreativitással a történelmi kulturális örökség felhasználása – a turisták aktív bevonásával az élményszerzésbe – emelheti a hely turisztikai értékét, pl. az örökségre épülő kézműves foglalkozásokon, tanfolyamokon, a nézőket bevonó produkciókon keresztül (Lőrincz & Csapó 2023).

A megfogalmazásokból is jól látható, hogy az örökségturizmus kutatások jelentős része a kínálati oldalra összpontosít, ezt Leask és Fyall (2006) is megerősíti, eszerint főként az értelmezésre, a megőrzésre és az erőforrás-gazdálkodás egyéb elemeire, valamint a történelmi helyeken látogatók számára létező szolgáltatásokra összpontosítanak (Leask & Fyall 2006). Ezzel szemben a keresleti oldalon mindinkább a motivációkat szükséges figyelni, valamint, hogy ki használja az örökségi erőforrásokat. Herbert et al. (1989) örökség iránti igényre irányuló kutatásai során megállapított olyan alapinformációkat, minthogy a legtöbb esetben az örökségi helyszínek látogatói jobban képzettek, nagyobb költséssel rendelkeznek, csoportosan utaznak, és az átlagosnál magasabb jövedelemmel rendelkeznek (Herbert et al. 1989).

Az örökségturizmus kapcsán mindenképpen meg kell említeni, hogy az örökség összetett és erősen politikai jelenség, ennél fogva az örökségturizmus az egyik leginkább vitatottabb turizmustípus annak történelmi vetületei miatt (Timothy & Prideaux 2004). Az egyik példa erre, hogy bizonyos esetekben szándékos erőfeszítések figyelhetők meg nemcsak a múlt bizonyos részének figyelmen kívül hagyására, hanem teljes törlésére is. Light (2000) leírja az 1990-es évek helyzetét Romániában és Magyarországon, ahol a posztkommunista kormányok megkísérelték ártalmatlanítani a kommunista múlt maradványait. Szerencsére ezeket az erőfeszítéseket nyomásgyakorló csoportok zavarták meg, akik azzal érveltek, hogy bár a kelet-európai kommunista történelem nem dicső korszak, a történelmet akkor is élőként kell meghagyni (Light 2000). Ez azért is fontos, mert az örökségturizmust általában a hazaszeretet hazai szintű megteremtésére és a nemzetközi látogatók propagandájának terjesztésére is felhasználják.

Az örökségi helyeket gyakran annak érdekében is bemutatják, hogy kiemeljék az egyes politikai ideológiák erőnyeit. Például az szocialista országokban a túrák általában szentélyek és emlékművek meglátogatását foglalják magukban, amelyeket nagy kommunista vezetőknek és hazafiaknak szenteltek. A túrák magukban foglalják az iskolák, közösségi központok, gyárak és speciálisan tervezett falvak látogatását is, ahol az emberek (gyakran színészek) idealizált kommunista életmódot folytatnak. Az örökség helyszíneit és eseményeit gyakorta használják a nacionalizmus és a hazaszeretet megteremtésének eszközeként is a belföldi turisták körében: a csatamezők, a temetők, a nemzeti hősök emlékművei és a nemzeti pszichében más fontos helyek központi szerepet játszanak az örökség ezen sajátos használatában (Timothy & Boyd 2006).

Az örökség összetettségére, megosztottságára és erős politikai jelenségére a másik példa a társadalmi / kollektív amnézia, amely bizonyos események és emberek kapcsán a szelektív emlékezetre utal, vagy a történelem figyelmen kívül hagyásának céltudatos mivolta. Erre számos példa található Délkelet-Ázsia egyes részein a kínaiak kapcsán, az őslakos amerikaiak és az afrikai-amerikaiak kapcsán is. Megfigyelhetőek tehát csoportok, akiket a történelem egy pontján elnyomott a hatalmon lévő etnikai csoport, ami azt eredményezte, hogy múltjukat néhány esetben a hivatalos történelemből kitörölték, vagy akár át is írták (Boniface & Fowler 1993). Az etnikai kérdéskör turisztikai aspektusban való tárgyalása persze nem pusztán az történelem – így az örökségturizmus kapcsán érdekes, de természetesen kapcsolódik a kultúrához – így a kulturális turizmushoz is.

2. A vonatkozó európai határmenti turisztikai jó gyakorlatok bemutatása

A határon átnyúló turisztikai desztinációkkal kapcsolatos empirikus kutatások korlátozottak, holott nagyon fontos annak megértése és vizsgálata, hogy mik a közös turisztikai termék létrehozásnak, az egyes desztinációs elemeknek az előnyei, korlátai, és mi segíthetné elő a térségben rejlő potenciál jobb kiaknázását, egy európai szinten is jelentős turisztikai termék létrejöttét.

Az Øresund régió az európai határokon átnyúló együttműködés legismertebb példája, amely a Koppenhága körüli nagyvárosi területre, valamint a túloldalon Dél-Svédországra épül, Malmö, Lund és Helsingborg városokkal. A határokon átnyúló integrációt jelentősen előmozdította az állandó híd megnyitása Malmö és Koppenhága között 2000-ben. A két város évszázadok óta kapcsolatban állt egymással, lakóiknak közös nyelvi származása és kulturális öröksége is van. A létrehozott régióban közös intézményi keretet is működtetnek, mint például az Øresundi bizottság vagy az Øresundi Egyetem. Øresund régió a térség virágzó gazdaságának megteremtésén, a közös turisztikai programok működtetésén, valamint a környezetvédelmi kérdések, problémák megoldásán dolgozik. Stockholm közös versenytársnak tekinthető. Szlogenjük a „két ország – egy desztináció” (Nilsson 2012, Skäremo 2016).

Egy másik ismert és jól működő példa határon átnyúló turisztikai együttműködésre a Bodeni-tó mentén figyelhető meg. A Bodeni-tó Ausztria, Svájc és Németország határ háromszögében található, ami a régió erős határon átnyúló jellegét eredményezi. Ráadásul a

törpe állam, Liechtenstein is része a területnek. A régió egynyelvű, közös nyelvük a német. A tó jelenléte mellett több más vonzó természeti elemet tartalmaz, mint például a Rajna, délen az alpesi hegyek, északon pedig a német középhegység. A Bodeni-tó körüli régió policentrikusan szerveződik, számos közepes méretű várossal és vidéki területtel. A tótól délnyugatra fekvő Zürich a legközelebbi nagyvárosias város. A tóvidék sikeres régióként jellemezhető. Gazdaságilag rendkívül innovatív, erős ipar és sokszínű egyetemi élet jellemzi. A tó, a természeti környezet és a változatos középvárosok vonzóvá teszik a régiót a turizmus számára (ESPON 2021). A négy ország közösen működtet egy turisztikai szervezetet, mely elősegíti, hogy a Bodeni-tó, mint turisztikai termék határokon átnyúló integrációja sikeres lehessen. Az együttműködés része az információk összegyűjtése és egy olyan platform irányítása, amelyen keresztül a desztinációk/régiók turisztikai szervezetei és a Bodeni-tó környéki turisztikai szektor vállalatai együttműködnek és megosztják az információkat, hatékonyabbá teszi az érdekhordozók közötti együttműködést. A szervezeten keresztül a regionális szereplők közösen dolgoznak projekteken, kérdéseken, és ez segíti a Bodeni-tó egységes térségként való bemutatását, képviselését és kommunikációját (CESCI 2016, ESPON 2021).

3. A vizsgált térség örökségturisztikai jó gyakorlatainak bemutatása

A következőkben a Komárom-Komárno térségben található jó turisztikai termékeket, példákat szeretnénk bemutatni, hogy aztán javaslatokat és szakpolitikai ajánlásokat fogalmazhassunk meg annak érdekében, hogy ez a határon átnyúló régió is egy valóban, európai léptékben is sikeres turisztikai régióvá válhasson.

3.1. Csillag Erőd

A négy erődből álló komáromi erődrendszer a 19. század végén Közép-Európa legnagyobb katonai komplexuma volt, napjainkban pedig Komárom és Komárno városok számottevő, határon átnyúló közös történelmi-kulturális öröksége: három erőd (Monostori Erőd, Csillag Erőd, Igmándi Erőd) a magyar oldalon, míg az Öregvár-Újvár a szlovák oldalon található (Iranykomarom.hu 2024). Az erődrendszer egyik eleme az 1850-1871 között, védelmi céllal épített Csillag Erőd, ami a haditechnika gyors fejlődése miatt hamar elavult, eredeti katonai (védelmi) funkcióját sosem töltötte be. Évtizedeken keresztül elhanyagolták, laktanyaként, szükséglakásként, zöltség- és lőszerraktárként használták, ezért állapota jelentősen leromlott (Index.hu 2019).

2016-2021 között, Európa legnagyobb kulturális fejlesztési projektje, a Liget Budapest Projekt keretében került sor a Csillag Erőd átfogó felújítására és kibővítésére, kizárólag hazai költségvetési forrásból (kb. 6.5-7 milliárd Ft). A bécsi katonai archívumban fellelt eredeti tervrajzok alapján felújított hatalmas épület vadonatúj funkciót kapott: többfunkciós kulturális központtá és modern kiállítóterré vált. A Liget Budapest projektből a Szépművészeti Múzeum több mint 100 éves, hányatott sorsú gipszszobor-gyűjteményének 300 darabját is restaurálták, amelyek a Csillag Erődben találták meg végleges otthonukat. A nagyméretű

szobrok befogadására egy új csarnok is épült az erődben. A felújítás során létrejött „modern erőd” a 21. század követelményeinek is megfelelő vetítőteremmel (előadóteremmel), múzeumi bolttal és kávézóval rendelkezik. Az épület alkalmas múzeumpedagógiai tevékenységek folytatására, az udvar pedig szabadtéri színházként is használható (Erod.hu 2024, Index.hu 2019, Ligetbudapest 2024). A Csillag Erőd Komárom város legnagyobb (turisztikai) látványossága lett, ami 2021 októberétől várja látogatóit (Origo 2021).

1-2. ábra: A felújított Csillag Erőd, mint kiállítóter

Forrás: saját szerkesztés

A Csillag Erőd felújításával Komárom egy új és jelentős turisztikai vonzerővel gazdagodott, miközben a budapesti Szépművészeti Múzeum gipszszobor gyűjteményének darabjai is méltó helyen kerültek kiállításra. A jó gyakorlat abban rejlik, hogy ezzel a megoldással minden szereplő nyer (win-win szituáció), beleértve a turistákat és a magyar embereket is, akiknek mintegy 40 ezer kilométert kellene utazniuk azért, hogy a komáromi Csillag Erődben kiállított összes műalkotás eredeti darabját láthassák. Így a kultúra több emberhez juthat el, köztük azokhoz is, akiknek nincs lehetőségük az eredeti műalkotások megtekintésére. A Csillag Erőd és környékének rekonstrukciója ugyanakkor Komárom városképét is javítja.

Kutatásunk néhány, a Csillag Erőd felújításával és új funkciójával kapcsolatos nehézséget, megoldandó problémát is feltárt. Egyrészt, az erőd Duna parti fekvéséből adódóan a magas talajvíz szint akadályozta a felújítási munkálatokat (Index.hu 2019). Másrészt, a Csillag Erőd ismertségével és elérhetőségével kapcsolatos aktuális problémák kerültek feltárára. A város ismertségét napjainkig korlátozza a múltja, a Budapesttől 100 km-re fekvő Komárom ugyanis a szocializmus idején elfeledett várossá vált. Komárom és a Csillag Erőd azóta sem került be kellőképpen a köztudatba, sem hazai, sem nemzetközi szinten. Továbbá, az emberek nem értik, mi az a „modern erőd”, s a rendezvények tervezése, kialakítása is folyamatban van még. Az elérhetőséggel kapcsolatban problémát jelent, hogy az épület nem közelíthető meg tömegközlekedéssel. Bár a Csillag Erődbe látogató turisták ingyenes vonatjeggyel utazhatnak, hiányzik a tömegközlekedési kapcsolat a vasútállomás és az erőd között; még a Dotto városi kisvonat sem áll meg a Csillag Erődnél. Taxival való közlekedés sem jöhet szóba, mivel Komáromban nincsenek taxisok, a Révkomáromból érkezők pedig nem vállalhatnak olyan

utakat, amelyeknek a kiindulási és végpontja egyaránt a magyar oldalon van. Az autóval utazó turisták megérkezését nehezíti, hogy a városon kívül és a városon belül egyaránt hiányoznak, illetve hiányosak a turisztikai látványosságra utaló közúti közlekedési táblák.

3.2. Kelemantia–Izsa, Azaum–Almásfüzitő

Komárom és környéke az ókor óta lakott terület, és ebből az időből is nagyon gazdag, határon átnyúló történelmi örökséggel rendelkezik. Ezen a területen vonult végig az egykori Római Birodalom határa (az úgynevezett Limes), amely a birodalmat védte a barbár betörések ellen. A jelenlegi országhatár alapján, magyar oldalon két római légió, a komáromi Brigetio és az almásfüzitői Azaum maradványai lelhetők fel, míg szlovák oldalon, a Vág és a Duna összefolyásától 4 km-re keletre, a Duna bal partján elhelyezkedő Izsa település területén Kelemantia ókori erődítménye, azaz egy római castellum található.

Az ókorban a Kelemantia castellum a brigetioi római légióval szemben helyezkedett el; feladatai közé tartozott Brigetio védelme és a dunai átkelőhely biztosítása. Kelemantia a római hadsereg hadjáratainak kiindulópontjaként szolgált, békeidőben pedig a Duna menti kereskedelmet ellenőrizte. A 20. század eleje óta folynak itt régészeti ásatások; 2021-ben a víz alatti régészek valószínűleg 4 ókori hídpillér maradványait fedezték fel a Dunában Kelemantia mellett, szonártechnika segítségével. A leletek feltehetően egy Brigetio-t és Kelemantia-t összekötő egyedülálló kőhíd maradványai, a régészek ugyanis még sehol máshol nem fedeztek fel olyan hídra utaló maradványokat, amelyek a meghódított birodalmi területeket kötötték össze a Barbaricummal azaz a birodalmi határon túli területekkel. Jelenleg sok kérdés kapcsolódik ehhez az elmélethez, ezért további feltárások szükségesek a feltételezések bizonyításához (Deltakn.sk 2021b).

Az utóbbi évtizedben Izsa és Almásfüzitő önkormányzatai komoly erőfeszítéseket tettek az ókori történelem felelevenítésére és hagyományainak ápolására. Közös Interreg IIIA projektjük eredménye az Izsán 2013-ban létrehozott Kelemantia Római Kori és Néprajzi Múzeum (az egykori óvoda épületének átépítésével), valamint az Almásfüzitőn kialakított Azaum római tábor (Azaum.hu 2024). Mindkét település fontosnak tartja a lakosok szülőföldjükhöz való kötődésének erősítését, valamint a helyi fiatalok és a turisták figyelmének felhívását a Komárom-Komárno határon átnyúló térség történelmi-archeológiai és szellemi értékeire. Ezt a célt szolgálja egy általuk kiadott idegenforgalmi útmutató és szórólap, továbbá az EUROVELO 6 nemzetközi kerékpárúthoz való csatlakozási lehetőség, ami szintén több turistát vonzhat Izsára (Visitdanube.eu 2024).

Együttműködésük folytatásaként, Izsa és Almásfüzitő önkormányzata 2018-2021 között újabb projektet valósított meg, melynek célja a kulturális és kreatív turizmus fejlesztése a már meglévő intézmények bővítésével és fejlesztésével, valamint azok kiegészítése a gasztroturizmussal annak érdekében, hogy minél több turistát vonzzanak a térségbe. A projekt az Interreg V-A. Szlovákia-Magyarország Együttműködési Program (2014-2020) keretében valósult meg 1,749 millió EUR forrásból, 85% ERFA támogatással (Deltakn.sk 2021a).

A projekt eredményeképpen mindkét résztvevő település új turisztikai helyeket hozott létre, amelyek alkalmasak az ismeretterjesztésre, szórakozásra és aktív kikapcsolódásra, miközben illeszkednek a határon átnyúló térség történelmi, kulturális és természeti értékeihez, arculatához. Izsán (Szlovákia) a Kelemantia Római Kori és Néprajzi Múzeum udvarán egy vadonatúj épületet (1136 m²) hoztak létre, amely 16 kézműves műhelyt (ebből 2 akadálymentesített) és közösségi tereket foglal magában; az átriumban szabadtéri kemencéket állítottak fel a kerámiák kiégetésére. A kézműves munkaszobákban ókori római szakmákat mutatnak be és tanítanak a gyerekeknek szervezett nyári táborok keretében. Hosszú távon a közösségi terek és kézműves műhelyek folyamatos nyitva tartását tervezik, ami többletköltségekkel jár. A megoldást az izsai Kelemantia Római Kori és Néprajzi Múzeumot intézményesítése jelentené oly módon, hogy azt az észak-komáromi Duna Menti Múzeum részlegévé tennék; ezt az elképzelést mindkét múzeum támogatja (Deltakn.sk 2021a, Ma7.sk 2020).

A projekt során elkészítették és a múzeumban kiállították Kelemantia 3D-s modelljét, a település keleti és nyugati végén pedig két barbaként építettek a főút mellett. A keleti torony az Eurovelo 6 nemzetközi kerékpárút mentén található, így a kerékpáros turistákat is vonzhatja. További fejlesztések várhatóak az Izsától 2 km-re fekvő Leányváron, ahol a római castellum romjai találhatók: a tervek szerint az északi és a déli kaput is rekonstruálják. A déli kapu várhatóan faszerkezetet kap, míg az északi kapu esetében falmaradványok építését tervezik, kb. egy méter magasan, ókori anyagok és technológiák felhasználásával (Deltakn.sk 2021a). A német, osztrák és szlovák partnerintézmények több mint 14 éves együttműködésének eredményeként a Duna-Limes – s ennek részeként Kelemantia is – felkerült az UNESCO világörökségi listájára (Kultura.hu 2021). A világörökségi státusz vonzóbbá teheti Kelemantiát, fellendítheti a turizmust, és több állami támogatást vonzhat.

3-4. ábra: A Kelemantia római castellum déli kapuja: fotó és helyreállítási terv

Forrás: <https://www.deltakn.sk/szepul-az-izsai-leanyvar-a-vilagorokseg-resze-lett/>

Almásfüzitőn 2013-ban került kialakításra az Azaum Római Tábor történelmi élménypark őrtoronnyal, kézműves műhelyekkel, labirintussal, kisebb gyerekeknek szánt játszótérrel, de interaktív kiállítóteret, a római kori házakat bemutató nyitott konyhás épületet, valamint a turistabuszok számára parkolóhelyeket is kialakítottak. Az Azaum római tábor állandó kiállítása 2021-ben nyílt meg (Archive 2020, Azaum.hu 2024, Palyazat.gov.hu 2024b). Néhány évvel később, 2017-2022 között Almásfüzitő község önkormányzata a rómaiak hagyományait

és életmódját bemutató Interaktív Élménytárat alakított ki az Azaum Római Táborban a Széchenyi 2020 program keretében elnyert 260 millió Ft vissza nem térítendő támogatásból (Azaum.hu 2024).

Az almásfüzitői projektek megvalósítását korlátozta, hogy a településen a római tábor maradványai az ipari vörösiszap-tároló alatt találhatók, ezért azok feltárása nem lehetséges. Izsán a római maradványok alatti földterület tulajdonjoga nem volt egyértelmű, ami szintén nehezítette a régészeti munkát. Nehézséget jelentett továbbá, hogy a víz alatti régészek első merülésekor zavaros volt a folyó vize, kicsi volt a látótávolság, s így a tárgyakat csak tapintás alapján tudták azonosítani, ezért további merülések és kutatások szükségesek a víz alatti objektumok feltárása érdekében. Az UNESCO világörökséggel kapcsolatban aszimmetria figyelhető meg a két oldal között, mivel Magyarország az utolsó pillanatban kilépett a partnerségből, és visszavonta pályázatát (Kultura.hu 2021).

3.3. Brigetio Öröksége Látogatóközpont

A vizsgált határ menti térség másik jelentős római kori történelmi öröksége a komáromi (szőnyi) Brigetio légiótábor. Az egykori Limes fontos részét képező terület feltárása 1992 óta tart. Az elmúlt években egyre intenzívebbé váló ásatások egy római katona- és polgárváros romjait is feltárták, és világviszonylatban is jelentős, gazdag leletanyagot eredményeztek (Elte.hu 2021, Ng.24.hu 2024). Ennek méltó bemutatására hozták létre a Brigetio Öröksége Látogatóközpontot, amelyet a Komárom városában található korábbi mezőgazdasági kombinát épületéből alakítottak ki, annak felújításával (Brigetio.hu 2024). A beruházást Komárom város önkormányzata valósította meg 2017-2023 között, a Széchenyi 2020 program Terület- és Településfejlesztési Operatív Programjának keretében elnyert 250 millió Ft vissza nem térítendő támogatásból (Palyazat.gov.hu 2024a). A projekt célja egyrészt a Brigetioban feltárt római kori leletek látogatóbarát, interaktív bemutatása volt egy innovatív, esztétikus és modern kiállítótérben, másrészt pedig – ezzel összhangban – a komáromi Klapka György Múzeum nagyobb és modernebb épületbe költöztetése. A beruházás eredményeként egy frekvenciát elhelyezkedésű, 21. századi igényeket kielégítő múzeum jött létre mind az állandó római, mind az időszakos kiállításoknak helyet adó turisztikai bemutatótérrel, installációs raktárral, előadóteremmel, játékkuckóval és kiszolgáló helyiségekkel (Sajtóközlemény 2023). A Brigetio Öröksége Látogatóközpont 2023. április 28-án nyitotta meg kapuit, s azóta is ingyenesen megtekinthető (Brigetio.hu 2024).

5-6. ábra: A Brigetio Öröksége Látogatóközpont

Forrás: <https://brigetio.hu/galeria/a-latogatokozpont-epulete-kiallitasai/>

A látogatóközpont kialakítása egy újabb lépést jelent a Duna menti térség turisztikai kínálatának összehangolása és nemzetközi versenyképességének erősítése felé, s egyúttal a turizmus szezonális hatásainak csökkentéséhez is hozzájárul. A múzeumot 3 nyelven (magyar, szlovák, angol) elérhető honlapja, és több nyelven kínált személyes vagy digitális tárlatvezetése alkalmassá teszi nemzetközi turisták vonzására (Palyzat.gov.hu 2024a). Ez a jó gyakorlat más, jelentős történelmi örökséggel rendelkező, alulturisztásodott, ugyanakkor a turizmus szezonálisával küzdő térségekben is alkalmazható.

3.4. Kombibike határon átnyúló közösségi kerékpárkölcsonzó rendszer

Az 1920-ban aláírt trianoni békeszerződés két részre osztotta a várost. Később, a szocializmus időszakában zárt határok és szigorú határellenőrzés jellemezte Csehszlovákia és Magyarország viszonyát. A rendszerváltozás után megnyitott határok, valamint a két ország 2004. évi európai uniós csatlakozása új együttműködési lehetőségeket teremtett. 2010-ben 3 szlovákiai és 4 magyarországi, Komárom-Komárno térségében található település megalapította a Pons Danubii EGTC-t azzal a céllal, hogy különböző, az Európai Unió által társfinanszírozott területi együttműködési programok (pl. Interreg) megvalósításával növelje a gazdasági és társadalmi kohéziót a résztvevő települések között. A Pons Danubii EGTC a turizmus, a fenntartható örökséggazdálkodás, a munkahelyteremtés, a közlekedés és a komplex innovációs menedzsmentközpont építése terén sikeresen megvalósított, illetve folyamatban lévő projektjeivel aktív szerepet játszik a térségben (Ponsdanubii.eu 2024).

Egy korábban zárt, határon átnyúló térségben a mobilitás növelése erőfeszítéseket igényel. 2021-ben a két város között megindult a tömegközlekedés egy ingyenesen igénybe vehető elektromos buszjárat formájában (Sziakomarov.sk 2021). Ennek rugalmas és aktív kiegészítését biztosítja a határtérség 5 szlovákiai (Nové Zámky/Érsekújvár, Kolárovo/Gúta, Nesvady/Naszvad, Hurbanovo/Ógyalla, Komárno/Révkomárom) és 4 magyarországi (Komárom, Tata, Kisbér, Oroszlány) településére kiterjedő KOMBIBIKE közösségi kerékpárkölcsonzó rendszer, amely a Pons Danubii EGTC koordinálásával, Nesvady/Naszvad és Tata önkormányzatának bevonásával valósult meg 2018-2021 között. A projekt 981 ezer

EUR költségvetéssel, az Interreg V-A Szlovákia Magyarország program (2014-2020) keretében valósult meg, 85% ERFA támogatással (Ponsdanubii.eu 2024).

A 9 településen kialakított 13 kölcsönzőállomáson 95 hagyományos és 35 e-kerékpár áll rendelkezésre. Komárno, Komárom, Tata és Nesvady/Naszvad településeken két kölcsönzőállomás található, míg Nové Zámky/Érsekújvár, Kolárovo/Gúta, Hurbanovo/Ógyalla, Kisbér és Oroszlány egy-egy kölcsönzőállomással rendelkezik. A megvalósítás során a Pons Danubii EGTC volt felelős a teljes nyilvános kerékpárkölcsönző rendszer kiépítéséért, a helyi közlekedési rendszerekbe való integrálásáért, valamint a tudatos kerékpározással kapcsolatos képzések szervezéséért a tanárok és diákok számára. A KOMBIBIKE kerékpárkölcsönzőnek a helyi közlekedési rendszerekbe integrálása olyan feladatokat foglalt magában, mint a kölcsönzőállomások helyének kiválasztása, a promóciós anyagok és bemutatkozó videó elkészítése, valamint a buszmenetrendek mellett a kölcsönzőállomásokat is feltüntető térképek elkészítése (Kombibike.eu 2024, Ponsdanubii.eu 2024).

Ez a fenntartható és környezetbarát közlekedési mód motiválhatja az embereket a határtérség egyedülálló természeti és kulturális örökségének felfedezésére, valamint hozzájárulhat a turizmus és az emberek mobilitásának ösztönzéséhez, növeléséhez a határ menti térségben. A KOMBIBIKE példaértékű projektként szolgálhat más, hasonló földrajzi és történelmi helyzetben lévő térségek számára, különösen azokon a helyeken, ahol a határ összekötő funkcióját erősíteni szükséges.

7-8. ábra: A KOMBIBIKE közösségi kerékpárkölcsönző rendszer állomáshelye(i) térképen és Komárnóban

Forrás: <https://kombibike.eu/en>

Forrás: saját szerkesztés

A projekt sikeres alkalmazása és megvalósítása kiváló horizontális együttműködést igényelt az érintett települések között, ami korábban a Pons Danubii EGTC megalakulásának és fenntartásának legfontosabb előfeltétele is volt. Az EGTC biztosította az ilyen típusú együttműködéshez szükséges jogi formát, beleértve mindenekelőtt a határ két oldalán található települések közötti megkülönböztetésmentességet. A projekt célja önmagában is sikertényezőnek tekinthető, hiszen beleillik abba a trendbe, ami a városi közlekedési rendszereket aktív és fenntartható irányba tereli, előnyben részesítve többek között a

kerékpározást. Továbbá, a KOMBIBIKE projekt a határ összekötő funkcióját is erősíti a turisták és a lakosok aktív és rugalmas mobilitásának növelése által. A projekt megvalósítását a hosszúra (kb. 2 év) nyúlt közbeszerzési eljárás, valamint a pályázat első nyertesének valótlán referenciái nehezítették.

3.5. CULTPLAY interaktív tematikus parkok, játszóterek

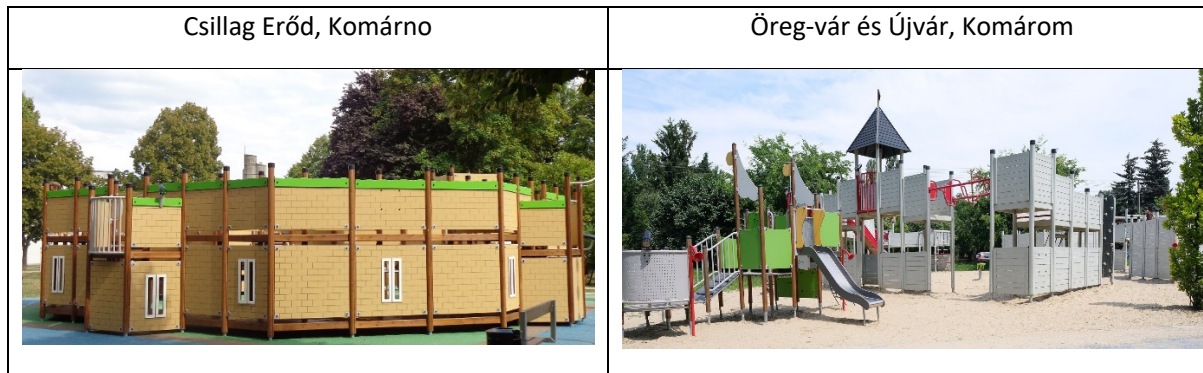
Komárom viharos történelme – Trianon miatti szétszakítottság, a szocializmus alatti elzártság és szigorú határellenőrzés – miatt a határ két oldalán egyedi identitással rendelkező, párhuzamos társadalmak alakultak ki, amelyek valaha egységesek voltak. Generációk nőttek fel ezekben az évtizedekben, elzártságban és zavaros információk között. A rendszerváltozás, majd Magyarország és Szlovákia 2004. évi EU csatlakozása új együttműködési lehetőségeket hozott a települések és a lakosság számára. A 9 határ menti település partnerségével és a Pons Danubii EGTC aktív részvételével megvalósított Cultplay projekt célja a lakosság és a turisták bevonása a Komárom-Komárno határ menti térség kulturális örökségének új és aktív módon történő hasznosításába. A CULTPLAY interaktív tematikus parkok rendszerint egy, a határ túloldalán elhelyezkedő partnertelepülés számottevő kulturális örökségét jelenítik meg, annak felkeresésre motiválva a lakosokat és a turistákat. A CULTPLAY tematikus parkok minden korosztály számára elősegítik az aktív tanulást, valamint arra ösztönzik az embereket, hogy élvezetes módon mélyítsék el ismereteiket a Komárom-Komárno határon átnyúló térség történelmi és kulturális örökségéről (Cultplay.eu 2024).

1. táblázat: A kulturális örökség és az interaktív tematikus parkok elhelyezkedése

Kulturális örökség neve	Kulturális örökség helyszíne	CULTPLAY tematikus park helyszíne
Csillag Erőd	Komárom (Magyarország)	Komárno (Szlovákia)
Új- és Öregvár	Komárno (Szlovákia)	Komárom (Magyarország)
Fahíd	Kolárovo/Gúta (Szlovákia)	Kisbér (Magyarország)
Reneszánsz kastély	Sala/Vágsellye (Szlovákia)	Oroszlány (Magyarország)
Gútai és tatai malom	Kolárovo/Gúta (Szlovákia), Tata (Magyarország)	Tata (Magyarország)
Bányamúzeum	Oroszlány (Magyarország)	Hurbanovo/Ógyalla (Szlovákia)
Érsekújvár vára	Érsekújvár (Szlovákia)	Érsekújvár (Szlovákia)
Tatai vár	Tata (Magyarország)	Kolárovo/Gúta (Szlovákia)
Majki remeteség	Majk (Magyarország)	Sala/Vágsellye (Szlovákia)
Svodín/Szőgyén (Szlovákia) tematikus park helyett mobil színpadot épített, amit bérbeadott a többi projektpartnernek.		

Forrás: saját összeállítás a www.cultplay.eu alapján

9-10. ábra: Interaktív tematikus játszóterek Komáromban és Komárnoban

Forrás: www.cultplay.eu/hu

A projekt megvalósítása 2018-2022 között zajlott, az Interreg V-A Szlovákia-Magyarország Együttműködési Program keretében, az Európai Regionális Fejlesztési Alap támogatásával (85%) (Cultplay.eu 2024). A projekt megvalósítása során hátrányt jelentett a közbeszerzési eljárás elhúzódása és az utófinanszírozás. A CULTPLAY projekt egy korábban zárt határ menti területen jött létre, amely példaértékű projektként szolgálhat más, hasonló földrajzi és történelmi helyzetben lévő területek számára is, mindenekelőtt ott, ahol (bármilyen okból) szükség van a határ összekötő funkciójának erősítésére.

4. Megállapítások, javaslatok

A felvezetésből és a jó gyakorlatok példáiból is látszik, hogy a két város jelentős turisztikai potenciállal rendelkezik. A fejlesztések egyik motorja, hogy az uniós belső határok mentén a határon átnyúló együttműködések, az Interreg program támogatásai között kiemelt helyet kapnak a turisztikai fejlesztések (Csapó et al. 2015). Eleve Komárom egy brand, ami főleg Magyarországon, a magyar turisták körében lehet vonzó. Valójában a feladat az, hogy a turisztikai vonzerőt Szlovákiában is országossá tegyünk, továbbá harmadik országból érkező turisták számára is érdekessé váljon a régió. Az örökségturizmus erre a célra kiválóan alkalmas, bár nyilván, további fejlesztésekre van szükség. Mint láthattuk, az örökségturizmus gyakran küzd politikai nehézségekkel, meghatározottságokkal. Ezek kiegyensúlyozása alapvető szükséglet.

A két város és térsége számára alapvető jelentőséggel bír a két ország, s azon belül a két régió kereslete. Ez alapvetően aszimmetrikus: míg a magyar oldal a magyar történelem és kultúra elemeit keresi a másik oldalon, a szlovák lakosság számára a kedvező piaci lehetőségek a vonzóak. A két oldal kölcsönös turisztikai érdeklődésének felkeltésére kiválóan alkalmas az Interreg programban megvalósult játszóterek rendszere, melynek jó gyakorlatát bemutattuk.

Az örökségen belül eddig elsősorban a magyar történelmi, kulturális örökség került hangsúlyozásra. Ezt ma már oldja, hogy a kiállítások közé beemelésre kerültek a római kor, a Limes emlékei, valamint a dunai múlt is bemutatásra kerül a Monostori Erőd kiállításán és a Brigetio Öröksége látogatóközpontban. Egy-egy időszak kiállítást is szenteltek a dunai hajózásnak, jelesül, a Lajta monitor állomásoztatása a Monostori erőd kikötőjénél (2020-ban),

valamint „A Duna- tengerhajózás 90 éve” időszaki kiállítás (2024-ben). Ezek, megfelelő többnyelvű feliratozással, jobb propagandával a szlovák lakosság számára is vonzóak lehetnek.

Ez meglátszik abban is, hogy az erőd épületei közül a magyar oldaliak felújítása sikerült magas színvonalon, míg a szlovák oldalon az állam nem investált megfelelő mértékben ezekbe az épületekbe. Tegyük hozzá, hogy nagy kihívást jelentenek ezek az épületek. Hatalmas a területük, nem különösebben látványosak, nehéz funkciót találni nekik. A magyar oldalon a funkció kiépítése jól sikerült. Tehát a rendszer felemásan készült el a két oldalon. Jelenleg elsősorban mindkét oldal hazai, regionális közönségét vonzhatják az attrakciók. Különösen iskolai csoportok számára alkalmasak a kiállítások, de felnőttek számára ugyanúgy látványosságot jelenthetnek. Az erődrendszer együttesen európai vonzerőt is jelenthetne, egyrészt a Habsburg múlt, másrészt a katonai erődítmények iránt érdeklődők számára. Ehhez azonban, a nagy kiterjedést kell kezelhetővé tenni, a két oldali rendszer együttműködő kezelését megvalósítani, hiszen Európa egyik legnagyobb erődrendszeréről van szó.

A Limes elemei egy európai rendszer részei. Nyilván nem különleges látnivalók, hiszen természetükből adódóan más országokban is hasonlókkal találkozhatunk. Ugyanakkor ez az előnyük is, hiszen egy kiépített tematikus út részei, melyek önmagukban vonzhatják a speciális érdeklődésű látogatókat, de összekapcsolva a későbbi korok örökségével különleges együttest alkotnak.

A két oldal tehát aszimmetrikusan fejlett. A szlovák oldalon a fürdőhöz kapcsolódva található szálláshely kapacitás, míg a magyar oldalon ez erősen hiányos, s a közvetlen környék sem bővelkedik szálláshelyekben. Magyar oldalon fejlettebbek a kulturális attrakciók. Ha a szűkebb régiót nézzük, már fejlettebb infrastruktúrával találkozhatunk (Győr, Tata, Esztergom, Érsekújvár, Párkány). Így adódik, hogy a város kínálatát egy szélesebb régióval együtt célszerű kezelni, ha hosszabb tartózkodási időket kívánunk elérni.

Kihívást jelent az attrakciók közötti közlekedés lebonyolítása. Az erőd egyes egységei, a fürdő, a két város központja közel van ugyan egymáshoz, de nem gyalogos távolságra. Az autóval érkező turisták, illetve az autóbusszal érkező csoportok számára ez nem jelent problémát. Ugyanakkor problémát jelent a vasúton érkező egyéni turisták, diákcsoportok számára. Az eljutást alapvetően meg lehet szervezni. A kölcsönözhető kerékpárok megléte előrelépés, de a lehetőséget tudatni kell pl. a kiránduló osztályokkal. Kiváló lehetőséget jelent arra, hogy az örökség turizmust összekapcsoljuk egy kerékpártúrával. A szlovák oldalon már elég fejlett, a magyar oldalon kialakítás alatt van a kerékpárút hálózat. Fontos elemek azonban hiányoznak. Pl. nem igazán megoldott a két ország közötti kerékpárút, kerékpár sáv kérdése a hídon és a híd környékén, ami egy nagyobb csoport mozgását már veszélyessé teheti. A két ország között, illetve a vasútállomások és az örökségi helyszínek között előre megrendelt „dotto” kisvonattal is lehet közlekedni. Ez egy fontos újítás, elsősorban csoportok számára. Autóbusz járat is közlekedik már a két város között, bár turisztikai szempontból elég ritkán, s a látványosságokat (Csillag erőd, Monostori erőd) nem érinti. Alapvetően tehát vannak közlekedési lehetőségek, bár az igénybevételük kicsit nehézkes, és az információk hozzáférhetősége sem az igazi.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a két város közös turisztikai fellépése nagyot lendíthet a hely európai ismertségén, s jelentős turisztikai attrakcióvá alakíthatja a jelenleg inkább regionális vonzerőt. A bemutatott fejlesztések már önmagukban is elegendők lehetnek, ha a közös marketing, az összekapcsoltság erősödik, s az információk is szélesebb körben válnak hozzáférhetővé. Ami még várat magára, a Duna jelentősebb bevonása a turisztikai kínálatba, a hozzáférhetőség, a sétálhatóság megteremtése, a kerékpáros turizmus szűk keresztmetszeteinek eltüntetése. Önmagában az a tény, hogy itt egy határon átnyúló közös turisztikai desztináció létezik, európai hírnevet jelent. A jól kezelt és tervezett örökségturizmus ezen csak lendíthet, s áttételesen a turizmus más ágai (fürdők) felé jelentős hatást gyakorolhat. Egy határ menti térségben fontos, hogy a fejlesztés a komparatív előnyöket használja ki, máskülönben az eltérő rendszerekből eredő versenyhelyzet veszi át a vezető szerepet.

5. Szakpolitikai ajánlások

Az integrációhoz elengedhetetlen, hogy a két, jelenleg külön-külön működő régió stratégiai turisztikai koncepciót dolgozzon ki, hosszútávú orientációval és magasabb szintű intézményesítéssel, pl. a meglévő EGTC társulás vagy egy e célra létrehozott határon átnyúló társulás koordinálásával. Mindkét város látványosságaiban megvan a lehetőség arra, hogy a közös úti célt felhelyezzék Európa turisztikai térképére. Az erőrendszer összehangolt fejlesztése és turisztikai hasznosítása, a római örökség téma, a monarchia egyik legjelentősebb és legnépszerűbb zeneszerzőjének emléke, a városok bevonása olyan kulturális utak égisze alá, mint a Cirill és Metód út, és a további a Duna és a hajózás turisztikai jelentőségének növelése egyaránt szerepet játszhat. Ezek együttesen valóban nemzetközi szintre emelhetik a testvérvárosok turizmusát, szimbolikus hírnevet, „márkát” biztosítva számukra, amely túllép a huszadik század etnikai megosztottságain.

Az idegenforgalmi ágazat jelenlegi trendjei mind a kínálati, mind a keresleti oldalon arra kényszerítik a desztinációkat, hogy együttműködési vagy integrációs módokat keressenek vendégeik jobb kiszolgálása érdekében. A határon átnyúló desztinációk egy csomagként történő értékesítése, elsősorban a távolsági utazók számára, növelheti a létrejövő élmények sokszínűségét és erősítheti a desztinációk versenyképességét (Kozak & Buhalis 2019).

Mivel az adatgyűjtés nehézkes, fontos feladat a határon átnyúló térségre és annak célállomásaira vonatkozó információk összegyűjtése. Szükséges lenne egy olyan platform működtetése, amelyen keresztül turisztikai szervezetek, desztinációk és vállalkozások információkat osztanak meg egymással, mindez hozzájárulhat a hatékony tervezéshez. A helyi kultúrák integritásának, egyediségének megőrzése és a fenntartható helyi fejlődés biztosítása érdekében a polgárok számára lehetőséget kell biztosítani arra, hogy a térség turisztikai fejlesztésével kapcsolatos elképzeléseiket, véleményeiket konzultálva és/vagy a fejlesztői platformhoz való csatlakozással továbbítsák.

A stratégia keretében a helyi szereplők országos támogatással számos, a kohézió erősítését célzó projektet indíthatnának. A Cirill és Metód útvonalhoz hasonló kulturális útvonalak elindítása, amelyek mindkét városban a kulturális örökség helyszíneit foglalják

magukban a történelmi helyszínek meglátogatása révén, valamint a szükséges infrastruktúra biztosítása a városok összekapcsolásának további fejlesztése révén, elősegíti a turisták mozgását a régióban és azon keresztül, hozzájárulva a fenntartható növekedéshez. Közös határon átnyúló termékek létrehozása és közös marketingkampányok lebonyolítása, a térségben zajló túrák koordinálása mindkét város örökségi helyszíneinek meglátogatásával tovább növelné a terület nemzetközi szintű ismertségét Jókaihoz és Lehárhoz kapcsoló emlékek ápolásában óriási lehetőségek rejlenek: közös termékek létrehozása, közös nagyobb szabású rendezvények kormányzati támogatással. A Duna integrálása a turizmusba mindkét oldalon fontos célkitűzés, és tovább erősítheti az összekapcsolhatóságot.

A stratégiának arra is irányulnia kell, hogy elősegítse a korszerű szálláshely- és vendéglátó-ipari szolgáltatásokat biztosító turisztikai infrastruktúra fejlesztését annak érdekében, hogy a turisták egy napnál tovább maradjanak a régióban. A cél a magas színvonalú, biztonságos és megfizethető turisztikai szolgáltatások nyújtása, valamint a látogatók barátságos környezetének biztosítása. Mindemellett mindkét város szereplőinek meg kell tervezniük és össze kell hangolniuk erőfeszítéseiket annak érdekében, hogy a fejlesztések kiegészítsék egymást a fent említett határon átnyúló platformon való kommunikáció segítségével.

A turisták által felvetett kérdések kezelése is fontos, különösen a turisztikai felmérések során feltárt félreértelmezések és sztereotípiák esetén. A közös értékekre összpontosító oktatási programok és/vagy tanösvények vitát generálhatnak, és segíthetnek a sztereotípiák kezelésében. A közös arculat és kommunikáció, valamint a marketinganyagok – pl. plakátok, reklámok, utcák, desztinációk és turisztikai infrastruktúra táblái – több nyelven elérhetősége megoldhatja a hiányzó információkkal kapcsolatos problémákat.

Köszönetnyilvánítás

1) This paper comprises the results of the HORIZON 2020 Project Social and Innovative Platform on Cultural Tourism and its potential towards deepening Europeanisation (<https://cordis.europa.eu/project/id/870644>): ID 870644, funding scheme Research and Innovation action, call H2020-SC6-TRANSFORMATIONS-2019. Projekt honlap: <https://www.spotprojecth2020.eu/>

2) 2022-től a tanulmány alapjául szolgáló információk forrása: a Magyar Tudományos Akadémia és Román Akadémia által támogatott, a HUN-REN KRTK RKI Nyugat-magyarországi Tudományos Osztály és az Institute of Geography (IGAR) of the Romanian Academy kutatási programja keretében folytatott kutatás: Cross-border Cooperation in the Middle and Lower Danube Basin. Geographical Studies with focus on Hungarian and Romanian Danubian Cities. ID: NKM2021-29.

Felhasznált irodalom

Ashworth, G. J. (2003). Heritage, identity and places: For tourists and host communities. In D. T. S. Singh., (ed): *Tourism in Destination Communities*, CABI Publishing, London. 79-97.
Boniface, P., Fowler, P. J. (1993). *Heritage and Tourism in 'The Global Village'*. Routledge: London.

- CESCI (2016). Tourism as a driving force for regional cooperation across the EU. Cross-border aspects of tourism development. Central European Service for Cross-Border Initiatives (CESCI), Budapest. <https://budapest.cesci-net.eu/en/tourism-as-a-driving-force-of-regional-cooperation-across-the-eu/>
- Csapó J., Celan T. J. & Trócsányi A. (2015). A határmenti együttműködés hatásai a területi fejlődésre a magyar–horvát szakasz példáján az EU tervezési mechanizmusának tükrében (2007–2013). *Területfejlesztés és Innováció* 9(2), 22–31.
- Csapó, J., Jónás-Berki, M., Gelányi, N. & Marton, G. (2010). Industrial heritage as a form of tourism supply in the Pécs-Mecsek region, Hungary. *The Role of Tourism In Territorial Development* 3. 74–80.
- Csapó, J. & Schultz, É. (2024). War heritage impact on museum dynamics in Budapest: a multidimensional analysis of visitor satisfaction through cultural, statistical, and netnographic modalities. *Museum Management and Curatorship* 1–21. DOI: 10.1080/09647775.2024.2357075
- ESPON (2021). Lake Constance. Cross-border Lake Region. Annex to final report. https://archive.espon.eu/sites/default/files/attachments/LAKES%20Annex2c_Regional_report%20Constance.pdf
- Gászné Bósz B. (2024). Az interpretáció jellemzői és szerepe az örökségturizmusban különös tekintettel az épített örökségi helyszínekre. *Területfejlesztés és Innováció* 17(1). DOI: 10.15170/terinno.2024.17.01.04
- Hall, C. & Zeppel, H. (1990). History, Architecture, Environment: Cultural Heritage and Tourism. *Journal of Travel Research* 29, 54–55.
- Hardi T. (2012). *Duna-stratégia és területi fejlődés. A folyó lehetséges szerepe a régió területi fejlődésében.* Akadémiai Kiadó: Budapest.
- Hardi T., Hajdú Z. & Mezei I. (2009). *Határok és városok a Kárpát-medencében.* Győr–Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja (MTA RKK), 374 p.
- Hardi, T., Kupi, M., Ocskay, G. & Szemerédi, E. (2021). Examining Cross-Border Cultural Tourism as an Indicator of Territorial Integration across the Slovak-Hungarian Border. *Sustainability* 13, 7225. DOI: 10.3390/su13137225
- Herbert, D. T., Prentice, R. C. & Thomas, C. J. (1989). *Heritage Sites: Strategies for Marketing and Development.* Ashgate: Aldershot.
- Kovács, A. (2007). Idegenforgalom Észak- és Dél-Komárom térségében. In: Sikos, T T; Tiner, T (szerk.) *Egy város – két ország: Komárom – Komárno.* Komárom, Magyarország: Selye János Egyetem. 288 p. pp. 173-197.
- Kovács A. & Szabó I. (2008). Nemzetközi tőkebefektetések munkaerő-piaci hatásai Komárom és Komárno térségében. *Földrajzi Értesítő* 57: 1-2 pp. 229-241.
- Kozak, M. & Buhalis, D. (2019). Cross-border tourism destination marketing: Prerequisites and critical success factors, *Journal of Destination Marketing & Management*, 14, 1–9. DOI: 10.1016/j.jdmm.2019.100392.
- Leask, A. & Fyall, A. (2006). *Managing World Heritage Sites.* Butterworth Heinemann: Oxford.
- Light, D. (2000). Gazing on communism: Heritage tourism and post-communist identities in Germany, Hungary and Romania. *Tourism Geographies* 2, 157-176.
- Lőrincz K. & Csapó J. (2023). Kézműves programok 2.0: kulturális hagyományok és kreatív tevékenységek együttélése a turizmusban. In: Keller, Krisztina (szerk.) *A turisztikai niche termékek.* Budapest, Akadémiai Kiadó. DOI: 10.1556/9789634549147
- Nilsson, J. H. (2012). Infrastructure and Tourism Development. Examples from the Öresund Region. https://www.academia.edu/1716850/%C3%96resund_Infrastructure_and_Tourism_Development
- Pentz M. (2023). A vidéki örökségi értékek innovatív turisztikai hasznosítási lehetősége a tematikus utak segítségével. *Területfejlesztés és Innováció* 16(1) 23–33.
- Sajtóközlemény (2023). Megnyílt a Brigetio Öröksége Látogatóközpont. Komárom Város Önkormányzata, 2023.06.30. http://komthermal.hu/admin/adatok/sl_dokumentumok/1281.pdf
- Sikos T.T. & Tiner T. (2002). Fejlődési térfolyamatok Komárom-Esztergom megyében. *Geomarket*, Budapest.
- Skäremo, G. (2016). Cross-border tourism development: A case study of the Öresund Region. Umeå University: Department of Geography and Economic History. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:944065/FULLTEXT01.pdf>
- Székely A. (2011). A határon átnyúló agglomerációk turizmusának típusai. *Jelenkori Társadalmi és Gazdasági Folyamatok* 6(1–2) 126–131. DOI: 10.14232/jtfg.2011.1-2.126-131
- Timothy, D. J. & Prideaux, B. (2004). Issues in heritage and culture in the Asia Pacific region. *Asia Pacific Journal of Tourism Research* 9, 213–223.
- Timothy, D. & Boyd, S. (2006). Tourism in the 21st Century: Valued Traditions and New Perspectives. *Journal of Heritage Tourism* 1, 1–16. DOI: 10.1080/17438730608668462
- Towner, J. (1996). *An historical geography of recreation and tourism in the western world, 1540-1940.* Wiley: Chichester.

Egyéb források

<https://archive2021.nmi.hu/megyei-iroda-hir/azaum-romai-tabor-fejlesztese/>
<https://azaum.hu/>
<https://brigetio.hu/>
<https://www.cultplay.eu/hu>
<https://www.elte.hu/content/okori-furdot-es-kincseket-talaltak-az-elte-regeszei.t.24251>
<https://erod.hu/a-csillagerod/>
<https://www.deltakn.sk/szepul-az-izsai-leanyvar-a-vilagorokseg-resze-lett/> (2021A)
<https://www.deltakn.sk/szenzacios-lelet-a-duna-izsai-szakaszan/> (2021B)
https://index.hu/kultur/epiteszet/2019/11/20/modern_kiallitoter_epult_egy_olyan_erodben_aminek_meg_a_kozosegi_latrinajan_is_loresek_vannak/
<https://www.iranykomarom.hu/hu/latnivalok>
<https://www.korkep.sk/cikkek/regio/2021/06/10/atadas-elott-a-revkomaromi-csillag-erod-jatszovar-kepekkel/>
<https://kultura.hu/vilagorokseg-felkerult-az-unesco-listajara-a-dunai-limes/>
<https://ligetbudapest.hu/projekt/komaromi-csillagerod>
<https://ma7.sk/tajaink/tovabbra-a-duna-menti-muzeum-elen>
<https://ng.24.hu/kultura/2024/08/16/brigetio-romai-lelohely-magyarorszagon-komarom/>
<https://www.origo.hu/gazdasag/2021/10/komaromi-csillagerod-szepmuveszeti-muzeum-rehabilitacio>
<https://www.palyazat.gov.hu/eredmenyek/tamogatott-projektek/622860201> (2024A)
<https://www.palyazat.gov.hu/eredmenyek/tamogatott-projektek/621260201> (2024B)
<https://www.ponsdanubii.eu/hu/kombi>
<https://www.ripapannonica.hu/magyar/kulturalis.php?id=14>
<https://szikomarom.sk/atadtak-az-elso-tisztan-elektromos-meghajtasu-autobuszt-del-komaromban/>
<https://turizmus.com/cikk/archiv/hatmilliardo-felujitas-a-komaromi-csillag-erodben> (2021A)
<https://turizmus.com/cikk/archiv/mentelepbol-alakitanak-ki-muzeumot-komaromban> (2021B)
<https://uj szo.com/regio/kelemantia-a-ki-nem-hasznalt-regeszeti-es-turisztikai-potencial>
<https://www.visitdanube.eu/hu/reszletek-1/kelemantia-romai-kori-es-neprajzi-muzeum>

A PERMAKULTÚRA, MINT TERMÉSZETALAPÚ GAZDÁLKODÁSI FORMA MAGYARORSZÁGI JELLEMZŐI ÉS VIZSGÁLATI LEHETŐSÉGEI A REGIONÁLIS TUDOMÁNYBAN

¹Uszkai Andrea

¹tudományos munkatárs, HUN-REN Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont
Regionális Kutatások Intézete, Nyugat-magyarországi Tudományos Osztály; uszkai.andrea@krtk.hun-ren.hu;
ORCID: 0009-0004-6731-6664

DOI: 10.15170/terinno.2024.17.02.04

Absztrakt: Napjainkban a konvencionális mezőgazdaság módszerei egyre kevésbé lehetnek alkalmasnak a klímaváltozás okozta negatív hatások csökkentésére, valamint a biztonságos, jó minőségű, és egészséges élelmiszer termelésére. Ezekre az igényekre reagálva az utóbbi években hazánkban is intenzívebben terjedni kezdtek a természetalapú gazdálkodás különböző formái, ideértve a permakultúrák gazdálkodást is, ami azért érdemel különös figyelmet, mert szemlélete, módszerei városi és vidéki terekben egyaránt alkalmazhatók. Magyarországon a permakultúra alapelveinek első alkalmazása a '90-es évekre nyúlik vissza, ugyanakkor nagyobb népszerűsége csupán 2010 óta figyelhető meg. A természetalapú gazdálkodás ezen formája a korábbiakban leginkább agroökológiai kutatások témájául szolgált, főként a különböző mezőgazdasági módszerek vizsgálatára, tesztelésére fókuszálva. Ugyanakkor számtalan olyan, eddig nem vizsgált aspektusa létezik, amelyet a regionális tudomány tárgykörében érdemes feltárni, és megérteni. A tanulmány célja egyrészt megismertetni az olvasóval a permakultúrák gazdálkodás legfontosabb jellemzőit, hazai történetét és sajátosságait, másrészt bemutatni, milyen vizsgálati lehetőségek rejlenek ebben a kutatási témában a regionális tudomány tárgykörén belül.

Kulcsszavak: permakultúra, fenntarthatóság, regionális tudomány, innováció

PERMACULTURE AS A NATURE-BASED FARMING METHOD: CHARACTERISTICS AND RESEARCH OPPORTUNITIES IN REGIONAL SCIENCE IN HUNGARY

Abstract: Nowadays, conventional farming methods may be less and less suitable to reduce the negative impacts of climate change and produce safe, high quality and healthy food. In response to these needs, various forms of nature-based farming, including permaculture farming, have started to spread more intensively in recent years in Hungary, which deserves special attention because its approach and methods can be applied in urban and rural areas. In Hungary, the first application of permaculture principles dates back to the 1990s, but its popularity has only increased since 2010. In the past, this form of nature-based farming was mainly the subject of agroecological research, primarily focusing on the study and testing of different agricultural methods. However, many aspects of it have not yet been explored in regional science. This study aims to familiarise the reader with the most typical characteristics of permaculture farming, its history and specific features in Hungary, and to show the potential for research in the field of regional science.

Keywords: *permaculture, sustainability, regional science, innovation*

Bevezetés

A biológiai sokféleség csökkenése, valamint a talaj, a víz és az ökoszisztémák pusztulása jelentős kihívások elé állítja az emberiséget. A vidéki területek elnéptelenedése, a táplálkozással kapcsolatos egészségügyi problémák, valamint a minőségi és tápláló élelmiszerekhez való hozzáférés nehézségei mind-mind drasztikus változásokat igényelnek az élelmiszertermelés, -elosztás és -fogyasztás terén (Frison-IPES-Food 2016, Wezel et al. 2018, Balázs et al. 2020, 2021). Ennek ellenére a fejlett országokban még mindig a hagyományos mezőgazdaság a legelterjedtebb gazdálkodási forma, amely szintetikus műtrágyáktól és növényvédő szerektől függő, valamint jelentős mértékben gépesített, a tradicionális talajelőkészítési módszereket használja, és az egységnyi területre jutó hozamokat igyekszik maximalizálni. Mindezekon túl, a hagyományos mezőgazdálkodási módszerek csak akkor működnek teljes gazdasági potenciáljukkal, ha a termelési ráfordítások alacsonyak, a környezeti tényezők és a piac stabil, továbbá az általános termelési költségeket meghaladó jövedelem realizálható (Molnár & Fraser 2020). A monokultúras gazdálkodás döntő szerepet játszik a talaj degradációjában (Pacheco et al. 2018), amely idővel számtalan egyéb környezeti problémává (pl. a föld termelékenységének csökkenése, talajerózió, vízminőség romlása, a biológiai sokféleség csökkenése, az ökoszisztéma működésképtelensége stb.) alakul. Hasonló a helyzet a kisebb léptékű konyhakerti művelés esetében is, ha a termőterületen végzett talajforgatásra, vegyszerhasználatra gondolunk.

Összességében számtalan kérdés merül fel egy ilyen megközelítés hosszú távú fenntarthatóságával kapcsolatban (Durham & Mizik 2021). Ezeket a kihívásokat felismerve 2023. január 1-jén lépett hatályba a 2023-27-es közös agrárpolitika (KAP). A KAP három fő célkitűzés köré épül, amelyek célja az EU fenntartható mezőgazdasági rendszerének megvalósítása: a gazdasági fenntarthatóság, a környezeti fenntarthatóság és a mezőgazdasági üzemek társadalmi fenntarthatósága. E célok elérése érdekében az uniós országok célzott intézkedések széles skáláját alkalmazzák az egyes országok sajátos igényeinek kielégítésére, és KAP-stratégiai terveket hoznak létre. E terveken keresztül az uniós országok jövedelemtámogatást nyújtanak a mezőgazdasági termelőknek, támogatják őket a fenntartható termelésre való átállásban, és hozzájárulnak az EU fenntartható és inkluzív növekedési stratégiája, az EU Green Deal törekvéseihez. (Európai Bizottság 2024a,b).

Somosi és Számfira (2020) munkája alapján a mezőgazdasági kihívások kezelésének különböző módjai vannak. Ezek közül a mezőgazdaság technológiai fejlődése (az automatizált és digitalizált termelés elterjedése és az élelmiszerek kereskedelmi forgalomba hozatala) csak az egyik irány. Egy másik megoldás lehet az agroökológia, amely az ökológiai elvek alkalmazását jelenti a fenntartható agrár-ökoszisztéma kialakítására és kezelésére, így jobban összhangban van az ENSZ fenntartható fejlődési céljaival (SDG). Az agroökológia egyik területe a permakultúra, amely azért különösen fontos, mert egyes módszerei a városi terekben is alkalmazhatók, így a városok számára is lehetőséget adva a fenntartható élelmiszertermelésre. Ugyan a nagyüzemi gabonatermelés átalakítására a nagyfokú gépesítés miatt elsősorban nem a mozaikos képpel rendelkező permakultúrás gazdaság, hanem a regeneratív és a precíziós mezőgazdaság lehet alkalmas, minden más élelmiszer (zöldségek,

gyümölcsök, hús-és tejtermékek stb.) vegyes rendszerű termelése esetében a permakultúra elvei és módszerei kiválóan alkalmazhatók.

Jelen kutatás két fő kérdésre keresi a választ. Egyrészt arra, hogy kimutathatók-e különbségek a permakultúra értelmezésére vonatkozóan a nemzetközi szakirodalom és a magyarországi megközelítés között, másrészt arra, hogy miként lehet ezt a fajta gazdálkodási módszert a korábbiaktól eltérő, sokkal komplexebb megközelítésben, a regionális tudomány tárgykörén belül vizsgálni. Mindez azért lehet különösen érdekes és újszerű, mert a permakultúrát, mint környezeti szempontból fenntartható gazdálkodási formát Magyarországon ezidáig szinte kizárólag mezőgazdasági, agroökológiai szempontból vizsgálták, elsősorban az alkalmazott technikai módszerek hatékonyságának mérésén és értékelésén keresztül. Az, hogy ez a gazdálkodási forma tulajdonképpen egy innovációnak tekinthető, és terjedésének nagyon érdekes térbeli aspektusai lehetnek, még nem került be a tértudományi vizsgálatok közé.

Arra a kérdésre pedig, hogy miért éppen a permakultúra lehet érdekes a hazai regionális tudomány számára a különböző természetalapú gazdálkodási formák közül, a permakultúra természete, sajátosságai adják meg a választ. Ez ugyanis egy olyan gazdálkodási forma, amelynek alapelvei egyaránt alkalmazhatók vidéki és városi terekben, a rendelkezésre álló telek mérete másodlagos. Magyarországon ennek a természetalapú gazdálkodási formának van leginkább kiterjedt intézményi háttere, jól szervezett képzési rendszere, és ami szintén figyelmet érdemel, hogy sokak számára (ahogyan azt egy későbbi fejezetben a mélyinterjú vizsgálat eredményeiből is látni fogjuk) nem kizárólag egy kertgazdálkodási szemléletmódot, hanem sok esetben egy minimalista életmódot is tükröz, ami már hatással van az egyén mindennapi fogyasztási döntéseire is. Ezt figyelembe véve, egy lényegesen komplexebb, multidiszciplináris megközelítést igényel, ami a korábbiakban teljességgel hiányzott a permakultúrával kapcsolatos hazai vizsgálatokból.

1. Módszertan

A tanulmány abból indul ki, hogy a permakultúra igen bőséges hazai és nemzetközi szakirodalma szinte kizárólag mezőgazdasági, agroökológiai szempontból vizsgálja ezt a gazdálkodási formát. Hagyományosan nagy hangsúlyt kapnak a permakultúra módszerei, lehetőségei és azok környezeti hatásai, úgy tűnik azonban, hogy hiányzik a permakultúra, mint a városi és vidéki terekben is egyre inkább terjedő innováció regionális tudományi szempontú vizsgálata. Jelen dolgozat a permakultúra hazai jellemzőinek áttekintését követően igyekszik azonosítani a téma regionális tudományban lehetséges kutatási területeit. E cél elérése érdekében a tanulmány primer és szekunder adatokat és információkat is felhasznál. A primer adatokat négy magyarországi permakultúrás gazdálkodóval 2023 novemberében készített mélyinterjú szolgáltatja. Ezek a gazdálkodók a Magyar Permakultúra Szövetség, a permakultúrás gazdálkodók legfontosabb magyarországi ernyőszervezetének térképes adatbázisából kerültek kiválasztásra. Az interjúalanyok közül egy főállású gazdálkodó, a többiek részmunkaidőben foglalkoznak permakultúrás gazdálkodással. Ezen kívül egy éven át havi rendszerességgel került sor a Pannonhalmi Permakultúra Klub (PAPEK) rendezvényein

való megfigyelésre, tudásmegosztásra. Továbbá, permakultúrás és közösségi kertek látogatása is támogatta a munkát Győrben és környékén, megfigyelve ennek a gazdálkodási formának a gyakorlati oldalát. Ami a szekunder adatokat illeti, a téma szempontjából releváns hazai és nemzetközi szakirodalom áttekintése segítette a munkát.

2. A permakultúra értelmezése a nemzetközi szakirodalomban és hazai története dióhéjban

A téma nemzetközi szakirodalma alapján a permakultúra, azon túl, hogy egy gazdálkodási rendszer, egy természetközpontú megközelítés is, amely a Föld és a természet megőrzésére összpontosító elveken alapul (Centeri et al. 2021). Fogalmát többféleképpen definiálták már, a koncepció legkorábbi megjelenését Bill Mollison ausztrál erdész, tanár, vadász és természettudós, valamint tanítványa, David Holmgren nevéhez kötjük, akik az ipari mezőgazdaság egyfajta alternatíváját szándékozták megalkotni már az 1970-s években (plantura.garden 2024). Bill Mollison 1988-ban átfogó útikönyvet adott ki „Permaculture: A Designer's Manual” címmel, amelyben részletesen ismertette a permakultúra alapelveit és módszereit. Mollison definíciója szerint a permakultúra *„a mezőgazdasági szempontból produktív ökoszisztémák tudatos tervezése és fenntartása a természetes ökoszisztémák sokféleségével, stabilitásával és rugalmasságával. A táj és az emberek harmonikus integrációja, amely fenntartható módon biztosítja az élelmet, az energiát, a menedéket és más anyagi és nem anyagi szükségleteiket”* (Mollison 1988). A szerzők szerint a permakultúra etikai alapelvei a Föld védelme, az emberekről való gondoskodás és a javak igazságos elosztása, amelyeket jól meghatározott ökológiai elvek, tervezési segédletek, tudatos tervezés, valamint folyamatos ellenőrzés és újratervezés segítségével valósítja meg. Ez a megközelítés természetes élőhelyeket és társadalmi környezetet hoz létre (Holmgren 2011). Az innovációkkal foglalkozó nemzetközi tudományos szakirodalom alapján a permakultúrás gazdálkodás inkább tekinthető egyfajta alulról építkező innovációnak („grassroots innovation”) (Orozco-Melendez & Paneque-Gálvez 2022), mint rurális innovációnak (Kézai et al. 2021, Szörényiné 2015), mivel elemei és módszerei városi terekben is tetten érhetők, alkalmazhatók. Magyarországi viszonylatban Budapest például a városi permakultúra úttörőjének tekinthető, gondoljunk csak a Zuglói Klímakertre, az Auróra Klímakertre, vagy a Rozmaringos kertre) (Magyar Permakultúra Egyesület, 2024). Több szerző a permakultúrát az alulról építkező tájgazdálkodási megközelítések egyikének tekinti, olyan gyakorlatokat inspirálva, amelyek a természet és az emberek közötti kapcsolat erősítését szolgálják (Oliveira & Penha-Lopes 2020, Ferguson & Lovell 2014, 2015, Maye 2018).

A permakultúra jegyében létrehozott kisebb méretű, önellátásra tervezett kert, vagy nagyobb, árutermelő gazdaság (mindkettőre találunk jó példákat Magyarországon is) a gyakorlatban nem egy állapotot, hanem egy folyamatos kísérletezést jelent a hosszantartó, egészséges ökológiai egyensúly megteremtésére. Egy ilyen gazdaságban, vagy kertben a szabályos ágyások helyett előnyös növénytársítások kerülnek kialakításra, amelyek támogatják egymást a fejlődésben. Az ásás és a kapálás helyett a gyomnövények féken tartása talajtakarással történik, műtrágya helyett szerves trágya vagy komposzt, növényvédő szerek helyett növényvédelmi hatású természetes anyagok (pl.: gyógynövények) használatával. Mivel

a permakultúra magába foglalja azt a törekvést is, hogy minél gazdagabb élőhelyet teremtsen, nem maradhat ki egy felszíni vízforrás sem. A legegyszerűbb egy ásott tavat elképzelni, ami vonzza a békákat, szitakötőket, hasznos bogárfajokat. A szerves anyagok (pl. a konyhából kikerülő növényi részek, falevelek, fűnyesedék stb.) újrahasznosításával igen hasznos komposztot nyerünk (Krausz 2020). Az esővíz és szürkevíz gyűjtése és felhasználása pedig szintén igen értékes eleme egy ilyen gazdaságnak, vagy háztartásnak.

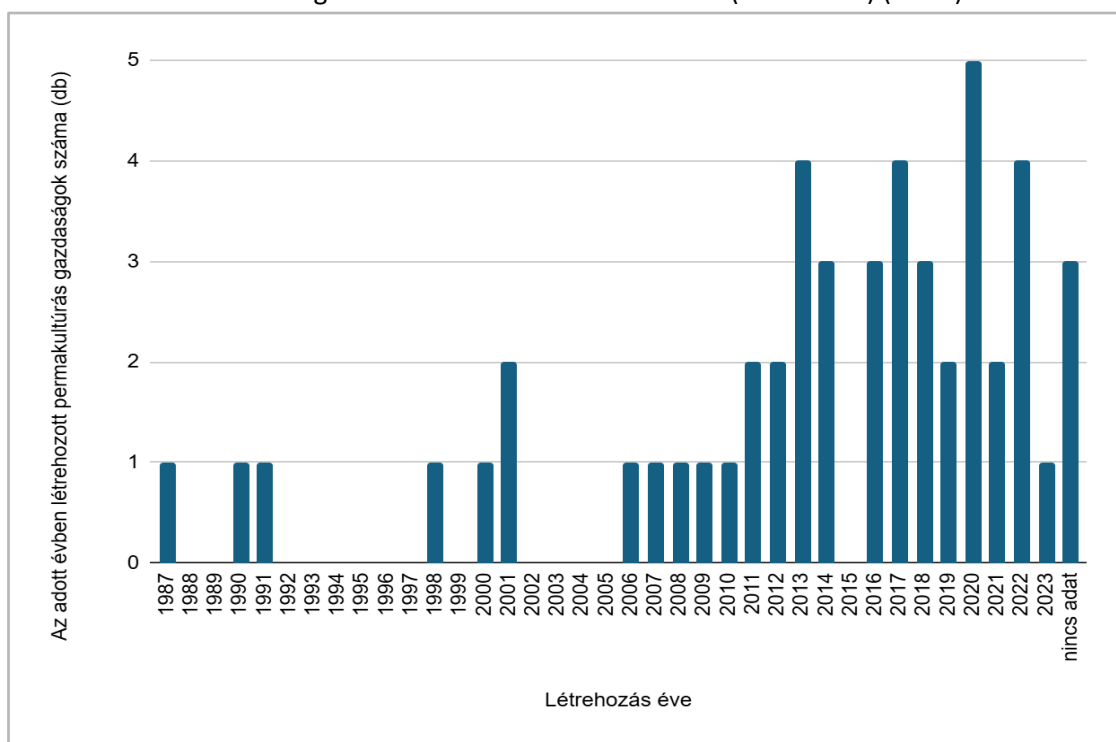
Összességében, a permakultúra előnyei többértékűek. A talaj és a növényi rendszerek közötti kölcsönhatások optimalizálására szolgáló gyakorlatok és rendszerek széles körét írja le, és hatékonyan hasznosítja a különböző ökológiai funkciókat az ökoszisztéma egészségének maximalizálása és az ökoszisztéma-szolgáltatások széles skálájának biztosítása érdekében.” (Gambiza 2019, McLennon et al. 2021). Ezek mind környezeti előnyöknek tekinthetők. Emellett gazdasági és társadalmi előnyei is vannak ennek a gazdálkodási formának. Gazdasági előnyök a helyi munkahelyteremtés lehetőségéből, a lakosság alacsonyabb élelmiszerköltségeiből, valamint a zöldterületek fenntartási költségeinek csökkenéséből származhatnak. Végül, de nem utolsósorban a permakultúra társadalmi előnyökkel is jár. Javíthatja a közösség mentális egészségét és jólétét, oktatási lehetőségeket biztosíthat, és támogathatja a közösségi elkötelezettséget, ha az egyre népszerűbb permakultúrás közösségi kertekre gondolunk.

A továbbiakban érdemes a hazai permakultúra történetét és jelenlegi sajátosságait dióhéjban áttekinteni. Ennek kapcsán elmondhatjuk, hogy első kísérletei az 1990-es években kezdődtek. Ekkor hozta létre Gyűrűfűt, az első magyar ökofalut fiatal magyar ökológusok egy csoportja, akik egy permakultúra elvei alapján szervezett falut képzeltek el (Domingos 2018). Ez az ökofalu lett a helyszíne 1994-ben Magyarország első permakultúra-tervezési tanfolyamának (gyurufu.net 2024). A permakultúra magyarországi népszerűsítését 2006-ban alulról jövő kezdeményezésként lelkes gyakorlati szakemberek kezdték el. Tíz év elteltével megalakult a Magyar Permakultúra Egyesület (MAPER) (Centeri et al. 2021), hogy még több emberrel megismertesse a permakultúrát, permakultúra oktatást szervezzen és kapcsolatokat építsen más országok permakultúra szervezeteivel. Az egyesület munkacsoportjai a tevékenységek széles spektrumát fedik le, beleértve a kutatást, a tervezést és az oktatást, valamint egy budapesti klub vezetését is (Magyar Permakultúra Egyesület 2024). Az elmúlt években a permakultúrával kapcsolatos szakmai közösség óriási fejlődésen ment keresztül Magyarországon. Évről évre egyre több képzés, klub, csoport, szakmai szervezet alakul, és egyre több magyar nyelvű szakirodalom áll rendelkezésre a témában. Emellett a permakultúra tervezők és szolgáltatások száma is növekszik (Szabó 2024). Más szervezetek (például az Életfa Permakultúra) is nagyszerű munkát végeznek. Magyarországon különböző szervezetek és magánszemélyek is kínálnak permakultúra-tervezési tanfolyamokat (Permaculture Design Course, röviden PDC), sőt, egyes egyetemek már beépítették a permakultúra elveit oktatási programjaikba, vagy egynapos tanfolyamokat tartanak, ami segít a permakultúra fogalmainak szélesebb közönséggel való megismertetésében (Gál et al. 2022). Összességében ma Magyarországon az alternatív, fenntartható, környezetbarát mezőgazdasággal és élelmiszertermeléssel kapcsolatos kezdeményezések széles skálája megtalálható, ugyanakkor

a vizsgálatok azt mutatják, hogy egyelőre ezek a tevékenységek meglehetősen széttagoltak (Balázs et al. 2020).

A Magyar Permakultúra Egyesület (MAPER) létrehozott egy térképes adatbázist a magyarországi permakultúrák gazdaságokról, háztartásokról és szolgáltatásokról, amely jelenleg 50 elemet tartalmaz (24.10.2024). Az adatbázis alapján tudjuk, hogy a MAPER 2006. évi megalakulása és népszerűsítő tevékenysége előtt csupán néhány ilyen gazdaság működött. 2006 után viszont majdnem minden évben regisztráltak új gazdaságot, háztartást. 2020-2023 között összesen tizenkét új gazdaságot regisztráltak, de ne felejtsük el, hogy ez az adatbázis még nem teljes, folyamatosan bővül, és nyilvánvalóan léteznek még permakultúrák gazdaságok, háztartások, amelyek nem tagjai a MAPER-nek, így az adatbázisban nem szerepelnek (1. ábra).

1. ábra: A Magyar Permakultúra Egyesület által regisztrált gazdaságok, háztartások, szolgáltatások a létrehozás éve szerint (1987-2023) (N=50)

Forrás: A Magyar Permakultúra Egyesület adatai alapján saját szerkesztés, 2024

Ezek a gazdaságok – saját számítás alapján – 354,9 hektárt (3,5 km²) foglalnak el, ebből 175 hektárt Gyűrűfű ökofalu, amely az egyik első magyarországi permakultúrák kezdeményezése. A gazdaságok több mint fele egy hektárnál kisebb, közel egyharmada pedig egy és 5 hektár közötti területű. Mivel a permakultúra szemlélet nagyobb parcellaméreteken is alkalmazható; három példát is találunk a MAPER adatbázisában 15 hektárnál nagyobb gazdaságra. Azt azonban mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy mivel a permakultúra egyik fontos célja a biodiverzitás növelése, így ezen gazdaságok rendkívül mozaikos képet mutatnak. A több hektáros területek elsősorban erdőkertek, gyümölcsösök, rétek, legelők, vizes élőhelyek, konyhakerti növények vegyes rendszereként működnek. Az ipari

gabonatermelés – a nagymértékű gépesítési igény miatt – nem képzelhető el ebben a mozaikos formában, annak környezeti fenntarthatóság szempontjából történő átalakítása inkább a regeneratív, vagy a precíziós mezőgazdaság eszközeivel képzelhető el.

A fenti adatbázis szolgált alapul a kutatásban végzett mélyinterjú vizsgálat interjú alanyainak kiválasztásában. 2023 novemberében összesen négy mélyinterjú készült a permakultúra hazai értelmezésének és alkalmazásának megismerésére, amelynek eredményeit a következő fejezet foglalja össze.

3. Magyarországi permakultúrás gazdálkodókkal készített mélyinterjúk legfontosabb eredményei

A mélyinterjú vizsgálat során kiválasztott négy dunántúli (Sokorópátka, Törökbálint, Seregélyes, Kunsziget) permakultúrás gazdálkodó közül hárman már több mint tíz évvel ezelőtt találkoztak ezzel a gazdálkodási formával, és permakultúra tervezői képesítést (PDC) is szereztek, míg egy gazdálkodó három éve ismerkedik a módszerrel, ő a jövőben tervezi ezt a képzést elvégezni.

Az első kutatási kérdés megválaszolásába, miszerint kimutathatók-e különbségek a permakultúra értelmezésére vonatkozóan a nemzetközi szakirodalom és a magyarországi megközelítés között, négy permakultúrás gazdálkodó mélyinterjú megkérdezése segíthet választ adni.

E kérdés kapcsán azt látjuk, hogy a megkérdezettek valóban újraértelmezték Mollison megközelítését, saját látásmódot és preferenciarendszert kialakítva a permakultúrával kapcsolatban. Egy nyugat-magyarországi gazdálkodó szerint a permakultúra *"mesterségesen kialakított, vegyszermentes, fenntartható ökoszisztémaként definiálható, ahol a kis- és nagyléptékű ökoszisztémák a lehető legjobban összeegyeztethetők egymással, mind a talajélet, mind a növényközösségek és az állatvilág szempontjából. A cél ennek az egyensúlynak a hosszú távú fenntartása"*. Egy másik permakultúrás gazdálkodó definíciója szerint *"a permakultúra maga a fenntartható mezőgazdaság, egyfajta zöld kezdeményezés, amelyben egy természetközeli állapotot próbálunk létrehozni, ahol az ember a természet része, nem pedig kizsákmányolja azt. A cél az, hogy megtaláljuk, hogyan alakulhat ki egy természetes egyensúly a társadalom és a környezet között"*. Továbbá, a budapesti agglomerációban gazdálkodó interjúalany az emberi közösségek fontosságát hangsúlyozta. Megközelítése szerint *"a permakultúra egy etikai elveken alapuló rendszerszemléletű tervezési módszer, amelynek célja, hogy jól működő emberi közösségeket hozzon létre a természettel harmóniában"*. Egy másik nyugat-magyarországi gazdálkodó a permakultúrát *"komplex életszemléletként"* értelmezte, *amely messze túlmutat a kerteken és a gazdaságokon"*, mivel a természettel összhangban lévő permakultúrás technikák alkalmazását a mindennapi élet részének tekinti. Emiatt igényel multidiszciplináris megközelítést, a korábbiakhoz hasonló, csupán agrár-vagy agroökológiai szempontú vizsgálatokon túlmenően.

Az interjúalanyok válaszai megegyeztek abban, hogy a permakultúrás szemlélet kialakulásában, és saját kertjük, vagy gazdaságuk tervezésekor az ipari mezőgazdaság

módszereiben kételkedve kerestek új utakat, innovatív megoldásokat a minél egészségesebb élelmiszerek előállítása, illetve egy nagyobb fokú önellátás érdekében. Közülük egy gazdálkodó azóta helyben értékesíti is a termékeit, hárman pedig a saját családjuk számára természetnek konyhakerti zöldségeket, gyümölcsöket, fűszernövényeket, és nevelnek haszonállatokat. Arra a kérdésre, hogy elsődlegesen milyen forrásokból tájékozódnak, amikor permakultúrás gazdaságuk alakításáról, fejlesztéséről van szó, valamennyien utaltak rá, hogy kiváló szakkönyvek íródtak már a témában, továbbá fontos információforrásként emelték ki az online felületeket, valamint a Magyar Permakultúra Egyesületen belül elérhető szakmai támogatást, belső könyvtárat, és személyes kapcsolatokat.

A mélyinterjú a permakultúra terjedésének vizsgálata érdekében kitért arra, hogy a megkérdezettek ismerősei, rokonai, barátai, illetve a település lakossága érdeklődnek-e erről a gazdálkodási formáról, esetleg volt-e arra példa, hogy valaki az interjúalany hatására kezdett el permakultúrával foglalkozni a saját településén, vagy tágabb környezetében. Ezzel kapcsolatban az interjúalanyok fontos tapasztalata, hogy egyelőre a permakultúrával kapcsolatban elég magas szintű meg nem értettség jellemző. Előfordul, hogy érdeklődnek, kérdeznek a környezetben élők, de nagy arányú áttörés nem figyelhető meg egy-egy permakultúrás gazdálkodó szemlélete és tudásátadó tevékenysége nyomán. Az egyik település esetében a permakultúrás gazdálkodó ennek fő okát a közösségi élet, a társadalmi kapcsolatok hiányában látta, míg volt olyan, aki azzal magyarázta, hogy ennek idő kell, meg kell érnie rá a társadalomnak.

A permakultúrás szemléletmód szélesebb körű elterjedésének egyik fontos eszköze, ha a gazdálkodók lehetőséget biztosítanak egyéni, vagy csoportos kertlátogatásra. Mindkét típusra találunk példát a megkérdezettek körében. A látogatók életkora meglehetősen heterogén. Az egyéni látogatók életkora 30 és 70 év között változik. A törökbálinti gazdaság egyéni látogatókat nem, de óvodai és iskolai csoportokat rendszeresen fogad szemléletformáló céllal. Rajtuk kívül egy nagy csoportot képeznek a 60 év felettiiek, akik szintén szervezeten keresztül keresik fel a gazdaságot. Az ő motivációjuk jellemzően az egészségi állapot romlásából fakadó kihívások leküzdése, új gazdálkodási technikák megismerésén keresztül.

Összességében a mélyinterjúk tapasztalati, valamint a megfigyelések alapján azt mondhatjuk, hogy a nagyfokú meg nem értettség mellett van egy réteg, amely fogékony erre az innovációra, de még hosszú időre van szükség ahhoz, hogy akár a permakultúra, akár más, természet alapú gazdálkodási forma szélesebb körben el tudjon terjedni Magyarországon.

4. Javaslatok a permakultúrával kapcsolatos kutatásra a regionális tudományban

A második kutatási kérdésre, azaz, hogy miként lehet ezt a fajta gazdálkodási módszert a korábbiaktól eltérő, sokkal komplexebb megközelítésben, a regionális tudomány tárgykörén belül vizsgálni, jelen fejezet igyekszik választ adni.

A permakultúrával kapcsolatos szakirodalmi elemzések alapján azt látjuk, hogy a gazdálkodásnak ezen formáját eddig Magyarországon szinte kizárólag agroökonómiai szempontból kutatták, a regionális tudomány tárgykörében viszont számtalan olyan kérdést vet fel, amelyet érdemes volna mélyebben vizsgálni. A regionális tudomány térbeli

folyamatokkal foglalkozik. A permakultúrával kapcsolatos kutatási lehetőségek azonosítása érdekében Walter Isard-hoz, a regionális tudomány megalapítójához érdemes visszanyúlni, akinek kezdeményezése nyomán 1954-ben útjára indult, és mára világszerte intézményesült a regionális tudomány („regional science”) (Lengyel et al. 2020). Isard (1975:2) definíciója szerint: *„a regionális tudomány társadalmi problémákkal foglalkozik, feltáró és elemző vizsgálataiban a problémák súlypontja a régió, vagy olyan térbeli dimenziókkal rendelkező elemzési egység, amelyre értékelő eljárások, módszerek számos kombinációját alkalmazhatjuk.”* Isard a regionális tudomány öt alkotóelemét határozta meg: földrajztudomány, közgazdaságtudomány, szociológia tudomány, politika és államtudományok, településtudomány (Isard 1975, Lengyel & Rechnitzer 2004). A dolgozat ezen fejezete javaslatokat tesz arra, hogyan lehet a permakultúrák gazdálkodást, mint egyfajta innovációt a regionális tudomány ezen öt elemén belül vizsgálni.

Földrajzi szempontból a fenntarthatóság és ökológiai hatások kerülhetnek előtérbe a vizsgálatok során. Egy ilyen típusú gazdálkodási forma jelentősen átalakíthatja - elsőként csupán egy-egy kisebb terület, később a szélesebb körű elterjedésének köszönhetően akár a nagyobb táj képét is, mozaikossá téve megjelenését, valamint növelve biodiverzitását. Itt érdemes lehet vizsgálni és elemezni a permakultúrák gazdaságok térbeli eloszlását egy adott földrajzi területen belül. Az ilyen típusú kutatás célja lehet annak megértése is, hogyan helyezkednek el a tájban a permakultúrák gazdaságok, és milyen tényezők befolyásolják térbeli mintázataikat. A város-vidék kapcsolatok kutatása feltárhatja a városi és vidéki területek közötti kapcsolatokat, kölcsönhatásokat és kölcsönös függőségeket, arra összpontosítva, hogy a permakultúrák gyakorlatok hogyan járulnak hozzá a fenntartható élelmiszertermelési rendszerekhez és a regionális fejlődéshez.

A regionális tudomány *gazdasági szempontjai* tekintetében vizsgálható a permakultúra hatása a helyi gazdaságra, a helyi élelmiszertermelés és -fogyasztás átalakulása, bővülése, valamint a permakultúra által teremtett helyi munkalehetőségek jellemzői. A permakultúrával kapcsolatos különböző megközelítések, technikák vagy rendszerek összehasonlítása a különböző régiókban szintén ide tartozhat. A város-vidék közötti gazdasági, kapcsolatokat, ellátási láncok vizsgálata továbbá feltárhatja a közöttük lévő kölcsönhatásokat és kölcsönös függőségeket, arra összpontosítva, hogy a permakultúra gyakorlatok terjedése hogyan járul hozzá a fenntartható élelmiszertermelési rendszerekhez és a regionális fejlődéshez.

Szociológiai szempontból feltárható, hogy a permakultúra mozgalomban hogyan oszlanak meg és terjednek az információk, gyakorlatok és innovatív ötletek, kezdeményezések a gazdák, a helyi közösségek és egyéb érdekelték között. Ez a fajta kutatás a társadalmi interakciók, az együttműködés és a tanulási folyamatok dinamikáját vizsgálja, amelyek hozzájárulnak a permakultúra elveinek elfogadásához és elterjedéséhez. Itt kell megemlíteni, hogy a városi agglomerációkba költöző fiatalok számának növekedésével egyre több a fenntartható, környezetbarát mezőgazdasági módszerekkel és élelmiszertermelési rendszerekkel kapcsolatos kezdeményezés, sőt újfajta életmód is megjelenik ezeken a településeken. Mivel a fiatalok az innovációkat jellemzően korábban fogadják be, és könnyebben kipróbálnak új ötleteket (Packalen & Bhattacharya 2019), a fiatal értelmiségiek

magas arányú bevándorlása az adott területre befolyásolhatja az ott élő helyi lakosság innovációkhoz való hozzáállását (Saggar et al. 2012). Ez a megállapítás igaz lehet a permakultúrára vonatkozóan is, de mindenképpen tudományos vizsgálatot igényel.

A *politika és államtudományok*, mint a regionális tudomány egy további alkotóeleme Isard kategória rendszerében, a politikai struktúrák szerepét, azok támogató, illetve gátló mechanizmusait vizsgálhatja a permakultúrák kezdeményezésekre vonatkozóan. Érdekes kutatási kérdés lehet a politikai és intézményi keretek dimenziójában, hogy az oktatás különböző szintjein megjelennek-e, és amennyiben igen, milyen módon a környezeti szempontból fenntartható mezőgazdaság gondolatai, módszereinek megismertetése, valamint, az ide kapcsolódó szakmai képzések milyen intenzitással és színvonalon képesek megvalósulni egy adott nemzetállamon belül, vagy összehasonlító elemzések formájában több területi egység vonatkozásában. Továbbá, izgalmas kutatás tárgyát képezheti a tudományos kutatások ilyen szempontú tartalmának, támogatottságának elemzése is.

A *településtudományi* szempontú vizsgálat a települési szintű hatásokat és sajátosságokat ragadja meg. A településeket a permakultúra befogadásának és elterjedésének lokális jellemzői alapján differenciálhatja, többek között azt elemezve, hogy a helyi sajátosságok (a lakosság demográfiai jellemzői, a település gazdasági helyzete, földrajzi elhelyezkedése, a helyi társadalom kohéziója stb.) miként befolyásolhatják ennek az innovációnak a szélesebb körű elterjedését. A permakultúra lehetséges vizsgálati irányait, szempontjait a regionális tudományban a következő táblázat foglalja össze.

1. táblázat: A permakultúra vizsgálati lehetőségei a regionális tudományban

A regionális tudomány alkotóelemei, Isard (1975)	Javasolt témakörök a permakultúrák gazdálkodás vizsgálatára vonatkozóan
Földrajztudomány	- Fenntarthatóság és ökológiai hatások - A permakultúra által okozott környezeti változások - A táj képének átalakulási folyamatai
Közgazdaságtudomány	A permakultúra hatása a helyi gazdaságra A helyi élelmiszertermelés és -fogyasztás átalakulása, bővülése Helyi munkalehetőségek teremtése.
Szociológia tudomány	Szociális és kulturális tényezők A helyi közösségek együttműködése Tudásmegosztás A permakultúra által inspirált új mezőgazdasági módszerek alkalmazása, azok elfogadása, térbeli terjedése. A helyi kultúrák és hagyományok megőrzése
Politika és államtudományok	Politikai és intézményi keretek Politikai struktúrák szerepe, támogató, illetve gátló mechanizmusai a permakultúrák kezdeményezésekben

	Az oktatás által közvetített szemlélet Képzési lehetőségek Tudományos kutatások tartalma és támogatottsága
Településtudomány	Települési szintű hatások és sajátosságok Települések összehasonlítása a permakultúra lokális jellemzői alapján, Az innovációk befogadása települési viszonylatban

Forrás: Isard (1975) és Lengyel & Rechnitzer (2004) alapján saját kiegészítés

Összefoglalva láthatjuk, hogy a permakultúra mint innováció sokkal szélesebb körű, több tudományterületet átfogó vizsgálat témája lehet, mint csupán a mezőgazdaság, vagy az agroökológia, érdemes tehát ezeket tovább gondolni, és értékes, új ismeretekkel gyarapítani a regionális tudományt.

5. Összegzés és konklúzió

Az éghajlatváltozásnak a hagyományos mezőgazdaságra gyakorolt hatása fontos kérdéseket vet fel. A tiszta, vegyszermentes élelmiszerek iránti igény nemcsak a vidéki területeken, hanem a városi területeken is megnőtt. A tanulmányban tárgyalt permakultúra, mint természetalapú gazdálkodási forma, melynek tartalma a hazai értelmezés szerint túlmutat a mezőgazdasági, kertgazdálkodási spektusokon, lehetőséget nyújthat ezen igények kielégítésére, valamint a közösségi részvétel elősegítésére. Abból adódóan, hogy szemlélete kis kertekben, nagy gazdaságokban, városi és vidéki területeken egyaránt értelmezhető, kiemelt figyelmet érdemel. Magyarországon a permakultúra elveinek megjelenése az 1990-es évekre nyúlik vissza, de 2010 után vált népszerűbbé, ami több tényezőnek tulajdonítható. A gazdálkodók hazánkban is egyre szélsőségesebb körülményekkel szembesülnek az élelmiszertermelés során, és egyre több háztartás ismeri fel az élelmiszer-önellátás fontosságát is, bár tömegesnek még nem mondható az alkalmazás. Nagyon sok jó példával találkozunk, számos kezdeményezés született az egyéni vagy közösségi élelmiszer-önellátás és -csere támogatására, nagy kérdés azonban a jövőre nézve, hogy ezeket miként lehet tértudományi szempontból is értékelni, szabályszerűségeket felfedezni a folyamatban és leírni. Erre vonatkozóan jelen tanulmány is fogalmazott meg néhány javaslatot. Amint láhattuk, a regionális tudomány tárgykörében számtalan vizsgálható téma merül fel ennek kapcsán, érdemes nyitni irányukba a jövőben.

Felhasznált irodalom

- Balázs B., Balogh L. & Réthy K. (2020). *Az agroökológia magyarországi helyzetének és szereplőinek feltérképezése (2019-2020)*. Védjegylet, Budapest, p. 62., pp. 6–9.
- Balázs B., Balogh L. & Réthy K. (2021). Merre tovább agroökológia?: Az agroökológia magyarországi helyzete, szereplői és a fejlődési irányai. *Fordulat: Társadalomelméleti Folyóirat* 14(29), 243-267. URL: <http://real.mtak.hu/id/eprint/157426>

- Centeri, C., Saláta, D., Szilágyi, A., Orosz, G. Czóbel, S., Grónás, V., Gyulai, F., Kovács, E., Pető, Á., Skutai, J., Biró, Zs. & Malatinszky, Á. (2021). Selected Good Practices in the Hungarian Agricultural Heritage. *Sustainability* 13(12):6676. DOI: 10.3390/su13126676
- Ferguson, R. S. & Lovell, S. T. (2014). Permaculture for agroecology: design, movement, practice, and worldview. A review. *Agronomy for Sustainable Development* 34(2), 251-274. DOI: 10.1007/s13593-013-0181-6
- Ferguson, R. S. & Lovell, S. T. (2015). Grassroots engagement with transition to sustainability: Diversity and modes of participation in the international permaculture movement. *Ecology and Society* 20(4), DOI: 10.5751/ES-08048-200439
- Gál I., Szalai M. Z., Divéky-Ertsey A. & Pusztai P. (2022). Permakultúra és ökológiai gazdálkodás jelentése és oktatása a MATÉ-n. In Bujdosó, Z. (szerk.) XVIII. Nemzetközi Tudományos Napok: A „zöld megállapodás” – Kihívások és lehetőségek. Előadások és posztterek összefoglalói. Gyöngyös, Magyarország: Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Károly Róbert Campus. 156 p. pp. 54-54., 1 p.
- Gambiza. (2019). Permaculture: Challenges and benefits in improving rural livelihoods in South Africa and Zimbabwe. *Sustainability* 11(8), 2219. DOI: 10.3390/su11082219
- Holmgren, D. (2011). Chapter 2: 'The Long View' In Dawborn, K., & Smith, K. (eds.). *Permaculture Pioneers: Stories from the new frontier*. Hepburn: Melliadora Publishing.
- Isard W. (1975). *An Introduction to Regional Science*. Prentice-Hall, 506 p.
- Kézai P. & Konczosné Szombathelyi M. (2021). A rurális innováció európai és hazai mintái. *Tér-Gazdaság-Ember* 9 (1), 51-75. <http://hdl.handle.net/11155/2416>
- Lengyel I. & Rechnitzer J. (2004). Regionális gazdaságtan. *Studia Regionum*. Ludovika Egyetemi Kiadó Nonpr. Kft. 392 o.
- Lengyel I., Nemes Nagy J., Rechnitzer J. & Varga A. (2020). „A hazai regionális tudományról: eredmények és kihívások”. *Tér és Társadalom* 34(1), 5–18. DOI: 10.17649/TET.34.1.3233.
- Maye, D. (2018). Examining Innovation for Sustainability from the Bottom Up: An Analysis of the Permaculture Community in England. *Sociologia Ruralis* 58(2), 331–350. DOI: 10.1111/soru.12141
- McLennon, E., Dari, B. Gaurav Jha, G. Sihi, D. & Kankarla, V. (2021). Regenerative agriculture and integrative permaculture for sustainable and technology driven global food production and security. *Agronomy Journal* 13. 4541–4559. DOI: 10.1002/agj2.20814
- Mollison, B. (1988). *Permaculture: A Designer's Manual*. Tagari Publications, Tyalgum.
- Molnár, M. & Fraser, D. (2020). Protecting farm animal welfare during intensification: Farmer perceptions of economic and regulatory pressures. *Animal Welfare* 29, 133–141. DOI: 10.7120/09627286.29.2.133
- Oliveira, H. & Penha-Lopes, G. (2020). Permaculture in Portugal: Social-Ecological Inventory of a Re-Ruralizing Grassroots Movement. *European Countryside* 12(1), 30-52. DOI: 10.2478/euco-2020-0002
- Orozco-Melendez, J.F. & Paneque-Gálvez, J. (2022). A role for grassroots innovation toward agroecological transitions in the Global South? Evidence from Mexico. *Ecological Economics* 201, DOI: 10.1016/j.ecolecon.2022.107582
- Packalen, M. & Bhattacharya, J. (2019). "Age and the Trying Out of New Ideas," *Journal of Human Capital*, vol 13(2), pages 341-373. DOI: 10.1086/703160
- Saggar, S., Somerville, W., Ford, R. & Sobolewska, M. (2012). The impacts of migration on social cohesion and integration. Final report to the Migration Advisory Committee, <https://www.belongnetwork.co.uk/wp-content/uploads/2019/04/social-cohesion-integration.pdf> (letöltve: 2024.11.25.)
- Somosi, S. & Számfira, G. (2020). Agriculture 4.0 in Hungary: The challenges of 4th Industrial Revolution in Hungarian agriculture within the frameworks of the Common Agricultural Policy. In Udvari B., eds., *Proceedings of the 4th Central European PhD Workshop on Technological Change and Development*. University of Szeged, Doctoral School in Economics, Szeged, 162–189.
- Szörényiné Kukorelli I. (2015). Vidéki térségeink innovációt befogadó képessége – Egy kutatás tapasztalatai. *Tér és Társadalom* 29(1), 97–115.
- Pacheco, F. A. L., Sanches Fernandes, L. F., Valle Junior, R. F., Valera, C. A., & Pissarra, T. C. T. (2018). Land degradation: Multiple environmental consequences and routes to neutrality. *Current Opinion in Environmental Science & Health* 5, 79–86. DOI: 10.1016/j.coesh.2018.07.002
- Wezel, A., Goris, M., Bruil, J., Félix, G., Peeters, A., Bàrberi, P., Bellon, S. & Migliorini, P. (2018). Challenges and Action Points to Amplify Agroecology in Europe. *Sustainability* 10(5), 1598. DOI: 10.3390/su10051598

Egyéb források

- Domingos, M. (2018). From dream to reality: Gyűrűfű, the first ecovillage in Hungary <https://ecovillages.eu/en/2018/06/21/from-dream-to-reality-gyurufu-the-first-ecovillage-in-hungary/> (letöltve: 2024.11.26.)
- Európai Bizottság (2024a). Agriculture and the Green Deal - A healthy food system for people and planet. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/agriculture-and-green-deal_en (letöltve: 2024.11.25)
- Európai Bizottság (2024b). Common Agricultural Policy (CAP) 2023-27 https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/cap-overview/cap-2023-27_en (letöltve: 2024.11.25)
- Frison, E.A. & IPES-Food. (2016). From uniformity to diversity: a paradigm shift from industrial agriculture to diversified agroecological systems. Louvain-la-Neuve (Belgium): IPES, 96 p. <https://hdl.handle.net/10568/75659> (letöltve: 2024.11.25).
- Gyurufu.net. (2024). Permakultúra [Permaculture]. <https://www.gyurufu.net/permakultura/> (letöltve: 2024.11.24).
- Krausz D. (2020). Permakultúra - Mit kell tudni róla? <https://agroforum.hu/blog/haz-taj/mit-kell-tudni-a-permakulturarol/> (letöltve: 2024.11.26.)
- Magyar Permakultúra Egyesület (2024). Mi a permakultúra? <https://permakultura.hu/rolunk/permakultura-fogalma/> (letöltve: 2024.11.26.)
- Plantura.garden (2024). What is permaculture? Definition & benefits. <https://plantura.garden/uk/gardening-tips/permaculture/what-is-permaculture> (letöltve: 2024.11.26.)
- Szabó, S. (2024). A self-sufficient garden: why permaculture is becoming increasingly fashionable in our country. <https://hellohungary.hu/en/did-you-know/a-self-sufficient-garden-why-permaculture-is-becoming-increasingly-fashionable-in-our-country> (letöltve: 2024.10.02.)

A PALÓC ÚT SZEREPE ÉS JELENLEGI HELYZETE PALÓCFÖLD VIDÉKI TURIZMUSÁBAN

¹Remenyik Bulcsú – ²Feketéné Benkó Kata – ³Szabó Lajos – ⁴Balogh Andrej – ⁵Vetró Richárd

¹egyetemi docens, Tokaj-Hegyalja Egyetem; remenyik.bulcsu@unithe.hu; ORCID: 0000-0002-7267-5280

²PhD-hallgató, Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem; dr.feketene.benko.kata@phd.uni-szie.hu; ORCID: 0000-0002-5780-4179

³egyetemi tanár, Budapesti Corvinus Egyetem; lajos.szabo2@uni-corvinus.hu; ORCID: 0000-0002-3136-7580

⁴PhD-hallgató, Magyar Agrár és Élettudományi Egyetem; andrej.balogh@gmail.com; ORCID: 0000-0003-0309-042X

⁵PhD-hallgató, Magyar Agrár és Élettudományi Egyetem; richard.vetro@webmail.hu; ORCID: 0000-0001-8183-3570

DOI: 10.15170/terinno.2024.17.02.05

Absztrakt: A 19. és a 20. században az élő hagyomány alapján a palócnak tartott szűkebb csoport nyelvjárásával, kultúrájával hasonlóságot mutató táj környezetére egyre inkább alkalmazták a palóc kifejezést. A Palócföldön élőket nyugati-, közép-, és keleti palócokként tartották számon. Kutatási kérdésként a következőt fogalmaztuk meg: Van-e különbség a demográfiailag eltérő csoportok turisztikai igénye között? Autentikussá váltak-e a tematikus út egyes attrakciói?

A Palóc út ismertségével és szálláshelyeivel kapcsolatban felmérést végeztünk Nógrád vármegye északi részén 180 helyi lakos megkérdezésével. A turisták által igénybe vett falusi szálláshelyeken az idilli, autentikus környezet egyértelműen a legfontosabb adottság, a válaszadóknak közel a fele választ a környezet alapján falusi szálláshelyet. A falusi szálláshely kiválasztása során az ár-érték arány, az elhelyezkedés és a megközelíthetőség került az első három helyre, de fontosnak tartották a külső megjelenést is. Nehéz egyértelműen megállapítani, hogy a vendégek többsége a modern vendégházat vagy az autentikus parasztházat részesítik-e előnyben. Ezt bizonyítja, hogy a piacon mindkét típusú szálláshelyből magas számban találunk kiadott vendégházat. Annak ellenére, hogy a koronavírus-járvány miatt a biztonsági tényező felértékelődött az utazások során, a kérdőív kitöltőinek több mint egyharmada számára kevésbé számított a biztonság. Továbbá felmérésre került a megkérdezettek körében a palóc gasztronómia és népszokások ismerete és az igénybe vehető szolgáltatások osztályozása is.

Kulcsszavak: falusi turizmus, Palócföld, Palóc út

THE ROLE AND CURRENT POSITION OF THE PALÓC ROUTE IN THE RURAL TOURISM OF PALÓCFÖLD

Abstract: In the 19th and 20th centuries, based on living tradition, the term Palóc was increasingly applied to the environment of the landscape showing similarities with the dialect and culture of the narrower group considered to be Palócs. The people living in Palócföld were considered as Western, Central and Eastern Palócs. During our research, we were curious to what extent the Palóc route built from Eger to Felvidék was able to integrate the people living in the previously divided area from a tourist point of view. We formulated the following research question: Is there a difference between the tourism needs of demographically different groups? Have some attractions on the thematic route become authentic?

Regarding the popularity of Palóc út and its accommodations, we conducted a survey of 180 local residents in the northern part of Nógrád county. The idyllic, authentic environment is clearly the most important feature of the rural accommodation used by tourists, nearly half of the respondents choose rural accommodation based on the environment. When choosing the rural accommodation, the price-value ratio, location and accessibility were in the top three places, but the external appearance was also considered important. It is difficult to clearly determine whether the majority of guests prefer the modern guest house or the authentic farmhouse. This is proven by the fact that there are a large number of rented guesthouses of both types of accommodation on the market. Despite the increased value of the safety factor during travel due to the coronavirus epidemic, safety was less important to more than a third of those who completed the questionnaire. In addition, a survey was conducted among those interviewed about the knowledge of Palóc gastronomy and folk customs and the classification of available services.

Keywords: *village tourism, Palócföld, Palóc route*

Bevezetés

A falusi turizmus jelentősége, hogy a látogató számára a vidéki élmény teljességét, idilliségét nyújtja, az általános és egyedi elemek kellően strukturált, a természetességen és a tradíciókon alapuló diverzifikált kínálatát jelenti (Molnár & Remenyik 2017).

A gazdasági, társadalmi és kulturális hatások között kiemelkedik a fenntarthatóság kérdése, ugyanis a falusi turizmus egyensúlyt teremt a turizmusgazdaság, a környezet, a helyi közösség érdekei között. Minőségi élményeket nyújt a látogatók számára miközben javítja a helyi közösség életminőségét és megóvjaa a környezetet is. A falu összefogása révén lehetővé teszi, hogy a turizmus alapját képező természeti, társadalmi és gazdasági erőforrások folyamatosan rendelkezésre álljanak a látogatói élmény jelenlegi és jövőbeni biztosítása céljából.

A turistaszám növekedésének a következtében a kulturális- és természeti erőforrások védelmének az igénye fokozódik. Újjáélednek a helyi művészetek, a kézművesség, a kulturális események és a helyi építészeti jelleg vonásai. A kulturális- és természeti erőforrások fokozott igénybevétele mellett a legnagyobb problémát a helyi kultúra kommercializációja jelenti.

A falusi turizmus társadalmi-kulturális hatásairól elmondható, hogy átfogó jelentősége ma már nem a turizmus választék bővítő kínálatában, néhány ezer család jövedelemkiegészítő tevékenységében rejlik, hanem abban az új szervezési és együttműködési mintateremtő folyamatban, ami az emberi és társadalmi tőke mozgósításában, hálózatszervezésben mérhető, és amelyen keresztül a vidékfejlesztéshez szükséges értékeket gyorsabban, sikeresebben fogadják be a helyi társadalomban. A jövő nagy kérdése, hogy ez a fenntartható turisztikai termék mennyire tud majd hozzájárulni a turisták felelős gondolkodásának a kialakításához, és hogyan tud majd minőségi szolgáltatásokat nyújtani a diverzifikált célcsoportok számára. Kutatási kérdésként a következőt fogalmaztuk meg: Van-e különbség a demográfiailag eltérő csoportok turisztikai igénye között? Autentikussá váltak-e a tematikus út egyes attrakciói?

1. Szakirodalmi összegzés

A palócság nemzetünk egyik legnagyobb néprajzi csoportjának mondható. Maga a név a magyarban szláv eredetű, de az eltérő nézeteket megvizsgálva, több néptől is bekerülhetett nyelvünkbe (Kovács 2003). A népcsoport eredetére számos feltételezés létezik, etimológiájának terjedelmes irodalma van (Pálos 2015).

A tulajdonságok is nagyon eltérőek, amikkel felruházták a szóban forgó népet. Bakó F. szerint egy időben a latrunculi névvel is illették a palócokat, ami haramiát jelent. E jellemzőt teljesen megcáfolja a következő állítás, miszerint a palócság „dolgos, józan gondolkodású, természetes eszű, becsületes, önérzetes, rátartó, szavatartó, törvénytisztelő” nép (Bakó 1989). Korunkban a palócság átmeneti csoportnak számít, nagyrészt a magyar, kisebb részt a szláv kultúra tulajdonságainak örököse (Kovács 2015).

A területi kiterjedés lehatárolásánál is nehézségek adódhatnak, határait még a néprajztudomány sem tudta pontosa meghatározni, ami egyértelmű, hisz eredet alapján is

nehéz pontosítani, tulajdonképpen kik is tartozhatnak ebbe a népcsoportba. Valamint az sem elhanyagolandó tényező, hogy Palócföld, mint igazgatási egység egyébként sosem létezett.

Bakó F. kutatása alapján a palóc táj a magyarság lakta területek északi sávja, az Északi Kárpátok és a Magyar - középhegység régióját magába foglaló Felföld déli része (Bakó 1989). Felmerülhet helyileg a besenyő-palóc azonosság lehetősége is, hisz a XVIII. században besenyők lakták a Mátra vidéket.

A XIX. század elejétől kutatók kibővítették a fogalmat, miszerint a Palócföld helyett helyesebb a Felföld megjelölést használni. A palócok léte, hírneve Mikszáth Kálmán „A jó palócok” című novellája révén került be a köztudatba. Innentől kezdték Hont és Bars megyét is a palóc lakta területekhez, azaz a Borsod, Heves, Gömör, Nógrád megye térségei mellett, a Mátra északi lejtőitől körülbelül a Rima és a Sajó völgyéig, s a Bükk hegységtől nyugatra az Ipoly lapályáig terjedő részekhez sorolni. A lexikon is e részeket tekinti mérvadónak, de fiktív tájfogalomként kezeli, „amellyel Hont, Nógrád, Heves, Borsod, Gömör történeti megyék földjét”, palóc jellegűnek tekinthető népesség lakhelyét jelöli (Ortutay 1981).

Sokan viszont azon a közös véleményen vannak, hogy a Palócföld központjának a Mátra és környezete tekintendő, bár kiterjedése nyelvészeti, néprajzi, helytörténeti közlemények alapján kisebb vagy akár nagyobb területet is felölelhet. Nógrád megyében, Karancsalja még figyelmet érdemlő vidék.

A XIX – XX. század folyamán az élő hagyomány alapján a palócnak tartott szűkebb csoport nyelvjárásával, kultúrájával hasonlóságot mutató táj környezetére egyre nagyobb határok között alkalmazták már a palóc megnevezést. Így például „Nyugati palóc”-nak minősítették az Ipolytól nyugatra eső terület északi részét a Vágig, a Karancs vidékén és a Felső -Zagyva medencében élő népek településeit összefoglalóan, „Középpalócnak”, a Mátra mögötti, a Hernádig keletre eső területeket „Keleti palócként” kezelték (Zsédőné 2005).

Különböző ünnepnapokhoz kötődve mutatják be a palócok tradícióit, gazdag népművészetüket, amelyeket nemzedékek egymás utáni sora alakított ki (Jenkey 1996). Részben ezekhez, a hagyományokhoz kötődnek a később általunk taglalt, napjainkban is megrendezésre kerülő programok.

- A téli, tavaszi ünnepkör jóval gazdagabbnak tekinthető az őszinél és a nyárinál (Kabódi 2005).
- A legények karácsony előtt betlehemes játékaikkal lepték meg a házak lakóit.
- A lányok is nagyon várták különböző szerelmi jóslatok miatt az ünnep közeledtét, mivel a Luca napjára készített szék segítségével tudhatták meg, hogy a sors kit is szemelt ki nekik párul.
- Étkezéssel kapcsolatos hagyományokat is betartottak, ilyen volt például a lencse fogyasztása, a szárnyas hús elkerülése újévkor a pénzügyi hiány kiküszöbölése végett.
- Februárban, farsang tájékán tartották a disznóöléseket, - torokat, lakodalmakat, egyéb mulatságokat.
- A tavaszi ünnepkörhöz kapcsolódott a barkaszentelő, amitől liba bőséget vártak a házaknál, ekkor tartották a villőzést, és a kiszehordást, melyektől a betegségek, valamint az ártó szellemek távolmaradását remélték az emberek.

- Ma is élő hagyománynak számít sok településen a húsvét hétfői öntözéses locsolkodás.
- Májusban a lányok májfát, virágkosarat kaptak a legényektől. Jellemző volt még ilyenkor, hogy a betegségek ellen sátorfüvet, a bő termésért zöld gally veteményesbe szúrását alkalmazták palóc honokban (www.palocfold.hu).

A nyári, őszi szokásokhoz csak a Szent Iván – napi tűzgyújtás és tűzugrás hagyományát, valamint pár ősi pásztorünnepet, mindenszentekkel kapcsolatos eseményt jegyezték fel.

Az étellel összefüggő egyéb jeles eseményeknek is széles a skálája. A születéshez, párválasztáshoz, eljegyzésekhez, lakodalmakhoz, temetésekhez kötődő hosszú ceremóniák mutathatnak kisebb nagyobb eltérést a más és más népek szokásaitól, de mindenkinek fontos tradícióknak számítanak. Egy részüket hagyományőrző társaságok próbálják életben tartani. (www.palocut.hu)

A hagyományok ismerete és tisztelete nélkül egyetlen nép kultúrája sem lehet teljes. Nem szabadna kevesebb figyelmet szentelnünk a hagyományok ápolásának, nemzeti kincseink őrzésének, továbbadásának. A hagyományőrzésnek sokféle formája van. Többnyire népcsoportok, lakóközösségek adják át nemzedékről nemzedékre a felgyűlt tapasztalatokat, akár a turistáknak is, ha érdeklődnek utána (Raffai 2014).

Észak – Magyarország komoly palóc hagyományokkal rendelkezik. Azzal a céllal alakította Bózsári József elnök a Palóc utat, hogy fennmaradhasson a szellemi kultúra, ismertté váljanak azok a falvak, települések, ahol még próbálják megőrizni értékeiket (Puczkó & Rátz 2000). A tematikus út mentén a kínálati elemek többnyire szétszórtnak találhatók, ezért jött létre 2005-ben a Palóc Út Egyesület, hogy a palóc települések közös, mégis különálló értékeit „csokorba kötve”, együtt mutathassa be. A húsz éve hallható kifejezésen nem egyszerű klasszikus útvonalat kell érteni. Ha mellérendeljük a „hagyományőrző utak” kifejezést is, mindjárt egyértelműbbé válik, hogy Palócföld városait, falvait összekötő úthálózatról van szó, amely láncra fűzi a térség tárgyi értékeit, program lehetőségeit.

A látnivalók és a programok java része a falvak lakóinak összefogásából jött létre azért, hogy hírül adják, hogyan éltek, dolgoztak, ünnepeltek valamikor. A Palóc út komplex látogatóbarát fejlesztése egy 2008-as Regionális Operatív Program pályázat, valamint a Magyarország– Szlovákia határon átnyúló együttműködési program (2007–2013) keretében valósul meg. Megszületett az internetes honlap (www.palocut.hu), a táblarendszer (tájjellegű, fából faragott díszítésekkel), létrejött a Népművészeti Ház és a Palóc Út Információs Központ Mátraderecskén. Parádon, a volt Tűzoltószertárban Asztalos Johák fafaragó művész kiállítása lelt otthonra. Turistavonzó létesítmények sora született: Parádon Palóc Ház és Tájház; Recskén képzési központ és palócföldi főkötők kiállítóháza létesült. Palóc Grafikai Műhely és Múzeum nyílt Pásztón, Hunnia Csipkemúzeum és Csipkeközpont Terényben; Palóc látványkonyha és téli-nyári foglalkoztató Szarvaskőn; megújult a Radics Kúria Hevesen.

Az egyesület Salgótarjánban saját irodát, titkárságot tart fenn, kiadványokat, igényes szórólapokat ad ki, azonban sajnos az éves eseménynaptár összeállításánál vannak még hiányosságok. Szlovákiai palóc területekkel együtt bemutatkoztak az Utazás Kiállításokon, a Palóc Út katalógusban. További megvalósult vagy tervezett fejlesztések: Kalondai Palóc

Múzeum és „csináld magad” alkotóműhely Rimócon, hagyományőrző galériák és kézműves házak Kozárdon, Recsken, Sirokon és Kazáron jelzik a tematikus út életképességét. A tervek szerint a Palóc Út Kulturális Hagyományőrző Turisztikai Klaszterré alakul, amelynek céljai között szerepel például „palóc web áruház” létrehozása (hagyományos kézműves termékek online értékesítése), a Turisztikai Desztinációs Menedzsmentekhez való csatlakozás, turisztikai programcsomagok létrehozása és értékesítése szerepel.

A falusi turizmus s egyben e tematikus út eszméje is az, hogy a meglévő szellemi kultúrát meg kell őrizni, fel kell eleveníteni. Népdalok, népszokások, viccek, legendák, népi játékok, hagyományőrző együttesek, néprajz, kézművesség, építészet már adott elemek. Ezek mellé társulnak még a ritkaságnak számító alternatív programlehetőségek, melyek által a Palóc Úton járva megelevenedik előttünk az élő hagyomány.

A kínálati elemek fejlesztésével a palóc kultúra jelenleginél hangsúlyosabb jelenhetne meg a megyék turisztikai kínálatában. Hisz a néprajzi értékek mellett még számtalan élmény várja itt az utazót: természetvédelmi területek, hegycsúcsok, csodás tavak, jelzett túraútvonalak, tanösvények, borvidékek, klimatikus gyógyhelyek, múzeumok, középkori várak, kastélyok, templomok, gyógyfürdők, búcsújáró helyek. Mind felejthetetlen élményt tudnak nyújtani, bármely korosztálynak.

A közel negyven település szervezett rendezvényeiken idézi fel hagyományait, ünnepeiket. Az érdeklődőket kulináris élvezetekkel várják a vendégszerető helybeliek, akik szülőföldjük a „Palóccország” iránti szeretetükből, valamint a más falvakkal való összefogásuknak köszönhetően próbálják felvonultatni népművészetüket, tárgyi értékeiket, programjaikat.

2. Vizsgálati módszerek

A vizsgálati módszerek között primer és szekunder kutatásokat is végeztünk. A szekunder kutatások során feldolgoztuk a Nógrád vármegyei könyvtárban található szakirodalmat és egyéb forrásokat.

A primer kutatást 2024. tavaszi hónapjaiban online végeztük a TDM szervezet által fenntartott közösségi oldalakat felhasználva. Kérdőbiztosok segítségével a kérdőívet a helyi lakosok körében is kitöltöttük. A vizsgálati populációhoz azok az X, Y és Z generációs megkérdezettek tartoztak, akik a Palócföldön élnek és palócnak is vallották magukat. A helyi TDM vezető Kelecsényi Péter segítségével összeállított névsor alapján jutottunk el a válaszadókhoz. A válaszadási arány 70%-os volt, a maradék harminc százalék inkább a kérdőbiztosok kérdéseit utasította vissza. A 180 fő válaszadóból 70%-ra tehető a női válaszolók száma. Az életkor megoszlását tekintve a válaszadók háromnegyede a 19-39 évesek közül került ki. A maradék 35% a 40-59 éves, valamint a 60 év feletti korosztály között oszlik meg. Egyharmadának legmagasabb iskolai végzettsége középfokú, egyhatoda végzett valamilyen felsőfokú szakképesítésben, 30%-a szerzett főiskolai/ egyetemi diplomát. A fennmaradó szegmens megoszlik az alap-, illetve középszintű oktatásban végzettek között. A megkérdezettek 40%-a alkalmazotti jogviszonyban áll, egyharmada még tanul, 10%-a háztartásbeli, de kérdéseinkre néhány nyugdíjas, vezető tisztségviselő, illetve munkanélküli is

válaszolt. A felmérés korlátai közé tartozott, hogy többen azt választották, hogy magukat nem tartják palócnak.

A kérdőív alacsony megbízhatósága miatt: "A válaszadók 30%-a látogatott már el a kulturális út településeinek rendezvényére" kiemelnénk, hogy kutatásunk az alacsony megbízhatóság miatt általánosításra nem alkalmas, de feltáró elemzésként alkalmazható, ami jövőbeli kutatások kiindulópontja lehet. Kutatási kérdésként a következőt fogalmaztuk meg: Van-e különbség a demográfiailag eltérő csoportok turisztikai igénye között?

3. Eredmények

Az első kérdésünknel arra kérdeztünk rá, kit választanak az utazásaikra kísérőül, közel azonos számban választották barátaikat, illetve keltek útra a családdal, vitték gyermekeiket is. Volt, aki változatos társaságot keres, az több válasz lehetőséget is magáénak érzett. A válaszadók egyharmada párjával szeret utazni, a megkérdezettek közül munkatársai társaságát munkaidőn kívül úgy látszik senki sem szereti, egyedül is csak nagyon kevesen utaznak.

Arra a kérdésünkre, hogy utazás előtt honnan szoktak tájékozódni, meglepő válaszok születtek.

A válaszadók több mint 73 %-a utazása előtt internet elé ül, és általában az adott település honlapját nézi meg, vagy a Google általános kereső segítségével, a terkep24.hu, utazzitthon.hu, vendegvaro.hu, utvonaltervezo.hu honlapokról tájékozódik. A megkérdezettek 40%-ának fontos az ismerőse ajánlása, tapasztalata, szívesen keresik fel ezeket, a helyeket ők is.

Közel ugyanennyien lapozgatnak különböző ingyenes kiadványokat, prospektusokat. A megkérdezettek egyharmada útikönyvet is olvas, néhányan rendezvénynaptár után is érdeklődnek, illetve adódik olyan utazó is, aki mindenféle tájékozódás nélkül csak úgy nekivág útjának.

Következő kérdésünknel azt mértük fel, mennyire ismert kérdőív alanyaink körében a Palóc Út, mint tematikus út. Pozitívan érintett bennünket, hogy a válaszadók 10%-a tartozott csak abba a szegmensbe, aki teljesen elzárkózott, és egyáltalán nem érdekelte a Palóc út, viszont 27%-uknak felkeltette érdeklődését. A válaszadók 20%-a hallott már a palóc téma köré kialakított tematikus útról, de nem kereste fel eddig egyik települést sem. 13%-uk látogatta már meg a szóban forgó településeket, de még nem vett részt egyetlen szervezett programjukon sem.

Akik nem vettek részt egyáltalán ilyen rendezvényeken okként azt jelölték meg főként, hogy ott tartózkodásuk rövid volt, s éppen akkor nem volt semmi program, vagy nem találtak számukra vonzó programot.

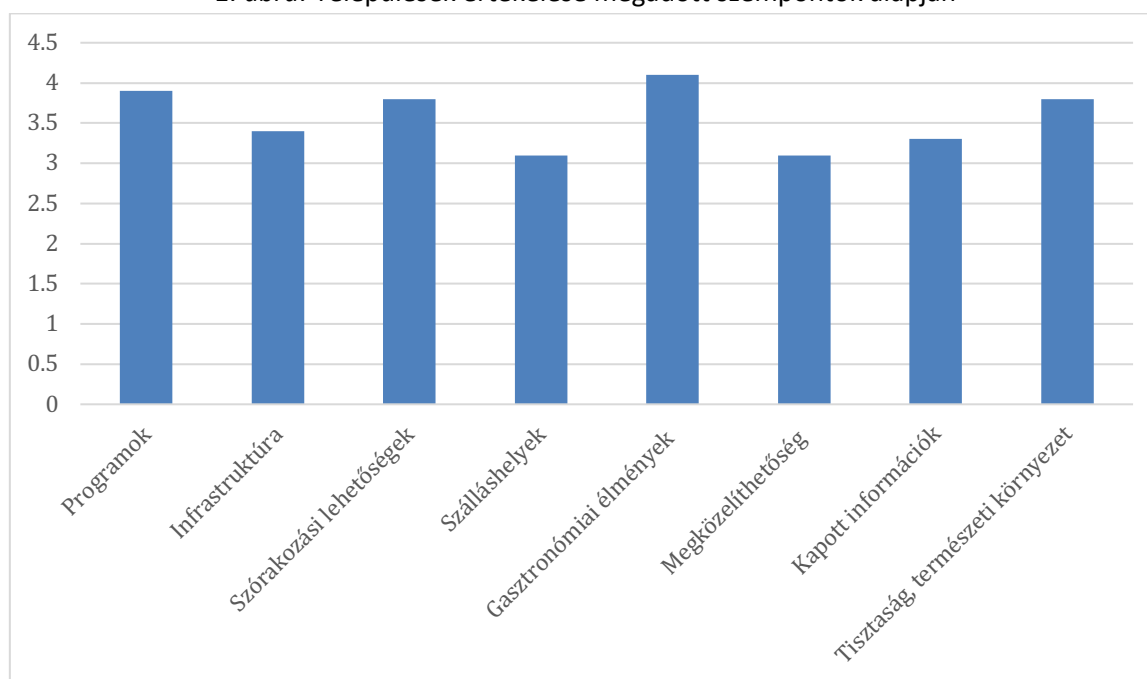
A megkérdezetteknek, akik már voltak a Palóc Út bármely településén, különböző szempontok alapján kellett értékelniük, hogy érezték magukat, s milyen egytől ötig érdemjegyeket adnának, ha osztályozniuk kellene. Az egyes jelölte a legrosszabb, ötös a legjobb értéket. A kapott értékeket összegeztük, melyből a következő szempontokra az alábbi átlag jegyek születtek:

Szervezettség tekintetében a programok színvonala, akárcsak a kapott kulináris élmények a résztvevők értékelése alapján közel 4-es átlagot kapott. A kiegészítő szórakozási lehetőségek körét, valamint a természeti környezet állapotát 3,8 – ra értékelték.

Több napos rendezvények esetében, akik végig szerettek volna maradni a rendezvényeken, néhol kifogásolható volt a rendelkezésre álló szálláshelyek száma, illetve színvonala. Ezt a szempontot hármásra értékelték. Az infrastruktúra tekintetében néhányan hiányolták a településeken belüli utak jobb állapotát, az eligazítás meglétét (például táblák segítségével), alapvető szükségletek elvégzésére kialakított létesítmények meglétét (például illemhelyiségek).

A megközelítés se lehetséges bármely közlekedési eszközzel. Némely településre például csak autóval lehet eljutni, vasúti vonal kiépítve nincs, autóbuszok csak ritkán járnak, ráadásul közvetlen járatokat se minden településre indítanak, átszállások szükségesek (1. ábra).

1. ábra: Települések értékelése megadott szempontok alapján

Forrás: saját kutatás

A többség tervezi, hogy visszatér későbbiekben is az általa már megismert településekre s ismerőseinek is, javasolja ugyanezt. Érvként csak annyit hoztak fel, hogy jól érezték magukat, barátságos emberekkel találkozhattak ott is. A rendezvények zöme friss levegőn, zöld környezetben zajlik, nem hétköznapi lehetőségekben lehet részük, új ízeket is megtapasztalhatnak. Mindemellett megéri kisebb településeket is felkeresni, mert rendezvényeiken kívül rádöbbenhetünk, hogy milyen sok természeti szépséget, kikapcsolódási lehetőséget rejtenek magukban, illetve környezetükben.

A megkérdezettek (180 fő) kétharmada falusi vendégfogadóban szállt meg, számukra az idilli környezet jelentette a legfontosabb adottságot. Ez azt mutatja, hogy a válaszadók számára a falusi turizmusban elérhető autentikus miliő elengedhetetlen. A különleges

látnivaló és a természetes víz iránti igény megközelítőleg egyformán magas elvárás a turisták részéről. A tervezett vállalkozás esetében mindkettő adott: hazánk egyetlen működő szélmalma és egy nagy kiterjedésű tórendszer található a szálláshely közelében.

A magas színvonalú infrastruktúra és a faluház pedig határozottan a legkevésbé fontos számukra, ami a falusi turizmus tekintetében szintén érthető: az infrastruktúra szintje háttérbe szorul, éppen az előbb említett autentikus hangulat miatt, míg a faluház szembe megy azzal a tendenciával, hogy a falusi turizmusban résztvevők szeretik aktívan megismerni a vidéki szokásokat, azaz nem csak pl. kiállítást szeretnének nézni hagyományos falusi eszközökről. A gyógyvíz iránti kereslet megosztó, de jellemzően nem fontos a turisták számára a falusi turizmusban. Ennél a kérdésnél ugyancsak adhattak szabadon is választ a kitöltők. Ezzel a lehetőséggel csak egy válaszadó élt, számára fontos, hogy a település (kistérség) az Országos Kéktúra vonalán helyezkedjen el. Ez erősíti a tényt, hogy a falusi turisztikai szolgáltatásokat kereső turisták igénylik az aktív időtöltést.

A falusi szálláshely kiválasztásánál azért került az ár-érték arány, az elhelyezkedés és a megközelíthetőség az első három helyre, mert ezek alapvető kritériumok az utazások során a turisták számára, és a falusi turizmusban résztvevők sem tesznek különbséget: a kérdőív kitöltőinek több, mint egyharmada ezt a három szempontot tartja a legfontosabbnak falusi szálláshely kiválasztása során. Ezeket viszont szorosan követi a külső megjelenés fontossága.

Tapasztalatok szerint nehéz egyértelműen megállapítani, hogy a vendégek többsége a modern vendégházat vagy az autentikus parasztházat részesíti előnyben. Ezt bizonyítja, hogy a piacon mindkét típusú szálláshelyből magas számban vannak házak. Annak ellenére, hogy a koronavírus-járvány miatt a biztonsági tényező felértékelődött az utazások során, a kérdőív kitöltőinek több, mint egyharmada számára a legkevésbé számít a biztonság. Véleményünk szerint ez azért van, mert a többi felsorolt szempont felülír bármit, hiszen a turisták számára az a legfontosabb, hogy a kifizetett összegért milyen színvonalú szolgáltatást kapnak, ezek mellett háttérbe szorul a biztonsági faktor.

Három szempont szerinti kategóriát különböztetünk meg a felszereltségre vonatkozó fontossági sorrendben: higiénia (szobánként fürdőszoba), kényelem (WiFi, parkoló az udvaron), gasztrokultúra (szabadtéri sütési, főzési lehetőség). A parkoló kapcsán kiemelnénk, hogy a kérdőív egyik kérdése arra irányul, milyen közlekedési eszközzel járnak általában üdülni a kitöltők, ha falusi turizmusban vesznek részt. A válaszadók 84%-a személygépkocsival jár, tehát a jelenlegi kérdésnél egyértelmű ok áll az eredmény mögött. A televízió a legkevésbé fontos a turisták számára, sem a szobájukban, sem a közösségi helyiségben nem igénylik.

Összességében megállapítható, hogy a falusi turizmus iránt érdeklődő turisták számára fontos az a felszereltség, ami vélelmezhetően a saját otthonukban is megtalálható, és ezek mellett kikapcsolódás céljából olyan tevékenységet szeretnek űzni a falusi szálláshelyen, ami nem minden nap elérhető számukra.

Az ellátásra vonatkozó kérdésnél a kitöltők három válaszlehetőség közül dönthették el, melyiket részesítik előnyben:

1. Ellátás nélküli (de alapvető konyhai felszerelés szükséges);
2. Ellátás a szálláshelyen a szállásadó által;

3. Helyi vendéglátóhelyek látogatása.

A kitöltők közül pontosan ugyanannyian részesítik előnyben az ellátás nélküli, de alapvető konyhai felszereléssel berendezett falusi szálláshelyet, mint a szállásadó általi ellátást (a százalékos eltérés a tizedesjegyek miatt történt). A helyi vendéglátóhelyeket ugyan kissé kevesebben látogatják üdülésük során, de jelentős azok száma is, akik szívesen kóstolják meg a helyi ízeket a szálláshelyükön kívül. Ez az adat is jól példázza, hogy a falusi turizmus fontos szerepet játszik a helyiek foglalkoztatásában, hozzájárulva az adott település vagy kistérség gazdasági erejéhez.

Az eredmény alapján azt látjuk, a falusi turizmusban résztvevők (180 fő) kétharmadának fontos, hogy a helyi vagy regionális ízeket megkóstolhassa. Az ételek elkészítését a helyiekre (szállásadó vagy vendéglátóhelyet működtető) bízzák a vendégek, értelemszerűen azért, mert a hagyományos recepteket ők tudják igazán jól elkészíteni. A korábbi kérdések eredményeit alátámasztja a falusi szálláshely területén elérhető szolgáltatásokkal kapcsolatos válaszok sorrendje: a vendégek számára fontos a kényelem a szálláshelyen. Ahogy láthattuk, a legfontosabb motiváció a falusi turizmusban való részvételre a pihenés és a hobbi. Ennél a kérdésnél viszont látható, hogy a pihenés még inkább felértékelődik, hiszen a kitöltők egyötödének a szabadtéri medence, a szauna és a dézsa a legfontosabb.

Napjainkban egyre nagyobb népszerűségnek örvend a dézsa (külföldön régebbi hagyománya van), ami véleményünk szerint a minimalista stílusával járul hozzá a falusi hangulathoz. A következő a rangsorban a helyi vagy regionális receptek elkészítése, ami ugyancsak összefüggésben van a korábbi tapasztalattal: a vendégek számára a falusi turizmustól elvárt komplex élmény része a gasztronómiai újdonság. A sorrend utolsó helyein szerepelnek az igazi falusi étellel kapcsolatos szolgáltatások. Úgy gondoljuk, ez nem jelenti azt, hogy a kitöltők részéről kevésbé van igény ezekre a szolgáltatásokra, de az elmúlt időszakban fokozódik a wellness szolgáltatások iránti kereslet a falusi turizmusban. A disznóvágás iránt mutatkozik a legalacsonyabb kereslet. Véleményünk szerint azért, mert ezt a szolgáltatást a létszám miatt döntően baráti társaságok veszik igénybe, illetve ez egy szezonális szolgáltatás.

A következő kérdés a vidéki turizmus egészében elérhető szolgáltatásokra vonatkozott. Itt kiemeljük az erdei túra jelentőségét: a kitöltők 36%-a számára számít, hogy kirándulhasson, ha falusi turizmusban vesz részt, de ez nem csak ennél a kérdésnél derült ki. A kérdőív több másik kérdésénél megjelölték egyéb válaszlehetőségként az erdei túrát, pl. motivációként. Ennél a kérdésnél a többi válaszlehetőség nagyjából egyformán fontos a válaszadóknak, csupán néhány jelölés döntött a sorrendről. Az utolsó helyen szerepel a vadászat, ami várható eredmény volt, hiszen a hobbivadászat egy nagyon szűk célcsoportot érint, akik jellemzően csak a vadászat miatt vesznek részt falusi turizmusban, egyéb szolgáltatást nem vesznek igénybe.

4. Diskusszió

A kérdőív eredménye alapján megállapítható, hogy a falusi turizmusban azon szálláshelyek iránt van kereslet, amelyek többféle, magas színvonalú szolgáltatást nyújtanak. A

hagyományos szolgáltatások már nem elégítik ki a vendégek elvárásait napjainkban, komplex élményt keresnek. Tartózkodásuk során a passzív kikapcsolódás az elsődleges motiváció, de üdülésüket aktív, kulturális programokkal is meg akarják tölteni. Az aktív turizmus vonatkozásában a természetközelség továbbra is alapvető igény, hiszen a kérdőívben többször említették a kitöltők az erdei túra fontosságát. A kultúra tekintetében pedig kiderült, hogy a legfontosabb vonzerő a gasztronómia, a turisták igénylik a tradicionális ízeket, és szívesen gazdagodnak receptekkel. A falusi turisztikai szálláshely-szolgáltatást úgy lehet kreatívvá tenni, hogy a hagyományőrzés mellett egyedi és modern szolgáltatásokat is biztosítunk.

A modern igények közé a wellness és internetszolgáltatásokat soroljuk, amely a napjainkban érvényes tendencia szerint hangsúlyos a falusi turizmusban résztvevők számára. A primer kutatás eredménye összhangban van a szekunder kutatásban kiemelt tendenciákkal. A falusi turizmust sokféle módon lehetne meghatározni vagy megközelíteni, hiszen az egyik legszínesebb turizmusfajta, illetve sok esetben egyéb turizmustípusokkal (öko-, egészség-, sport-, gasztroturizmus stb.) összefogva vonzza a turistákat. Szintén bebizonyosodott, hogy a falusi turizmus képes fennmaradni akkor is, ha a makrokörnyezetben nem várt események zajlanak. A koronavírus-járvány turizmusra gyakorolt drámai hatásait enyhítette, hogy a korlátozások feloldása után sokan választották a belföldi utazást, főleg falusi szálláshelyekre, ezzel segítve a turisztikai kkv szektort.

5. Következtetés

A kérdőívek eredménye is rámutatott arra, hogy a Palócföldi turizmus részben a „külső területekről” érkező látogatókból áll össze, részben pedig a kisebb távolságból érkező „belső területekről”. A palócok körében a rokonságtartás igen erős, ami hozzájárul ahhoz, hogy a szabadidős tevékenységek során a térségben található látványosságokat is felkeressék. A határok megnyitásával a „külföldre szakadt” rokonokkal való kapcsolatfelvétel lehetővé vált, amely hozzájárult ahhoz, hogy a kapcsolatok élénküljenek.

A második világháborút követő, a Magyarország és Csehszlovákia között lakosságcsere tárgyában Budapesten 1946. évi február hó 27. napján kelt magyar-csehszlovák egyezmény becikkelyezéséről szóló 1946. évi XV. törvény alapján szabályozottan végrehajtott lakosságcsere mellett a „szabályozatlan” lakosságcsere során a szlovák területről érkezők nagyobb részben a határmenti sávban telepedtek le, leginkább rokonoknál, vagy rokonok közelében. Ennek emlékezte élénkíti a határon átnyúló kapcsolatok, és felkelti az érdeklődést szélesebb körben is. Mindez nem csak a helyben lakók, hanem a történelem és a kultúra iránt érdeklődő turisták számára érdekes.

Napjainkban erősödő, a különböző tájak értékeit előtérbe helyező környezet elősegíti a palóc kultúra megismerhetőségét. Probléma azonban, hogy a Palócföld infrastruktúrája fejlesztésre szorul a növekvő idegenforgalmi igények kiszolgálására. A különböző szolgáltatások – beleértve a szálláshelyeket is – mellett a közlekedési rendszer fejlesztése is szükséges, amely részben az infrastruktúra és a határmenti térséget összevarró szolgáltatásokra terjed ki.

Fentiekből következően véleményünk szerint a Palóc út kezdeményezés aktivitásának növelése, a határ felvidéki oldaláról érkező potenciális érdeklődők erősítése hozzájárul a Palócföld ismeretségének növeléséhez, a turisztikai igények elősegítik a turisztikai ágazat szélesítéséhez, gazdasági potenciáljának megszilárdításához, ezáltal a térség értékeinek, a lakosság identitásának megszilárdításához.

Felhasznált irodalom

- Bakó F. (1989). *Palócok I.* Kutatástörténet, föld és nép. Heves Megyei Múzeumok Igazgatósága, Eger, 443p.
- Borzán A. & Szekeres B. (2021). *A hazai fenntartható turizmus támogatási formái.* Polgári Szemle, [online] 17. évf. 1–3. szám, 2021, pp. 78–94. Elérhető: http://realj.mtak.hu/18485/1/psz_2021_1-3.pdf#page=78
- Jenkei L. (1996). *A falusi turizmus helyzete Magyarországon.* In: A falusi turizmus, mint a vidéki térségek megújulásának egyik esélye. Velem, 176p.
- Kabódi I. (2005). *Falusi turizmus.* Szegedi Tudományegyetem Mezőgazdasági Főiskolai Kar. Hódmezővásárhely, 131p.
- Kovács D. (2003). *A falusi turizmus hagyományai.* Mezőgazda Kiadó, Budapest, 224p.
- Kovács D. (2015). *Falusi turizmus Magyarországon – kérdések és dilemmák.* Területi Statisztika, [online] 55(6): pp. 592–613. Elérhető: http://www.falutour.hu/cikkek/falusi_dr_kovacs_dezso_2015.pdf
- Kovács D. (2016). *Új jelenségek a falusi turizmusban Magyarországon.* Deturope, [online] Vol. 8, 1: pp. 39-60. Elérhető: https://www.deturope.eu/img/upload/content_56306619.pdf
- Michalkó G. (2012). *A turizmus szerepe a vidék boldogulásában, a vidékiek boldogulásában.* In: Hanusz, Á. (szerk.) A turizmus területi dimenziói. Nyíregyháza, pp. 111-120.
- Molnár Cs. & Remenyik B. (2017). *A falusi turizmus helyzete és fejlesztési lehetőségei.* Studia Mundi – Economica, [online] Vol. 4. No. 5.: pp. 44-59.
- Ortutay Gy. (1981). *Magyar Néprajzi Lexikon IV. Kötet.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 671p.
- Pálos L., 2005: Néprajz. Károly Róbert Főiskola, Gyöngyös, 105p.
- Puczkó L. & Rátz T. (2000). *Az attrakciótól az élményig.* A látogatómenedzsment módszerei Geomédia Szakkönyvek, Budapest, 399p.
- Raffai Cs. (2014). *Falusi szállásadók innovációs képesség érettségének vizsgálata.* Veszprém: Doktori (Ph.D) Értekezés. Veszprém, 259p.
- Zsédőné Lukács A. (2005). *Gyöngyös és Mátra – vidék hagyományai, népszokásai.* Berzsenyi Dániel Főiskola, Szombathely, 102p.

Egyéb források

- www.palocut.hu (letöltés ideje: 2024.04.19)
- www.palocfold.com (letöltés ideje: 2024.04.19)